

СУПРОВІД РОДИЧІВ ОСІБ, ЗНИКЛИХ БЕЗВІСТИ

ПРАКТИЧНИЙ ПОСІБНИК

ЗНИКЛІ **БЕЗ** ВІСТИ
право знати

МКЧХ

МКЧХ

Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ)
Делегація МКЧХ (головний офіс)

Україна, м. Київ, вул. Велика Васильківська, 6-О
Тел.: +38 (044) 392 32 10 або 0 800 300 155

kyi_kyiv@icrc.org

ua.icrc.org

icrc.org

facebook.com/ICRCUA

twitter.com/ICRC_ua

© МКЧХ, липень 2019 р.

СУПРОВІД РОДИЧІВ ОСІБ, ЗНИКЛИХ БЕЗВІСТІ

ПРАКТИЧНИЙ ПОСІБНИК

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7
ВИСЛОВЛЕННЯ ПОДЯКИ	9
ВСТУП	11
Завдання посібника	12
Для кого призначений посібник	12
Аспекти, пов'язані з культурними традиціями	12
Як користуватися посібником	13
1. ЗАГАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ	15
Вступ	16
Хто такі «особи, зниклі безвісти»	16
Кого зачіпає зникнення людей	17
1. Сім'ї осіб, зниклих безвісти	17
2. Спільноти, членами яких були зниклі безвісти особи	18
Права та обов'язки	18
1. Основні права людини	19
2. Основні права затриманих осіб або осіб, що утримуються під вартою	20
3. Права осіб, зниклих безвісти	20
4. Права родичів осіб, зниклих безвісти	21
5. Обов'язки органів влади	22
Розшук осіб, зниклих безвісти	23
1. Реєстрація осіб, зниклих безвісти, і подача заяви про їх розшук	23
2. Розшук осіб, зниклих безвісти	23
Пошуки, ексгумація та ідентифікація останків	24
Правосуддя перехідного періоду і зниклі безвісти	25
1. Пошуки правди	25
2. Відшкодування шкоди	26
3. Припинення кримінальних злочинів	26
ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТОК 1.1. Зразок довідки про відсутність	27
ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТОК 1.2. Зразок свідоцтва про смерть	28
2. ЩО ОЗНАЧАЄ БУТИ РОДИЧЕМ ОСОБИ, ЗНИКЛОЇ БЕЗВІСТИ	31
Вступ	32
Юридичні та адміністративні труднощі, пов'язані зі зникненням члена сім'ї	33
1. Відсутність правового статусу для осіб, зниклих безвісти	33
2. Відсутність інформації та недостатнє розуміння чинного законодавства	34
3. Недоліки в застосуванні законодавства	35
4. Складнощі, пов'язані з виконанням необхідних процедур	35
5. Страхи і погрози	36
6. Національне законодавство і традиційна практика	36
Складнощі, пов'язані з пошуками члена сім'ї, зниклого безвісти	37
1. Необхідність отримання достовірної інформації про долю особи, зниклої безвісти	38
2. Відсутність офіційної інформації про долю особи, зниклої безвісти	38

3. Важливість виявлення та ідентифікації останків осіб, зниклих безвісти	39
4. Необхідність отримання інформації про чинні правові механізми та процедури для з'ясування долі осіб, зниклих безвісти	39
5. Чутки, посередники і провісники долі	40
6. Ціна розшуку: гроші, хабарі і продаж майна	40
7. Погрози і репресії	40
Фінансові труднощі, обумовлені зникненням родича	41
1. Втрата доходу у зв'язку з втратою годувальника	41
2. Складнощі отримання доступу до підтримки з боку влади і гуманітарної допомоги	41
3. Нестача соціальної допомоги та пільг	42
4. Фінансовий тягар пошуків	42
Психологічні та психосоціальні наслідки зникнення родича	43
Види психологічної реакції	43
1. Болісна невизначеність	45
2. Почуття провини, самозвинувачення і гнів	49
3. Емоційна відчуженість і втрата інтересу до інших сфер життя	51
4. Інші ускладнення	52
Психосоціальні наслідки	54
1. Проблеми всередині сім'ї	55
2. Проблеми взаємин родичів особи, зниклої безвісти, і їхнього оточення	59
3. Протидія забуванню	61
Визнання факту смерті особи, що зникла безвісти, без офіційного підтвердження її смерті	62
1. Визнання факту втрати	62
2. Труднощі, пов'язані з жалобою за зниклою безвісти людиною	63
ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТОК 2.1. Психологічні та психосоціальні наслідки зникнення людини	65
ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТОК 2.2. Жалоба за особою, зниклою безвісти	66
ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТОК 2.3. Важливість ритуалів для родичів осіб, зниклих безвісти	67
ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТОК 2.4. Чому важливий обряд похорону	68
ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТОК 2.5. Психологічний аспект: втрата, в якій не можна бути впевненим (Boss, 2006)	69
3. СУПРОВІД РОДИЧІВ ОСІБ, ЗНИКЛИХ БЕЗВІСТИ	71
Супровід	72
1. Що таке «супровід»	72
2. Чому супровід повинен бути адаптованим до потреб родичів	73
3. Хто може здійснювати супровід родичів осіб, зниклих безвісти	73
3.1. Асоціації сімей, де є зниклі безвісти родичі, або люди, які самі перебувають у схожій ситуації чи мають досвід, аналогічний досвіду тих, кому вони покликані допомогти	73
3.2. Необхідність обмежень під час надання допомоги особами, які перебувають в аналогічній ситуації, як і ті, кому вони допомагають	74
3.3. Національні товариства Червоного Хреста і Червоного Півмісяця	75
3.4. Інші ресурси, наявні на місцевому рівні	75
Розробка проєкту дій із супроводу сімей осіб, зниклих безвісти	76
1. Оцінка ситуації, в якій перебуває сім'я	76
2. Аналіз інформації та визначення пріоритетів	79
3. Розробка проєкту дій із супроводу сімей осіб, зниклих безвісти	80
4. Моніторинг діяльності та оцінка її ефективності	81

Основні заходи в рамках проекту	83
1. Проведення підтримуючих бесід із сім'ями зниклих безвісти	83
2. Надання членам сімей осіб, зниклих безвісти, необхідної інформації	85
3. Допомога сім'ям зниклих безвісти в розшуку родичів	86
4. Допомога сім'ям зниклих безвісти в рішенні юридичних та адміністративних питань	86
5. Організація груп підтримки	87
6. Допомога в емоційному відновленні членів сімей зниклих безвісти і їх повернення до активного громадського життя	89
7. Сприяння спілкуванню між членами сім'ї	91
8. Мобілізація громадськості	91
9. Привернення уваги до проблеми і сприяння суспільному визнанню того, що вона існує	93
10. Перенаправлення до існуючих служб і (або) спеціалістів	94
ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТОК 3.1. Функції особи, яка здійснює супровід	97
ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТОК 3.2. Мінімальні вимоги до особи, яка здійснює супровід	97
ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТОК 3.3. Основні комунікативні навички	98
ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТОК 3.4. Відновлення сімейних зв'язків і Рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця	99
ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТОК 3.5. Розробка проекту	100
ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТОК 3.6. Основні правила управління інформацією	101
ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТОК 3.7. Підвищення спроможності сімей зниклих безвісти справлятися з ситуацією	103
НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 301. Підготовка до оцінки потреб	104
НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 302. Оцінка ситуації, в якій перебуває сім'я зниклого безвісти	105
НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 303. Організація занять у фокус-групі	107
НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 304. Складання плану дії	109
НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 305. Розробка проектної пропозиції	112
НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 306. Бесіди з родичами осіб, зниклих безвісти	112
НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 307. Організація інформаційних занять	114
НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 308. Надання допомоги в процесі розшуку	115
НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 309. Допомога родичам осіб, зниклих безвісти, у рішенні юридичних та адміністративних питань	116
НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 310. Організація груп підтримки	118
НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 311. Тематика для групових дискусій	122
НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 312. Вправи для розминки	123
НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 313. Діяльність груп підтримки	123
НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 314. Культурно-оздоровчі заходи	125
НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 315. Організація творчої діяльності	125
НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 316. Творча діяльність: малювання	126
НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 317. Вираження на письмі: складання оповідань	129
НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 318. Допомога сім'ям в організації символічних, традиційних і релігійних церемоній і ритуалів	130
НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 319. Мобілізація кола підтримки	131
НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 320. Привернення уваги громадськості	132
НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 321. Направлення на консультацію до фахівця в галузі психічного здоров'я	133

4. СУПРОВІД СІМЕЙ ПІД ЧАС ЕКСГУМАЦІЇ ТА ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСТАНКІВ	135
Вступ	136
Основні етапи процесу виявлення та ідентифікації останків	136
Надання допомоги сім'ям протягом всього процесу виявлення та ідентифікації останків	138
1. Попереднє дослідження	138
2. Ексгумація останків	141
3. Ідентифікація тіл або останків осіб, зниклих безвісти	144
Після проведення судово-медичної ідентифікації	144
1. Повідомлення про смерть	144
2. Огляд останків	146
3. Передача останків	147
ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТОК 4.1. ДНК	150
ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТОК 4.2. Альбом особистих речей	151
ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТОК 4.3. Звірення прижиттєвих даних і даних патологоанатомічного дослідження	152
ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТОК 4.4. Почуття і реакція родичів у зв'язку з проведенням опитування і збором біологічних зразків	154
НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 401. Функції особи, яка здійснює супровід	156
НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 402. Супровід родичів протягом всього процесу ексгумації та ідентифікації останків	158
НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 403. Правильна відповідь на емоційну реакцію	162
НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 404. Повідомлення про смерть родича	162
НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 405. Надання допомоги людині, яка перебуває в стані емоційного шоку	163
5. СТРЕС, ОБУМОВЛЕНИЙ ПРОФЕСІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ	165
Що таке стрес	166
Що може викликати стрес в осіб, які здійснюють супровід	166
Як розпізнати ознаки стресу	166
Як впоратися зі стресом	167
НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 501. Вправи, що сприяють поглибленому самоаналізу і зниженню рівня стресу	168
НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 502. Група самоконтролю	170
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	171

ПЕРЕДМОВА

Родичі людей, зниклих безвісти, живуть у постійних муках і розпачі, часто роками очікуючи звісток про своїх близьких. Скільки б часу не минуло, їм важко змиритися з думкою про те, що їхнього родича може вже не бути серед живих, поки вони не отримають надійних доказів цього. Невизначеність, в якій доводиться жити, завдає їм сильного болю, призводить до емоційного виснаження і виникнення душевних ран, які не загоюються. Не знати, що сталося з батьком або матір'ю, чоловіком, дружиною або дитиною, не мати можливості гідно поховати й оплакати їх біля могили — з таким нестерпним горем живуть ці люди.

Згідно з Женевськими конвенціями і Додатковими протоколами до них, Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ) володіє постійним мандатом на надання допомоги і захисту жертвам конфлікту. Міжнародне гуманітарне право передбачає, що слід поважати і підтримувати право людей знати про долю їхніх родичів, зниклих безвісти. Основна відповідальність за запобігання зникненням і з'ясування долі зниклих безвісти лежить на державах. Вони повинні зробити все можливе, щоб надати інформацію про всіх осіб, що зникли безвісти, їхнім родичам.

З 1991 року МКЧХ відіграє активну роль у підтримці сімей осіб, зниклих безвісти, та у сприянні дотриманню права людей на одержання інформації про долю зниклих безвісти родичів. Після конфліктів у Хорватії, Боснії і Герцеговині та Косово МКЧХ отримав 34 000 запитів про розшук від родичів зниклих безвісти, які прагнули дізнатися про долю своїх близьких і повернути їхні останки.

У 2000 році, прагнучи допомогти родичам зниклих безвісти впоратися з їхнім болем і психологічними та соціальними наслідками того, що сталося, МКЧХ почав здійснювати в Боснії і Герцеговині програму психологічної підтримки, що охоплює всебічні консультації та співпрацю з психологами, асоціаціями сімей та окремими родинами зниклих безвісти. Такі самі проєкти незабаром були запущені в Сербії і Косово. З 2008 року МКЧХ почав здійснювати подібні проєкти і в інших країнах, наприклад, у Грузії, Вірменії, Азербайджані, Непалі та Східному Тиморі. У цьому посібнику зведені воєдино досвід і знання, отримані під час цієї роботи. Він розроблений як настанови для всіх, хто допомагає родичам людей, зниклих безвісти, впоратися з цією важкою ситуацією.

Практичний посібник «Супровід родичів осіб, зниклих безвісти» повинен допомогти всім, хто відчуває тяжкий біль, викликаний зникненням близької людини. Мужність таких людей, їхня довга благородна боротьба за те, щоб пролити світло на долю своїх близьких і знайти ліки від свого болю, викликає захоплення і повагу. Вони заслуговують на всіляку підтримку від своїх громад і суспільства в цілому. Цей посібник, в першу чергу, призначений для них.

Паскаль Хундт

Голова управління з надання допомоги

ВИСЛОВЛЕННЯ ПОДЯКИ

Цей посібник під керівництвом відділу з питань охорони здоров'я розробили: Лоранс дю Баррос-Дюшен, Монік Креттоль, Рубіна Тахмазян, Магда Мілена Осоріо (редакторська правка).

Неоціненна допомога була надана співробітниками відділу захисту цивільного населення, управління з міжнародного права і співробітництва в рамках Руху, управління зі зв'язків з громадськістю, управління з оперативної діяльності, відділу з надання допомоги, відділу з питань охорони здоров'я, відділу судової медицини та відділу економічної безпеки.

У розробці цього посібника взяла участь велика кількість людей. Особливу вдячність хотілося б висловити:

- родичам зниклих безвісти осіб, які не пошкодували часу і сил, щоб поділитися своїми сумними історіями;
- членам асоціацій, органів і організацій, що безпосередньо або побічно займаються підтримкою і супроводом родичів осіб, зниклих безвісти, у Гватемалі:
 - Grupo de Apoyo Mutuo (GAM),
 - Oficina de Derechos Humanos del Arzobispado de Guatemala (ODHAG),
 - ПРООН,
 - Coordinadora Nacional de Viudas de Guatemala (CONAVIGUA),
 - Familiares de Detenidos Desaparecidos de Guatemala (FAMDEGUA),
 - Hijos por la Identidad y la Justicia contra el Olvido y el Silencio (HIJOS),
 - Fundacion de Antropologia Forense de Guatemala (FAFG),
 - Maya Saqbé,
 - Asomoviding Asociación Movimiento de Victorimas para el Desarrollo en el Norte del Quiché,
 - Liga Guatemalteca de Higiene Mental.Ми висловлюємо особливу вдячність членам ЕСАР (Equipo de estudios comunitarios y accion psicosocial) за організацію плідного обміну досвідом у супроводі родичів осіб, зниклих безвісти, і за докладну розповідь про свою діяльність і про ті труднощі, з якими їм доводиться стикатися.
- У Лівані:
 - пані Відад Хелвані (Комітет сімей осіб, викрадених і зниклих безвісти в Лівані);
- пану Юсефу Ібраму (Ісламський культурний фонд Женеви) і Раббі Самуелю Коену за допомогу в роз'ясненні деяких релігійних аспектів;
- Віржинії Матьє, Сандрін Ла-Бом і Саймону Робінс за безцінні розповіді про те, що довелося пережити родичам зниклих безвісти в різних країнах;
- Джоан Альфред, С. Р. Баласубраманіаму, Морису Тидбаллю Бінцу, Поліні Бос, Маргариті Деніелс, Шуалі Дроді, Олів'є Дюбуа, Уті Хофмайстер, Елені Мілошевич-Лепотич, Магді Мілені Осоріо, Марії-Терезі Пахуд, Філіппі Паркер, Ганні Шафф, Ренато Олів'єре-е-Сузе, Елізабет Твінч, Антьє Ван Роден, Нані Відман і Ніколь Вендлен за технічну підтримку і рекомендації;
- розробникам першого варіанту посібника, опублікованого на Балканах і покладеного в основу деяких частин цього посібника;
- делегаціям МКЧХ та національним товариствам, що надають підтримку родичам зниклих безвісти.

ВСТУП

Завдання посібника

Коли один із членів сім'ї зникає безвісти у зв'язку зі збройним конфліктом або іншою ситуацією насильства, це викликає величезні страждання у люблячих його близьких людей. У цій ситуації особливо важливо перебувати поруч із родичами під час проведення пошуків і допомагати їм у подоланні труднощів. У наш час наданням підтримки сім'ям у ситуації збройного конфлікту займається величезна кількість людей, які є представниками різних галузей та культур. Проблема ще більше ускладнюється тим, що найчастіше ситуація вимагає вжиття заходів на багатьох рівнях.

Основне завдання цього посібника полягає в тому, щоб підвищити роль тих, хто здійснює супровід родичів осіб, зниклих безвісти (див. *Частина 3*), надавши їм:

- загальні відомості про конкретні проблеми, з якими стикаються родичі осіб, зниклих безвісти, і можливість зрозуміти ці проблеми,
- роз'яснення того, в чому полягає супровід як заходів альтернативної підтримки (яку надають працівники, що не є фахівцями в галузі психічного здоров'я або права) родичів осіб, зниклих безвісти, а також рекомендації супроводжувачим щодо збереження власного психічного здоров'я,
- практичні прийоми і рекомендації, як правильно організувати роботу з урахуванням реальних потреб сімей, де є зниклі безвісти родичі.

Цей посібник заснований, перш за все, на досвіді, накопиченому Міжнародним Комітетом Червоного Хреста та іншими організаціями, які беруть участь у наданні підтримки родичам осіб, зниклих безвісти, у найрізноманітніших ситуаціях, в яких зникнення людей пов'язане зі збройним конфліктом або іншою ситуацією насильства. Не передбачається, що зміст посібника буде вичерпним, оскільки він спирається на наш досвід, наявний на цей момент. З розширенням досвіду до посібника будуть внесені додаткові матеріали.

Для кого призначений посібник

Цей посібник може виявитися корисним для всіх осіб або груп осіб, таких як різного роду асоціації, національні товариства, урядові органи, НУО, міжнародні організації, делегати МКЧХ, тощо, які висловлюють бажання супроводжувати родичів осіб, зниклих безвісти у зв'язку зі збройним конфліктом або іншою ситуацією насильства, у випробуваннях, що випали на їхню долю. У посібнику акцент зроблено на супроводі таких сімей силами спільноти, що їх оточує, однак він також може виявитися корисним фахівцям в інших областях (наприклад, психологам, психіатрам, юристам), які прагнуть отримати ширше уявлення про потреби цих сімей і надати їм всеосяжну допомогу.

З огляду на обсяг заходів, пов'язаних із наданням допомоги таким сім'ям, цей посібник може бути також корисним для оточення сімей, яке безпосередньо не бере участі в процесі супроводу, проте так чи інакше стикається з проблемами і питаннями, що виникають у родичів осіб, зниклих безвісти.

Аспекти, пов'язані з культурними традиціями

У цьому посібнику, який має практичну спрямованість, автори спробували охарактеризувати різні види реакції на зникнення родича, продиктовані різними культурними традиціями. Не можна сказати, що в ньому розглянуто всі пов'язані зі зникненням людей ситуації. Проте він містить основні міркування, що допоможуть користувачеві зробити свої висновки і, з урахуванням особливостей конкретних культурних традицій і соціального оточення, внести необхідні поправки — це дозволить вжити найбільш адекватних заходів.

Як користуватися посібником

У посібнику зроблено спробу розкрити різні проблеми, характерні для сімей, чиї близькі зникли безвісти. Він складається з п'яти частин, що охоплюють основні види діяльності, а одна з них (частина 5) призначена безпосередньо для користувачів.

1. Загальна інформація
2. Що означає бути родичем особи, зниклої безвісти
3. Супровід родичів осіб, зниклих безвісти
4. Супровід сімей під час ексгумації та ідентифікації останків
5. Стрес, обумовлений професійною діяльністю

В усіх п'яти частинах також вміщені підрозділи:

- «Випадок із життя» — історії окремих сімей, покликані проілюструвати наведену вище інформацію;
- «Приклад» — пояснення, яким чином сприйняття того, що відбувається, і методи роботи відрізняються в різних країнах світу (переважно на досвіді роботи МКЧХ);
- «Інформація» — конкретна інформація, що стосується тем, про які йшлося раніше або про які піде мова нижче;
- «Інформаційний листок», де подано інформацію більш розгорнуто, ніж в основному тексті, або де таку інформацію підсумовано;
- «Настанови до дії», де наведено рекомендації, як організувати ту чи іншу роботу.

Зміст частин

1. Загальна інформація

Ця частина містить визначення різних видів зникнення людей, основну інформацію про права осіб, зниклих безвісти, та їхніх близьких, як це передбачено міжнародним гуманітарним правом та іншими зводами правових норм. Далі мова йде про різні механізми розшуку, якими повинні мати можливість скористатися близькі, якщо вони бажають отримати інформацію про свого зниклого безвісти родича.

2. Що означає бути родичем особи, зниклої безвісти

У цій частині описано різні труднощі, з якими стикаються родичі в результаті зникнення члена сім'ї. Усі труднощі поділяють на юридичні та адміністративні, економічні та фінансові, психологічні і психосоціальні, що, переважно, охоплює ті сфери, в яких і працюють особи, відповідальні за надання підтримки таким сім'ям.

3. Супровід родичів осіб, зниклих безвісти

Ця частина розповідає про те, яким чином слід проводити оцінку стану, в якому опинилася сім'я, і яким чином розробити відповідний проєкт. Тут запропоновано прості способи задоволення виявлених потреб сім'ї за допомогою тих чи інших видів діяльності. Особливу увагу приділено супроводу, який полягає в наданні загальної підтримки, зокрема у спеціальних заходах і підтримці з боку місцевого населення. Для розширення можливостей осіб, які здійснюють супровід сімей, де є безвісти зниклі родичі, тут наведено спеціальні рекомендації («Настанови до дії» та «Інформаційні листки»). Це допоможе визначити заходи, здатні допомогти родині знайти в собі достатньо сил для того, щоб впоратися з важкою ситуацією.

4. Супровід сімей під час ексгумації та ідентифікації останків

Найрізноманітніші події, що є супутніми процесу ексгумації та ідентифікації останків, змушують родичів зниклих безвісти осіб усвідомити реальність своєї втрати. У зв'язку з особливою складністю подібних ситуацій на кожному етапі цього процесу родичам потрібна підвищена увага, що повинні найсерйознішим чином враховувати ті, хто здійснює супровід. Ця частина наводить відповідні пояснення і дає практичні поради, які допоможуть супроводжуваним впоратися зі своїм завданням.

5. Стрес, обумовлений професійною діяльністю

Супровід сімей осіб, зниклих безвісти, може виявитися досить складним завданням. Тому важливо, щоб особи, які його здійснюють, пам'ятали про власні потреби й усвідомлювали межі своїх можливостей. Ця частина містить рекомендації щодо того, як розпізнати стрес, обумовлений професійною діяльністю, і яким чином з ним впоратися.

1. ЗАГАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ

Вступ

По всьому світу в результаті збройних конфліктів або інших ситуацій насильства всередині країни сотні тисяч людей втратили зв'язок зі своїми родичами. Вони могли стати жертвою масових розправ, а їхні тіла могли бути скинуті в безіменну могилу; їх могли схопити і відвезти в невідомому напрямку; вони могли бути заарештовані у себе вдома, а потім загинути в місцях ув'язнення; їх могли тримати під вартою на засекреченій території без можливості і права листуватися. Це могли бути цивільні особи, які рятувалися, залишаючи райони бойових дій, або діти, які загубилися. Це могли бути загиблі в бою військовослужбовці, чиї останки так і не були поховані належним чином.

Описані події — це трагедія для зниклої безвісти людини, проте це нітрохи не менша трагедія й для інших жертв обставин, для близьких родичів, які тепер перебувають у невизначеності і не можуть оплакати свого родича; за відсутності будь-яких доказів вони постійно страждають, сподіваючись на диво — на таємні місця утримання під вартою, на нове життя свого родича в якійсь далекій країні. Багато хто з них витрачає роки і всі свої заощадження на безплідні пошуки. Їхній біль досягає найвищого емоційного напруження і може також призвести до повного фінансового виснаження. У багатьох випадках зникла безвісти особа була годувальником всієї родини. Дружини і матері, на чії плечі тепер лягла турбота про добробут сім'ї, часто опиняються за межею бідності. Крім цього, адміністративні проблеми можуть перетворити їхнє життя на суцільне жайття, оскільки у багатьох країнах повинні пройти роки, перш ніж людину можна офіційно оголосити померлою або відсутньою. Такий період невідомості може здатися вічністю, оскільки родичі не в змозі продати майно, вступити в шлюб або просто провести похоронний обряд.

Існують численні положення міжнародного права, спрямовані на те, щоб не допустити ситуації, в якій люди пропадають безвісти, а якщо зникнення все ж таки відбувається, вони передбачають підтримку родичів. Обов'язок встановлювати відповідні норми міжнародного права, імплементувати і застосовувати їх лежить, передусім, на органах влади. У цій частині пропонується огляд загальної правової бази, що регулює становище осіб, зниклих безвісти, та їхніх родичів.

Хто такі «особи, зниклі безвісти»

Зниклими безвісти у збройному конфлікті вважаються всі ті особи, *чиє місце перебування не відомо їхнім родичам, а також ті особи, щодо яких є достовірні відомості, що вони зникли безвісти* в результаті збройного конфлікту, ситуації насильства в країні або внутрішніх заворушень. Це питання є актуальним у багатьох контекстах. У наведеному нижче списку, хоча він і не є вичерпним, перераховані основні категорії осіб, зниклих безвісти (у ряді випадків різні категорії можуть перетинатися).

- Численна кількість серед осіб, зниклих безвісти, — люди, яких вбили, але тіла були непоховані чи поховані поспіхом. У деяких випадках тіла або згоріли, або були знищені в інший спосіб.
- Військовослужбовці збройних сил і члени збройних угруповань, чия доля залишається невідомою. Зниклі під час бойових дій — це комбатанти, які не повернулися додому після військової операції і чия доля залишається невідомою. Вони могли загинути або бути затриманими. До цієї категорії відносять переважно тих комбатантів, які були вбиті, але їхні сім'ї не отримали інформації щодо їхньої долі. У багатьох країнах, де є збройні конфлікти, влада не докладає достатньо зусиль, щоб ідентифікувати тіла загиблих, і їх ховають без інформування родичів.
- Переміщені особи, біженці, жителі ізольованих районів (наприклад, населення, яке живе в умовах окупації і не має можливості повідомити про себе родичам): у випадках цих категорій сім'ї лишаються без жодної звістки про своїх рідних і не знають, чи живі вони ще, чи ні.
- Діти, які загубилися під час військових дій, рятуючись втечею, або були насильно залучені до лав збройних сил чи збройних угруповань. Найчастіше діти опиняються розлученими зі своєю сім'єю в результаті втечі від військових дій, насильницького рекрутства, взяття під варту або навіть поспішного усиновлення.
- Люди, які були захоплені, затримані чи викрадені, однак сім'ї нічого не знають про їхню долю. Подібна ситуація, яку також можна кваліфікувати як насильницьке зникнення, означає затримання або викрадення людини представниками держави або будь-якого недержавного угруповання, після чого затриманого вже більше ніхто ніколи не бачив. Людина, яка пропала безвісти, може утримуватися в таких умовах, коли вона не має можливості і права листуватися

(incomunicado), або ж у якомусь таємному місці утримання. Людина може зникнути або загинути в ув'язненні. У багатьох випадках близькі або нічого не знають про місце перебування своїх родичів, або не можуть отримати дозвіл на відвідування їх і на листування з ними.

- Особи, які страждають на психічні захворювання, чиї сім'ї нічого не знають про їхню долю. Зниклі безвісти можуть утримуватися в психіатричних лікарнях і не мати можливості зв'язатися зі своїми близькими (не виключено, що через психічний стан).

ІНФОРМАЦІЯ: Насильницьке зникнення

Насильницьке зникнення отримало статус злочинного діяння в 2006 р. з прийняттям Міжнародної конвенції для захисту всіх осіб від насильницького зникнення. Воно також було включено до Римського статуту як злочин проти людяності: «Насильницьке зникнення людей означає арешт, затримання або викрадення людей з дозволу, за підтримки або згоди державної або політичної організації, з подальшою відмовою визнати таке позбавлення волі або повідомити про долю чи місце перебування цих людей з метою позбавлення їх захисту з боку закону протягом тривалого періоду часу» (Римський статут Міжнародного кримінального суду, стаття 7, пункт 2 (i)).

Кого зачіпає зникнення людей

1. Сім'ї осіб, зниклих безвісти

Незважаючи на те, що постраждалими вважаються лише особи, які зникли безвісти, статус постраждалих повинен також поширюватися і на їхні сім'ї. Адже зникнення близької людини викликає у членів її сім'ї надзвичайно глибоку емоційну реакцію і часто серйозно впливає на їхнє повсякденне життя у багатьох аспектах. Різні рівні зазначеного впливу будуть більш детально розглянуті в наступних розділах.

Поки місце перебування родича (родичів) залишається невідомим, це тією чи іншою мірою позначається на всіх членах сім'ї.

Членами сім'ї вважаються:

- діти, народжені у шлюбі і поза шлюбом, прийомні діти, а також падчерики і пасинки;
- законні подружжя, незареєстровані подружжя;
- батьки (в тому числі мачуха, вітчим і прийомні батьки);
- брати і сестри, рідні, зведені і прийомні діти батьків.

Проте деякі соціально-культурні традиції включають до складу родини значно ширше коло людей, ніж наведене вище: до складу сім'ї входять родичі, що живуть під одним дахом, або ж ті, хто підтримує з нею тісні взаємини.

Як близькі родичі сприймають зникнення

Завдання сім'ї — знайти пояснення зникненню близької людини. Саме члени сім'ї виявляють відсутність родича, і саме їм доводиться розбиратися з наслідками зникнення.

Одна з основних проблем, з якою стикаються родичі зниклої безвісти людини, — це визнання того факту, що цієї людини з ними більше немає і що вона зовсім несподівано зникла. Першою природною реакцією стає думка, що її десь переховують, а в ситуації збройного конфлікту або політичного насильства — що вона утримується під вартою. Іншими словами, що вона ще жива.

«Як він міг зникнути? Він же ж повинен десь бути! Вони, мабуть, його забрали».

Подібні заяви свідчать про те, наскільки важко буває родичам прийняти жахливий факт зникнення. Вони вірогідніше прийняли би факт затримання, більш обнадійливе пояснення.

Однак з часом факт зникнення стає реальністю, перш за все, тоді, коли починають повертатися ті, хто перебував під вартою, або коли родичам так і не вдається виявити ніяких слідів близької людини. У подібних випадках надія на те, що зниклого безвісти родича десь переховують, може стати на заваді збереженню пам'яті про сам факт його/її існування.

2. Спільноти, членами яких були зниклі безвісти особи

Оскільки зникла безвісти людина належала до тієї чи іншої спільноти (етнічної, релігійної, політичної, тощо), її зникнення вплине на всю цю групу людей, особливо в тих випадках, коли зникнення безпосередньо мало це за мету.

Як свідчать багато спостережень, зникнення може бути вираженням політичної волі, яка спрямована на знищення ворожого угруповання шляхом дискредитації її цінностей і розмивання її самобутності. У таких випадках зникнення людини здійснюють не тільки для того, щоб посіяти глибокий страх в душах людей, не допустивши подальшого розгортання протестних настроїв і акцій непокори, — таким способом намагаються придушити почуття власної гідності сім'ї та в цілому тієї спільноти, частиною якої вона є. У ряді випадків відбувається навмисна наруга над тілом загиблого й осквернення його останків. Позбавляючи родичів можливості здійснити поховальний обряд шляхом знищення тіла або поховання його в невідомому місці, цим цілеспрямовано впливають на відповідну групу або спільноту і, більше того, намагаються перекреслити сам факт існування тих, хто зник безвісти.

ПРИКЛАД

У період диктатури в одній із країн Південної Америки, а також під час придушення французькою армією визвольного руху в Алжирі будь-які сліди тіл загиблих знищували, щоб приховати скоєне насильство, як і будь-які свідчення того, що з ними сталося. Тіла спалювали або викидали з вертольотів просто у відкрите море.

У разі поховання замість меморіальної таблички використовували дощечку з написаними на ній літерами «NN»: ім'я невідоме (no name).

Див. *Strategy of the cruelty, Frederic BAILLETTE, Quasimodo n°9, Montpellier 2006.*

Якщо всі сліди існування людини знищені, це не дасть можливість оплакати померлого/у. Саме тому необхідно зберігати пам'ять про зниклих безвісти всіма доступними засобами.

Права та обов'язки

Згідно з міжнародним правом, особи, зниклі безвісти під час збройного конфлікту або ситуації напруженості всередині країни, мають наступні права:

- основоположні права, що повинні дотримуватися усіма, повсюдно і за будь-яких обставин;
- особи, заарештовані чи утримувані під вартою, а також їхні родичі мають конкретні права, передбачені нормами міжнародного права;
- норми, що стосуються прав осіб, зниклих безвісти;
- норми, які стосуються прав близьких родичів осіб, зниклих безвісти.

Органи влади несуть відповідальність за захист, прийняття та впровадження необхідних законів.

Подібні норми можна виявити в самих різних зводах права, які доповнюють один одного і повинні застосовуватися як у мирний, так і в воєнний час.

ІНФОРМАЦІЯ: Основні документи

- Женевська конвенція (I) про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях. Женева, 12 серпня 1949 р.;
- Женевська конвенція (II) про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі. Женева, 12 серпня 1949 р.;
- Женевська конвенція (III) про поводження з військовополоненими. Женева, 12 серпня 1949 р.;
- Женевська конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни. Женева, 12 серпня 1949 р.;
- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.);
- Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів. Женева, 8 червня 1977 р. (Додатковий протокол I);
- Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру. Женева, 8 червня 1977 р. (Додатковий протокол II);
- Конвенція про права дитини (1989 р.);
- Римський статут Міжнародного кримінального суду (1998 р.);
- Міжнародна конвенція про захист всіх осіб від насильницьких зникнень (2006 р.);
- Декларація ООН про захист усіх осіб від насильницьких зникнень (1992 р.).

- ➔ **Міжнародне гуманітарне право**, яке також відоме під назвою «право збройного конфлікту», регламентує порядок дій і зобов'язання сторін, що беруть участь у збройному конфлікті, у стосунку одна до одної та щодо конкретних категорій осіб, в тому числі й осіб, зниклих безвісти.
- ➔ **Міжнародне право прав людини** кодифікує положення, що стосуються прав людини, в різних документах міжнародного права прав людини і накладає відповідні зобов'язання *на держави*.
- ➔ **Міжнародне кримінальне право** націлене на боротьбу з міжнародними злочинами, засновуючи суди і трибунали, призначені для розгляду справ, в яких особи несуть міжнародну кримінальну відповідальність.
- ➔ **Національне законодавство** — це право, яке діє на території конкретної країни. Таке право має відображати вимоги документів міжнародного права, якими себе зв'язала дана держава¹.
- ➔ **Принципи звичаєвого міжнародного права** — тобто неписаного міжнародного права, яке є обов'язковим до виконання, — також націлені на захист і повагу прав осіб, зниклих безвісти, і їхніх близьких. Ці принципи лежать в основі положень міжнародних договорів або доповнюють їх.

1. Основні права людини

Щоб не допустити зникнення людей і задля встановлення місцезнаходження тих, хто зник безвісти, необхідно вжити заходів щодо реалізації наступних основних прав людини:

- ➔ права не бути безпідставно позбавленим життя;
- ➔ права на захист від катувань та інших жорстоких, нелюдських і принижуючих гідність видів поводження;
- ➔ права на свободу і безпеку, права не бути безпідставно позбавленим волі, включаючи основні гарантії і гарантії судової процедури, які повинні надаватися всім особам, позбавленим волі;
- ➔ права на справедливе судове розслідування, яке гарантується дотриманням всіх судових гарантій;
- ➔ права знати про долю своїх близьких, яке пов'язане з правом на повагу до сімейного життя;
- ➔ права знати підстави для свого утримання під вартою і права обмінюватися новинами з близькими родичами та іншими особами, з якими людина підтримує тісні відносини, з використанням усіх доступних засобів зв'язку;
- ➔ права не піддаватися насильницькому зникненню або зникненню проти своєї волі, а також незаконному і безпідставному викраденню;
- ➔ права на правосуб'єктність перед законом.

¹ МКЧХ підготував ряд керівних настанов і склав пропозиції щодо прийняття типового Закону про осіб, зниклих безвісти, що могло б допомогти державам і відповідним компетентним органам влади прийняти (або доповнити наявне) законодавство щодо осіб, зниклих безвісти. Див. *Зниклі безвісти: Посібник для парламентаріїв*. М., МКЧХ — Міжпарламентський союз, 2010 р.

2. Основні права затриманих осіб або осіб, що утримуються під вартою

- Право бути зареєстрованим компетентними органами влади.
 - Право бути поінформованим про причини свого затримання або взяття під варту.
 - Право звернутися до судового органу та отримати справедливий судовий розгляд.
 - Право проінформувати своїх близьких або адвоката про факт затримання, місце утримання під вартою і стан здоров'я.
- Особи, що були заарештовані, затримані або ув'язнені, мають бути зареєстровані компетентними органами влади відповідно до вимог закону.
- Особи, позбавлені волі, повинні бути проінформовані про причини їхнього затримання чи тримання під вартою, а також про наявність будь-яких висунутих проти них звинувачень.
- Особи, позбавлені волі, мають право постати перед судом для з'ясування, чи були вони позбавлені свободи на законних підставах, і прийняття рішення про їх звільнення в тих випадках, коли позбавлення волі було незаконним.
- Особи, позбавлені волі, мають право проінформувати будь-яку особу, що має законне право знати, наприклад, своїх близьких або адвоката, щонайменше, про факт захоплення або затримання, про місце утримання під вартою та про стан здоров'я. Також вони мають право на спілкування і побачення зі своїми близькими.

3. Права осіб, зниклих безвісти

- Право на визнання їхнього особливого правового статусу.
 - Право на те, щоб їх розшукували і за потреби ексгумували: необхідне розслідування повинно бути проведено органами державної влади.
 - Право не бути оголошеним померлим без достатніх на те доказів; право на визнання компетентними адміністративними органами особою, зниклою безвісти або відсутньою.
 - Право на отримання своїх прав і правового статусу після повернення.
- Право та інтереси осіб, зниклих безвісти, повинні бути захищені за будь-яких обставин, доки не буде з'ясована їхня доля або доки не буде визнаний факт смерті. Для цього необхідне визнання особливого правового статусу осіб, зниклих безвісти.
- Першочерговим правом осіб, зниклих безвісти, є право на розшук і повернення. Відповідно до права на життя і безпеку, особа, яка зникла безвісти, має право на проведення ретельного розслідування обставин її зникнення, доки не з'явиться можливість зробити задовільні висновки про її долю.
- Доти, доки доля людини не буде з'ясована, необхідне визнання за нею правового статусу «відсутньої», у зв'язку з чим компетентний адміністративний орган влади повинен видати довідку про відсутність, в якій би підтверджувалося, що доля людини невідома, і яка давала б можливість захищати права такої людини. Визнаючи особливий правовий статус особи, зниклої безвісти, національне законодавство задовольняє вимогу захисту її юридичних прав, визнає невизначеність становища її близьких і ті труднощі, з якими їм доводиться стикатися. Таке визнання забезпечує правові рамки і необхідні засоби для вирішення питань, що повсякденно виникають перед родичами.

↻ Див. ЧАСТИНА 1, Інформаційний листок 1.1. Зразок довідки про відсутність, с. 27.

- Людину не можна визнати померлою без пред'явлення достатніх доказів, які б підтверджували факт смерті. Тому бажано вжити тимчасових заходів на той період, коли особа відсутня, перед тим як буде видано свідоцтво про смерть. Тривалість періоду, протягом якого особа вважається відсутньою, повинна бути достатньою для проведення необхідного розслідування обставин її зникнення і подальшої долі. У разі, якщо виявляється, що людина жива, довідка про відсутність анулюється і правовий статус і права такої особи повністю відновлюються.

↻ Див. ЧАСТИНА 1, Інформаційний листок 1.2. Зразок свідоцтва про смерть, с. 28.

- У разі необхідності захищати інтереси особи, зниклої безвісти, призначається її представник.
- Крім безпосередньої фінансової допомоги зникла безвісти особа, яка повертається після тривалого періоду відсутності, повинна також мати право на реабілітацію та реінтеграцію в суспільне життя.

4. Права родичів осіб, зниклих безвісти

- Право знати (отримувати інформацію) про долю і місце перебування особи, зниклої безвісти.
- Право на правовий захист правового статусу такої особи.
- Право на звернення до компетентних органів влади з проханням про надання елементарної соціальної та (або) матеріальної допомоги та право на отримання такої допомоги.

Право знати

- Будь-яка людина має право знати про долю своїх зниклих безвісти родичів, в тому числі про їхнє місце перебування або, в разі їхньої смерті, про обставини смерті та місце поховання, якщо таке відомо, а також право на отримання їхніх останків.
- Міжнародне гуманітарне право встановлює обов'язок усіх сторін у збройному конфлікті вживати необхідних заходів для з'ясування долі осіб, зниклих безвісти, і інформування їхніх близьких. Це зобов'язання виконується, в тому числі, шляхом розслідування випадків зникнення людей, що мали місце на території, яка перебуває під контролем даної сторони в конфлікті, і надання родичам інформації про хід та результати такого розслідування.
- На членів сім'ї не повинна накладатися кримінальна відповідальність за спробу отримати доступ до інформації про долю свого родича або за підтримання контактів з ним після того, як його доля буде з'ясована.
- З плином часу ймовірність того, що зниклі безвісти особи повернуться, зменшується. На органах влади, як і раніше, лежить зобов'язання забезпечувати інформацію, що стосується останків особи, зниклої безвісти; проте в цей період влада повинна приділяти увагу, перш за все, ексгумації поховань, ідентифікації та поверненню останків родичам, а також підтримці сімей під час проведення похорону і похоронних церемоній.

Правовий статус осіб, зниклих безвісти

- Надання офіційного правового статусу особі, зниклій безвісти, є дуже важливим моментом. Довідка про відсутність видається на прохання близьких родичів, інших зацікавлених осіб, а також компетентних органів влади, якщо встановлено, що така особа відсутня протягом певного періоду часу.
- Для захисту інтересів і задоволення безпосередніх потреб зниклої безвісти особи та її близьких призначається спеціальний представник. Довідка про відсутність дає можливість представнику особи, зниклої безвісти, захищати її права і керувати її власністю і майном. У разі відсутності соціального забезпечення її близьким може бути призначена фінансова допомога у вигляді грошової допомоги, з розрахунку власності, що належить особі, яка зникла безвісти. Коли особу оголошено відсутньою, це повинно дати можливість її спадкоємцям на тимчасовій основі вступити у володіння майном зниклої безвісти людини, як це сталося б при оголошенні її померлою. Однак при цьому на випадок повернення зниклої безвісти особи для неї повинна бути передбачена компенсація (відшкодування), відновлення прав власності, надання допомоги і соціальної підтримки.
- Цивільний статус чоловіка (дружини) особи, яка оголошена зниклою безвісти, не повинен зазнавати змін, доки не буде офіційно визнано відсутність або смерть такої особи.

Фінансова допомога і соціальні пільги

- Родичі особи, зниклої безвісти, які здатні довести, що вони матеріально залежали від доходів такої особи, повинні мати право на подання до компетентного судового органу заяви про виплату допомоги з коштів, що належать особі, зниклій безвісти, для задоволення їхніх безпосередніх потреб.
- Компетентний орган повинен оцінити і визнати відповідними дійсності конкретні фінансові та соціальні потреби зниклих безвісти осіб та їхніх родичів.
- Утриманням осіб, зниклих безвісти, повинна бути запропонована елементарна фінансова допомога і соціальні послуги. У їхнє число можуть входити: допомога на покриття основних матеріальних потреб, допомога на житло, можливість працевлаштування, послуги в галузі охорони здоров'я, освітня допомога для дітей та юридична допомога. Там, де є система соціального забезпечення, сім'ї осіб, зниклих безвісти, повинні мати до неї доступ.
- Дискримінація між утриманнями військовослужбовців і цивільних осіб, а також дискримінація на основі статі не допускається.

- Якщо є програма компенсації жертвам збройного конфлікту або ситуації насильства всередині країни, близькі родичі осіб, зниклих безвісти, повинні мати право на ті ж самі пільги, що й інші постраждалі.
- Особлива увага повинна приділятися інтересам дітей, оскільки у них може не виявитися іншого з батьків або піклувальника, який міг би замінити їм того з батьків, який оголошений зниклим безвісти.

5. Обов'язки органів влади

Зобов'язання поважати і впроваджувати ці фундаментальні правила і положення у національне законодавство та практику лежить на уряді країни. Всі органи влади зобов'язані вживати всіх необхідних заходів для забезпечення повсюдного виконання цих норм, з тим щоб не допустити зникнення людей і задовольнити потреби родичів осіб, зниклих безвісти. Даний основоположний принцип має найважливіше значення в питанні зникнення людей. В усіх ситуаціях, де це можливо, необхідно вести конструктивний діалог з усіма сторонами, включаючи родичів осіб, зниклих безвісти, і їхні спільноти.

Відповідні органи державної влади повинні співпрацювати з національними та міжнародними гуманітарними та правозахисними організаціями, передусім з Міжнародним Комітетом Червоного Хреста і національними товариствами Червоного Хреста і Червоного Півмісяця з метою розшуку зниклих безвісти осіб і захисту прав їхніх близьких.

ІНФОРМАЦІЯ

Усі органи влади зобов'язані вживати всіх необхідних заходів і здійснювати конкретні дії для того, щоб:

- не допускати зникнення людей під час збройного конфлікту або ситуації насильства (поважаючи і захищаючи цивільне населення, а також хворих, поранених і захоплених в полон військовослужбовців збройних сил і представників збройних угруповань);
- виявляти випадки зникнення людей і вести розшук осіб, які вважаються зниклими безвісти. Відповідно, члени сім'ї повинні бути проінформовані про долю їхнього зниклого родича, включаючи дані про його місце перебування, а в разі смерті — про причини смерті близької людини, яка пропала безвісти в результаті збройного конфлікту або інших ситуацій збройного насильства. Родичі зниклих безвісти і спільноти, членами яких вони є, повинні отримувати роз'яснення щодо того, які події призвели до зникнення людей, а ті, хто винен у насильстві, що призвело до зникнення людей, повинні бути притягнуті до відповідальності;
- підтримувати родичів осіб, зниклих безвісти, відповідно до наявних у них потреб.

Органи влади мають такі повноваження:

- отримувати запити від близьких родичів, утриманців і юридичних представників на проведення розшуку осіб, зниклих безвісти, вдаючись до послуг уповноважених на те організацій і органів, які повинні збирати і обробляти всю наявну інформацію;
- проводити розслідування обставин, що супроводжували зникнення людини, використовуючи при цьому широкий спектр засобів (механізмів), які сприяють з'ясуванню долі осіб, зниклих безвісти;
- надавати заявнику відповідь, як тільки відповідна інформація буде отримана.

Розшук осіб, зниклих безвісти

1. Реєстрація осіб, зниклих безвісти, і подача заяви про їх розшук

- Органи влади повинні забезпечувати умови, за яких будь-яка особа, що має на те законні підстави, могла б зареєструвати зникнення людини. До кола таких осіб належать члени сім'ї та утриманці зниклої безвісти людини, а також юридичні представники осіб, зниклих безвісти, або їхніх близьких. До зазначеного списку можуть входити й інші особи, яким небайдужа доля особи, що зникла безвісти, наприклад, друзі і сусіди, а також будь-яка людина, яка володіє достовірною інформацією про те, що дана особа зникла безвісти.
- Реєстрація стає можливою, як тільки з'являються побоювання, що людина зникла безвісти.
- Щоб полегшити процес реєстрації, органи влади можуть призначити ту чи іншу місцеву установу (поліцію, тощо) повноважним органом, в який повинні надходити повідомлення про зникнення людей і який буде реєструвати заяви про початок розшуку. Запити від родичів про початок розшуку можуть також бути подані до МКЧХ або національного товариства Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Реєстрація запиту про розшук являє собою зобов'язання зробити все можливе для того, щоб дати відповідь на поставлені питання і надати інформацію близьким родичам зниклої безвісти людини.

Див. ЧАСТИНА 3, Інформаційний листок 3.4. Відновлення сімейних зв'язків
і Рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, с. 99.

- У момент повідомлення про зникнення людини важливо переконатися в тому, що зафіксовано достатню кількість інформації про неї і всі обставини її зникнення, оскільки з плином часу важливі подробиці можуть виявитися забутими. Окрім основної інформації, такої як ім'я, по батькові та прізвище, вік і стать, важливо з'ясувати, у що була одягнена людина, коли та де її бачили останнього разу, чому заявник вважає, що ця людина зникла, які були обставини її зникнення, а також зафіксувати інформацію про її близьких і про самого заявника.
- Особливу увагу треба приділяти безпеці осіб, які надають інформацію, а також осіб, про яких ідеться в заяві. Хоча ця інформація і повинна бути передана відповідним органам влади, після реєстрації її необхідно захистити, щоб наявні в ній дані, які можуть нашкодити конкретним людям, не ставали загальним надбанням.
- Відомості про осіб, зниклих безвісти, повинні бути зосереджені в централізованій установі, щоб можна було отримати чітке уявлення про масштаби проблеми, допомагати у розшуку зниклих безвісти і слугувати початковим джерелом інформації для інших органів влади, які можуть мати більше можливостей для проведення розслідування, ніж місцеві владні установи.
- Інформація про те, куди і як подати заяву про зникнення людини, повинна бути загальнодоступною, а сама процедура — нескладною.

2. Розшук осіб, зниклих безвісти

Сторони в конфлікті зобов'язані з'ясувати долю і місце перебування осіб, зниклих безвісти, і в зв'язку з цим повинні проводити ефективне розслідування. Для виконання зазначеного завдання важливо встановити дієву співпрацю між відповідними державними установами та органами. Адже значна частина інформації, що стосується розшуку та ідентифікації осіб, зниклих безвісти, надходить від різних урядових установ і міністерств, як на загальнонаціональному, так і на місцевому рівні. Тому для проведення збору й обробки інформації щодо осіб, зниклих безвісти, необхідна пряма зацікавленість і активна підтримка всіх установ і міністерств, що займаються цим питанням.

- Держави повинні на національному рівні вживати необхідних заходів щодо розшуку осіб, зниклих безвісти, надавати підтримку і допомогу їхнім родичам. Одним із способів виконати вказане зобов'язання є заснування незалежного державного органу, який би відповідав за розшук осіб, зниклих безвісти, та ідентифікацію людських останків.
- Так, під час збройного конфлікту органам влади слід заснувати Національне довідкове бюро (НДБ), в якому без будь-якої дискримінації була б зосереджена вся інформація про осіб, зниклих безвісти, і яке брало б до уваги потреби їхніх родичів. Після закінчення конфлікту подібним НДБ можна було б доручити продовження роботи з розшуку зниклих безвісти, оскільки на той час подібна установа повинна буде накопичити величезний обсяг інформації у цій сфері. Аналогічним чином слід створювати комісії, що займаються проблемою зникнення людей, чи інші органи, такі як президентська комісія з розслідування, комісія з питань осіб, зниклих безвісти, комісія зі встановлення істини, комісія з прав людини, інститут омбудсмена, тощо. Такі установи зазвичай

мають широкий мандат для розгляду порушень прав людини, тому було б доцільно внести до їхньої юрисдикції і питання, пов'язані зі зниклими безвісти.

- Коли кілька (колишніх) сторін у конфлікті займаються проблемою осіб, зниклих безвісти, їм слід запропонувати передбачити створення спеціальних органів, які б забезпечували координацію дій і обмін інформацією у таких процесах, як ексгумація, ідентифікація і передання останків. Зазначені дії зазвичай проводяться після закінчення конфлікту (або його заморожування), і відповідні положення могли б бути внесені в текст документів, спрямованих на врегулювання ситуації, наприклад, домовленостей про припинення вогню і мирових угод.
- Щоб сторони могли ефективно здійснювати свою діяльність, такі органи повинні отримати чіткий мандат на розгляд всіх випадків зникнення людей, пов'язаних із даною ситуацією (заборона на дискримінацію). Їхня діяльність повинна бути прозорою, незалежною та неупередженою; вона повинна відповідати професійним стандартам, визнаним на міжнародному рівні. Подібні органи повинні здійснювати координацію дій з усіма іншими учасниками даного процесу; сім'ї осіб, зниклих безвісти, повинні мати до них безперешкодний доступ.
- Отримання інформації, що стосується осіб, зниклих безвісти, завжди пов'язане із труднощами. Для полегшення завдання можна використовувати низку таких стратегій, як:
 - інформаційна кампанія: необхідно спонукати всіх, у кого є інформація про осіб, зниклих безвісти, місця їхнього поховання або події, що призвели до можливого зникнення людей, поділитися цими відомостями;
 - публікація списку осіб, зниклих безвісти;
 - публікація фотографій особистих речей, виявлених разом з останками;
 - надання доступу до телефонів, аби заохотити до передачі інформації (може бути прийнята й інформація з анонімних джерел, що дозволить захистити людину, яка її надала, від кримінального розслідування);
 - надання захисту, винагороди чи матеріальне стимулювання тих осіб, які надають інформацію;
 - надання доступу до документів у державних архівах.
- Усі залучені органи й організації, які беруть участь у зборі даних, повинні піклуватися про родичів осіб, зниклих безвісти, оскільки вони є цінним джерелом інформації і, більше того, вони самі є жертвою обставин. Сім'ї зниклих безвісти повинні бути поінформовані про призначення і обов'язки створюваних органів, про часові рамки їхньої роботи, про те, що вони збираються робити, яким чином використовуватимуть зібрану інформацію і якими будуть їхні подальші дії. Сім'ї також повинні бути поінформовані про результати розслідувань і в загальних рисах про ймовірність того, що зниклі безвісти особи можуть бути виявлені у списках живих або що їхні останки будуть знайдені, ідентифіковані і повернені сім'ям. Важливо не обнадіювати сім'ї стосовно результатів розслідувань.
- Необхідно забезпечити належне управління персональними даними.

 Див. ЧАСТИНА 3, Інформаційний листок 3.6. Основні правила управління інформацією, с. 101.

Пошуки, ексгумація та ідентифікація останків

Під час конфлікту кожна зі сторін зобов'язана поважати загиблих і гідним чином обходитися з їхніми останками. Поховання померлих повинно здійснюватися з належною повагою, а їхні могили повинні бути предметом поваги й утримуватися в належному порядку.

Виявлення місць поховання може стати важливим не тільки для розшуку осіб, зниклих безвісти, але і для розкриття скоєних злочинів, а згодом — і для можливого кримінального переслідування осіб, які їх вчинили. Сама по собі ексгумація повинна проводитися лише після одержання належним чином виданого дозволу, відповідно до умов, визначених законодавством.

Для ідентифікації останків повинні використовуватися всі доступні способи. Ідентифікацію останків і визначення причини смерті потрібно проводити з необхідною ретельністю, а всю отриману інформацію слід зафіксувати до того, як буде здійснене поховання. Для проведення експертного дослідження тіла померлого та остаточної ідентифікації останків і визначення причини смерті повинні призначатися відповідні посадові особи або особи, які мають відповідну кваліфікацію, бажано фахівці в галузі судової медицини. Протягом всього процесу необхідно дотримуватися загальноприйнятих міжнародних етичних стандартів.

Що стосується застосування різних методів ідентифікації останків, особливо розслідувань, що проводяться в контексті міжнародного конфлікту, компетентні органи влади повинні дотримуватися і (або) всіляко пропагувати етичні норми поведінки, прийняті міжнародним співтовариством. Під час проведення процедури ексгумації та експертного дослідження тіла померлого слід керуватися такими принципами:

- людську гідність, честь, репутацію і конфіденційність особистого життя померлих потрібно поважати за будь-яких обставин;
- необхідно брати до уваги наявну інформацію про релігійні вірування і погляди померлих та їхніх близьких;
- сім'ї повинні бути поінформовані про рішення, прийняте щодо ексгумації, щодо експертного дослідження тіла померлого та результатів всіх проведених процедур. Якщо дозволяють обставини, необхідно подумати про присутність при цьому членів сім'ї або їхніх представників;
- після проведення експертного дослідження тіла померлого та ідентифікації в найкоротші можливі терміни останки повинні бути передані сім'ї;
- у всіх випадках, коли проводиться ексгумація, слід збирати всю можливу інформацію, що може посприяти процесу ідентифікації; всі інструкції і процедури повинні відповідати вимогам захисту особистих даних і інформації генетичного характеру. Важливо зберігати всі докази, що дозволили ідентифікувати останки, які можуть знадобитися для проведення кримінального розслідування в рамках як національного, так і міжнародного права;
- в тих випадках, коли це можливо, останки повинні бути поховані відповідно до релігійних звичаїв сім'ї, до якої належала померла людина.

Правосуддя перехідного періоду і зниклі безвісти

Правосуддя перехідного періоду — це реакція на систематичні або широко поширені порушення прав людини і гуманітарного права. У центр всього процесу таке правосуддя ставить потерпілого і домагається, щоб було визнано вчинення протиправних дій щодо нього. Правосуддя перехідного періоду передбачає ряд заходів, які спрямовані на те, щоб вилікувати старі рани і допомогти суспільству рухатися в напрямку миру і злагоди за допомогою наступних дій:

- пошуки істини;
- надання компенсацій;
- визначення відповідальності (у тому числі кримінальної).

Коли замовкають гармати, розділене війною суспільство може нарешті вдатися до цілого ряду заходів, які допоможуть йому впоратися з минулим. Такі заходи відомі під назвою «правосуддя перехідного періоду». Взаємно доповнюючи один одного, судові та позасудові механізми слугують самим різним цілям. При цьому на перше місце виноситься потерпілий, а суспільству надається допомога у загоєнні ран минулого та в русі до миру і злагоди шляхом пошуку істини, встановлення відповідальності (в тому числі й кримінальної) і надання компенсацій.

Сім'ям осіб, зниклих безвісти, слід скористатися процесами перехідного правосуддя, щоб знайти відповіді на питання про те, що трапилося з їхніми зниклими безвісти родичами. Іншими словами, хоча процеси перехідного правосуддя зачіпають значно ширший спектр проблем, також в рамках перехідного правосуддя слід ставити питання і про тих, хто зник безвісти. У цьому посібнику розглядаються і роз'яснюються ті аспекти процесів перехідного правосуддя, які є найбільш значимими для розв'язання проблеми осіб, зниклих безвісти. Після цього родичі тих, хто зник безвісти, зможуть прийняти рішення про те, чи будуть вони діяти самостійно, чи їм буде потрібна підтримка, зокрема і з боку фахівців.

1. Пошуки правди

Пошуки правди беруть свій початок з «потреби знати». Мета пошуків правди — встановити факти і сприяти усвідомленню суспільством насильства, яке було скоєне в минулому. Для цього необхідно вивчити загальний контекст, в якому відбувалися зловживання. Цей процес має менш жорсткі рамки, ніж судовий розгляд, а в жертв насильства є можливість розповісти про те, що з ними сталося. У них також є можливість виступити безпосередньо перед своїми кривдниками, а ті, в свою чергу, можуть підтвердити свою участь у жорстокому поводженні, визнати свою відповідальність і попросити вибачення у потерпілих та їхніх близьких.

Хорошим прикладом процесу пошуку правди є робота комісії зі з'ясування правди і примирення. Подібні офіційні тимчасові несудові органи відповідають за встановлення фактів і розслідування всіх порушень, які були скоєні протягом певного періоду часу.

Після завершення процесу публікуються офіційні звіти, які мають дві мети: за допомогою розповідей тих, хто брав безпосередню участь у конфлікті, документально підтвердити все, що відбулося в той важкий час, і сприяти підготовці рекомендацій і заходів щодо виправлення ситуації, щоб зробити все можливе для запобігання подібним порушенням у майбутньому.

Коли створюється комісія із з'ясування правди і примирення або будь-який аналогічний орган, першочергово сім'ї осіб, зниклих безвісти, мають переконатися в тому, що в даного органа є достатньо широкий мандат для вирішення питання зниклих безвісти. В іншому випадку родичі зниклих безвісти повинні лобювати вирішення всіх необхідних питань. По-друге, вони мають право наполягати на тому, щоб комісія володіла необхідними повноваженнями для здійснення відповідних розслідувань, в тому числі повноваженнями на проведення ексгумації. По-третє, вони повинні отримати можливість виступити перед комісією та висловити своє невдоволення щодо її роботи.

Родичі осіб, зниклих безвісти, не повинні сумніватися з приводу звернення до комісії із захисту у випадках, коли вони відчувають, що їхня безпека перебуває під загрозою у зв'язку з їхньою участю в процесі пошуку правди.

Для вирішення всіх подібних питань родичі осіб, зниклих безвісти, повинні мати доступ до спеціалізованої, перш за все, юридичної допомоги.

2. Відшкодування шкоди

Загально визнано, що в разі скоєння серйозних злочинів, держави мають зобов'язання не тільки в кримінальному порядку переслідувати осіб, які їх вчинили, а й забезпечувати відшкодування шкоди потерпілим, за необхідності — створювати необхідні програми. Засновуючи такі програми для відшкодування шкоди, державна влада підтверджує, що зазначені порушення вимагають компенсації.

Відшкодування шкоди в умовах процесу перехідного правосуддя може носити різноманітний характер. Компенсація може приймати різні форми, мати грошовий і негрошовий характер, її можуть присуджувати як групам людей, так і окремим особам. Основний акцент може бути зроблений на реституцію, тобто на повернення, наскільки це можливо, до попереднього стану (*status quo ante*), наприклад, за допомогою відновлення свободи, повернення додому, відновлення на роботі, відновлення майнового стану. Якщо цього досягти не вдається, повинна бути виплачена відповідна компенсація. Окрім інших, більш символічних дій, таких як принесення офіційних вибачень, запевнення в тому, що подібне ніколи більше не повториться, зведення меморіалів, організація меморіальних церемоній і так далі, що часто має навіть важливіше значення для постраждалих, відшкодування шкоди також включає реабілітацію та реінтеграцію в суспільне життя. Щоб домогтися реальної виплати компенсацій постраждалим, національні та міжнародні фонди можуть, а скоріше навіть повинні надавати підтримку таким діям.

Право тих, хто постраждав від зникнення родича, на отримання того чи іншого виду компенсації залежить від визнання статусу, на який такі потерпілі можуть претендувати в силу відповідних законів і положень.

3. Припинення кримінальних злочинів

Будучи основним елементом правосуддя в разі серйозних порушень закону, припинення кримінальних злочинів є ключовим елементом і в системі правосуддя перехідного періоду. Ефективне припинення злочинів допомагає покласти край порушенням і запобігає їхньому подальшому вчиненню, оскільки надає покаранню безумовний і неминучий характер. Припинення кримінальних злочинів — це механізм, який зазвичай дозволяє постраждалим відчути, що правосуддя здійснилося, і зміцнює впевненість суспільства в тому, що держава здатна забезпечити повагу до закону і робить для цього все можливе. Невідворотність покарання також свідчить про те, що діяння минулого для суспільства неприйнятні.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТОК 1.1.
Зразок довідки про відсутність*

ЗРАЗОК ДОВІДКИ ПРО ВІДСУТНІСТЬ

(Ким видана) ДОВІДКА ПРО ВІДСУТНІСТЬ

Реєстраційний номер	
П.І.Б.	
Адреса	
Громадянство	Стать
Місце і дата народження	
Рід занять	
Тип і номер пред'явленого документа	
П.І.Б. батька	
П.І.Б. матері	
П.І.Б. чоловіка (дружини)	
Утриманці	
Де і коли відсутню особу бачили останнього разу	
П.І.Б. заявника	
Адреса заявника	
ПРЕДСТАВНИК ОСОБИ, ЗНИКЛОЇ БЕЗВІСТИ	
Орган влади	
або	
П.І.Б.	Тип і номер пред'явленого документа
Громадянство	
Адреса	
Термін дії довідки про відсутність	
(Дата видачі, печатка і підпис особи, яка видала)	

* Зразок довідки про відсутність взято з книги Зниклі безвісти: Посібник для парламентаріїв. М., МКЧХ — Міжпарламентський союз, 2010 р.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТОК 1.2. Зразок свідоцтва про смерть*

ЗРАЗОК СВІДОЦТВА ПРО СМЕРТЬ

(Ким видане) СВІДОЦТВО ПРО СМЕРТЬ

П.І.Б.

Місце і дата народження

Адреса останнього місця проживання

Громадянство

Стать

Рід занять

Тип і номер пред'явленого документа

П.І.Б. батька

П.І.Б. матері

П.І.Б. чоловіка (дружини)

Орган влади

* Зразок свідоцтва про смерть взято з книги *Зниклі безвісти: Посібник для парламентаріїв. М.; МКЧХ – Міжпарламентський союз, 2010 р.*

Родичі осіб, зниклих безвісти, можуть бути залучені до кримінального процесу на різних його етапах. Наприклад, на стадії розслідування вони можуть звернутися до представників влади з проханням взяти до уваги всі їхні проблеми. У випадку, якщо влада проводить ексгумацію, вони повинні це робити не тільки для збору надійних доказів для кримінального розслідування, а й для того, щоб надати інформацію родичам осіб, зниклих безвісти.

На стадії судового розгляду, якщо це дозволяє судово-правова система, родичі осіб, зниклих безвісти, повинні відстоювати своє право ініціювати відкриття кримінальної справи або брати участь в процесі в якості цивільної сторони. Таким чином вони зможуть забезпечити розгляд своїх скарг. Хоча судово-правова система не дозволяє, родичі осіб, зниклих безвісти, повинні попри все проявляти бажання брати участь у процесі. Навіть виступаючи в якості свідків, вони можуть звернути увагу судді на питання про долю зниклого безвісти члена сім'ї.

Для вирішення всіх подібних питань родичі осіб, зниклих безвісти, повинні мати доступ до спеціалізованої, перш за все, юридичної допомоги.

2. ЩО ОЗНАЧАЄ БУТИ РОДИЧЕМ ОСОБИ, ЗНИКЛОЇ БЕЗВІСТИ

Шамкір, Азербайджан. Родичі зниклих безвісти діляться спогадами

Вступ

Становище родича особи, зниклої безвісти, неможливо порівняти ні з якою іншою життєвою ситуацією. Родичі таких осіб живуть в стані болісної невизначеності: за відсутності дій життєво важливі питання, що стосуються долі близької людини і їхнього власного становища в суспільстві, ще довго залишаться без відповіді.

Близьким осіб, зниклих безвісти, доводиться вести постійну боротьбу не тільки в пошуках свого зниклого родича, але і в спробах не дати йому зникнути остаточно. Систематичні публічні демонстрації допомогли деяким сім'ям отримати інформацію про своїх зниклих безвісти близьких (наприклад, в Аргентині), проте в інших випадках за аналогічні дії родичам довелося заплатити дуже високу ціну (в плані психічного і фізичного здоров'я, фінансового та суспільного становища), але вони так і не знають, чи принесуть їхні зусилля будь-які плоди і коли таке може статися.

Родичам осіб, зниклих безвісти, доводиться зіштовхуватися з найрізноманітнішими труднощами: в юридичному та адміністративному, економічному, психологічному та психосоціальному плані. У цьому розділі розглянуто всі ті складнощі, з якими, цілком імовірно, їм доведеться стикатися.

Юридичні та адміністративні труднощі, пов'язані зі зникненням члена сім'ї

ІНФОРМАЦІЯ

У багатьох країнах, у зв'язку з прогалинами в законодавстві й адміністративними перепонами, родичі осіб, зниклих безвісти, позбавлені будь-якої підтримки, оскільки їх не визнають потерпілими. Наприклад, вони не можуть отримати соціальну допомогу, пільги та пенсії, не мають можливості ні розпоряджатися нерухомістю, ні застосовувати свої сімейні права.

1. Відсутність офіційного і правового статусу для осіб, зниклих безвісти, перешкоджає створенню правової бази, яка дозволить сім'ям вирішувати практичні питання. А також відсутність правового статусу для осіб, зниклих безвісти, може змусити їхніх родичів подати заяву про видачу їм свідоцтва про смерть лише для того, щоб отримати право на соціальне забезпечення і матеріальну підтримку.
2. Найчастіше родичі осіб, зниклих безвісти, не мають доступу до елементарної чітко викладеної інформації про те, які права вони мають і якими адміністративними процедурами вони можуть скористатися.
3. Вони можуть стикатися з адміністративними перепонами, можуть не мати змоги надати необхідні документи і свідоцтва, оскільки все це вимагає значних витрат, здійснення поїздок і подолання різних перешкод.
4. Вони можуть боятися чи відмовлятися повідомляти про питання, що турбують їх, і (або) відчувати недовіру до чинних процедур або до влади.
5. У деяких випадках традиційні правила мають перевагу над чинним національним законодавством.

1. Відсутність правового статусу для осіб, зниклих безвісти

В ідеалі родичі особи, зниклої безвісти, повинні мати можливість без зволікання повідомити про її зникнення компетентний орган влади (поліцію або аналогічний орган) і отримати офіційний документ, який підтверджує, що заяву про зникнення подано.

Такий документ, який зазвичай називається «Довідкою про відсутність», вважається доказом того, що особа зникла, і служить підставою для вирішення різних адміністративних питань і розгляду заяви про призначення пенсії, відповідно до вимог чинного законодавства та чинних процедур. Зокрема, він дозволяє представникам особи, зниклої безвісти, захищати її права і керувати власністю і майном, виходячи з її інтересів. Наприклад, в тих випадках, коли підтримка від держави не передбачена, може бути досягнута домовленість про призначення фінансової підтримки утриманцям на основі списання коштів за рахунок власності особи, що зникла безвісти. Довідка про відсутність дає можливість спадкоємцям зниклої безвісти особи за умови дотримання деяких обмежень вступити в тимчасове володіння її майном. У багатьох країнах, в залежності від особливостей національного законодавства, особи, які постраждали в результаті конфлікту, мають право подавати заяву на компенсацію, а також отримувати іншу допомогу й пільги (пенсії, земельні ділянки, житло, стипендії, можливість працевлаштування, тощо).

Людину не слід оголошувати померлою, якщо для цього немає достатніх доказів. Тому перед тим як видавати свідоцтво про смерть, бажано передбачити деякий період її відсутності. Тривалість такого періоду визначається в залежності від національного законодавства та на основі чинних процедур, які можуть бути досить складними.

ПРИКЛАД: Законодавство Російської Федерації щодо осіб, зниклих безвісти

- Особа, що зникла безвісти під час війни, вважається зниклою ще протягом двох років після припинення бойових дій, а потім визнається померлою (Цивільний кодекс Російської Федерації, стаття 45, пункт 2).
- За обставин відсутності військових дій будь-яка особа, що зникла безвісти, вважається «зниклою з невідомих причин» у разі, якщо протягом року жодної інформації про місце перебування особи виявлено не було (Цивільний кодекс Російської Федерації, стаття 42). Через п'ять років з моменту зникнення особу визнають померлою. «Якщо особа зникла безвісти за обставин, що загрожували її життю, статус померлої можливо отримати протягом шести місяців з моменту її зникнення» (Цивільний кодекс Російської Федерації, стаття 45, пункт 1).

У багатьох країнах свідоцтва про смерть військовослужбовців, зниклих безвісти під час бойових дій, зазвичай видаються після закінчення певного періоду часу (від трьох місяців до року) після подій, що призвели до зникнення. Для цивільних осіб стан справ набагато складніший. Найчастіше такі сім'ї можуть подати заяву про видачу свідоцтва про смерть лише після того, як зуміють довести, що не мали від свого родича ніяких звісток і нічого про нього не чули протягом року перед подачею заяви. Якщо органи влади вважатимуть це достатнім, вони можуть прийняти рішення про реєстрацію смерті зниклої безвісти особи і, відповідно, видати їй сім'ї свідоцтво про смерть.

ПРИКЛАД

У Шрі-Ланці багато сімей осіб, зниклих безвісти, зверталися за видачею свідоцтва про смерть, аби отримати право претендувати на вступ у спадщину і (або) на виплату компенсації. У них не залишалося іншого вибору, окрім як заявити, що їхній родич помер. Цілковито зрозуміло, що це не допомагало їм покласти край проблемі зникнення. Це лише погіршувало їхній психологічний стан: їм здавалося, що вони зрадили свого зниклого безвісти родича (Доповідь МКЧХ для внутрішнього користування).

Цілковито зрозуміло, що сім'ї не прагнуть заявити на суді про смерть свого зниклого безвісти родича лише для того, щоб скористатися його майном і належними йому правами. Вони воліли б швидше відмовитися від своїх прав та пільг, ніж погодитися на таку процедуру. У низці випадків близькі відмовлялися подати заяву на видачу довідки про відсутність або свідоцтва про смерть, оскільки для них було життєво важливим зберегти надію, що зниклий безвісти родич ось-ось повернеться додому. Ті, хто оголосили про смерть свого зниклого безвісти родича, не бажають про це говорити. А якщо і говорять, то намагаються знайти виправдання своєму рішення. *«Як я можу визнати свого батька померлим? Що дає мені таке право? Хто я такий, щоб вирішувати, як довго моєму батькові жити і коли його життю прийде кінець? (...) Я буду жебракувати, але цього не зроблю»*, — сказав син одного цивільного чоловіка, що зник у серпні 1995 р. (Юридичне дослідження МКЧХ, 2004 р., с. 34).

[!\[\]\(05be7c7a8995decd503647c99211f7c2_img.jpg\) Див. ЧАСТИНА 1, Інформаційні листки 1.1. і 1.2. Зразок довідки про відсутність, с. 27 і Зразок свідоцтва про смерть, с. 28.](#)

[!\[\]\(aa53ad6fea213b8b2226d3077e30533a_img.jpg\) Див. ЧАСТИНА 3, Настанови до дії 309. Допомога родичам осіб, зниклих безвісти, у рішенні юридичних та адміністративних питань, с. 116.](#)

2. Відсутність інформації та недостатнє розуміння чинного законодавства

Родичі осіб, зниклих безвісти, часто нічого не знають про те, які права та пільги передбачені для них в законодавчому порядку і які на цьому шляху виникають адміністративні перепони і вимоги. Зазначені процедури можуть являти собою достатню складність і допускати неоднозначне тлумачення. Навіть сама мова, яка використовується для їх опису, часто абсолютно не знайома родичам, і вони практично

не в змозі нічого зрозуміти. *«Ми чули, як по радіо говорили про всі ці речі, проте до нас ніхто не прийшов і не розповів про наші права. Ми нічого не знаємо про права людини»*, — каже невістка зниклого безвісти чоловіка в Непалі (МКЧХ, 2008 р.).

Жінки часто не мають ніякого поняття про закони й адміністративні процедури, тому що подібними питаннями зазвичай займалися їхні чоловіки, і саме імена їхніх чоловіків вказані в офіційних документах.

3. Недоліки в застосуванні законодавства

Більше того, застосування законів і положень може бути вельми непослідовним в силу наступних причин:

- адміністративний персонал на місцях не завжди в достатній мірі обізнаний з діючою політикою та процедурними вимогами;
- відділки поліції можуть не мати можливостей і ресурсів для реєстрації та розслідування справ, пов'язаних зі зникненням людей;
- органи влади не завжди знають, з якими труднощами стикаються близькі осіб, зниклих безвісти, коли намагаються розібратися в юридичних та адміністративних питаннях і зрозуміти, що говорить законодавство; подібна відсутність розуміння може призвести до недотримання рівності у застосуванні законодавства, а також до прийняття довільних рішень; дуже часто компетентні органи влади відчувають брак співробітників і фінансових ресурсів, щоб вирішувати проблеми, які виникають у родичів осіб, зниклих безвісти.

Недовіра до розслідування або до влади

Родичі осіб, зниклих безвісти, часто стикаються з офіційними особами і держслужбовцями, які не мають належної кваліфікації, недостатньо інформовані або просто не мають співчуття до їхніх проблем. При цьому вони відчувають й інші складнощі: небажання місцевої влади вживати заходів, передбачених законодавством, надмірно бюрократичні і затягнуті процедури, ненадійні методи реєстрації та корупція.

Низка сімей скаржилися на те, що їхні слова записуються неточно і що їм доводилося підписувати документи (прикладати до них великий палець), зміст яких їм залишався невідомим.

4. Складнощі, пов'язані з виконанням необхідних процедур

Адміністративні перепони

Адміністративні перепони можуть виглядати наступним чином:

- вимога подавати заяви особисто часто являє собою величезні труднощі для родичів особи, зниклої безвісти (це означає, що у заявника повинна бути офіційна довіреність від особи, яка пропала безвісти, на вчинення дій від її імені);
- у деяких випадках певні труднощі створює і вимога подавати заяву за місцем проживання зниклого безвісти родича, оскільки в результаті конфлікту сім'я могла виявитися в числі біженців або переміщених осіб;
- витрати на отримання документів (адміністративні збори, транспортні витрати, візові вимоги) часто непомірно високі;
- існування граничних термінів для подання заяви означає, що родичі особи, зниклої безвісти, стикаються з труднощами в дотриманні таких термінів.

Труднощі, пов'язані з подачею необхідних документів

Цілий ряд документів — свідоцтва про народження, шлюб і смерть, документи, що підтверджують право на власність, свідоцтва про професійну освіту, довідки з місця роботи, довідки про проходження військової служби — дає можливість фінансово вразливим сім'ям отримати допомогу і пільги, на які вони мають право.

Утім, часто сім'я не в змозі надати такі документи, оскільки їх було знищено під час конфлікту, або через неточності в записах та місцеву адміністрацію, що не здатна надати важливу інформацію.

Сім'ї часто опиняються у становищі, коли документи, видані на ім'я зниклого безвісти родича, мають бути перевидані. У подібних випадках, щоб не допустити дубляжу і шахрайства, представники влади вимагають присутності зниклої безвісти особи і відмовляються видавати документи члену її сім'ї без

відповідної довіреності, яка була б дана особою, зниклою безвісти. Іноді сім'ям здається, що подібне положення існує лише для того, щоб ускладнити їм життя.

Ситуація ще більш ускладнена в тих регіонах світу, де в особи, зниклої безвісти, немає офіційних документів (посвідчення особи, паспорта, тощо). У подібних ситуаціях родичі зниклої безвісти особи вимушені спочатку довести її існування, а вже потім заявляти про її зникнення!

ВИПАДОК ІЗ ЖИТТЯ

Сім'я, яка намагається отримати права на власність, щоб її продати, розповіла про свою боротьбу зі складними адміністративними вимогами. «Все йде так повільно, так неефективно. Для кожного кроку потрібна ціла купа документів, тебе постійно відсилають ще до когось. Коли вирішуєш зайнятися такою справою, потрібна маса енергії, завзяття та терпіння. А це як раз те, чого нам не вистачає», — розповідає дочка цивільної особи, зниклої безвісти в 1994 р. Див. МКЧХ, *Сім'ї зниклих безвісти у Сербії та Чорногорії: Юридичне дослідження*, Женева, 2004 р., с. 39.

5. Страх і погрози

Близькі родичі осіб, зниклих безвісти, часом побоюються повідомляти про зникнення членів сім'ї відповідним органам влади, в тому числі поліції, з цілої низки причин. Наприклад, через підозру, що до їх зникнення можуть виявитися причетними самі органи влади. Часто сім'ї також побоюються, що в разі звернення до влади з проханням про застосування відповідних заходів, вони опиняться в ізоляції, їм погрожуватимуть і навіть чинитимуть на них тиск.

Деякі сім'ї повідомляють про те, що піддавалися залякуванню з боку тих, хто винен у зникненні їхнього родича, і їм довелося надати місцевій владі неправдиву інформацію, яка не відповідала дійсності.

Багато сімей скаржаться, що для отримання свідоцтва про смерть їм довелося підписати документ, в якому стверджується, що їхній родич був «убитий терористами», і (або) підтверджується, що представники родини нібито бачили тіло і впевнені в тому, що людина загинула, навіть якщо жодна з подібних заяв не відповідала дійсності.

6. Національне законодавство і традиційна практика

Необхідно взяти до уваги ще одну проблему, з якою доводиться стикатися тим, чиї близькі зникли безвісти: в деяких питаннях традиційні уявлення і норми часто превалюють над вимогами національного законодавства. Подібні норми далеко не завжди повністю узгоджуються з національним і навіть міжнародним правом. До того ж у багатьох спільнотах сім'я і клан і донині визначають практично всі аспекти повсякденного життя і окремі їхні представники не мислять себе поза вказаними соціальними групами. У подібних спільнотах в певних питаннях почуття обов'язку й вірність традиції відіграють надзвичайно важливу роль і стоять вище офіційного законодавства.

ПРИКЛАД

Традиційний шлюб. Для багатьох людей, особливо в селах, традиційний шлюб – це коли церемонію проводить місцевий релігійний лідер і шлюб офіційно не реєструється місцевою адміністрацією. У таких питаннях, як успадкування, опіка над дітьми або фінансова допомога і пільги, пов'язані із втратою чоловіка, дружина зниклого безвісти чоловіка не має жодного ефективного юридичного захисту.

Невістка. Після весілля дружина зазвичай переїжджає у будинок батьків чоловіка. Тут на неї лягає ряд обов'язків, серед яких — стежити за порядком в будинку і доглядати за батьками і сім'єю чоловіка. Відносини між невісткою та батьками чоловіка зазвичай складаються добре, однак якщо цього не відбувається, можуть виникнути проблеми, тому що її становище в родині дуже слабе, а батьки чоловіка мають значний вплив. Якщо ж батько зникає безвісти і мати йде з дому, дітям доводиться залишатися в будинку батька. За традицією в разі розлучення опікуном дітей стає батько.

Інколи дружин чоловіків, що зникли безвісти, позбавляють прав на отримання соціальної допомоги (компенсації за втрату годувальника) або на спілкування з власними дітьми, у разі якщо вони бажають ще раз вийти заміж.

ПРИКЛАД

Відповідно до російського законодавства в разі зникнення безвісти чоловіка діти залишаються з матір'ю. Однак традиція вимагає, щоб діти залишалися з батьками батька. В результаті матері доводиться, незалежно від її власних бажань, продовжувати жити в будинку батьків чоловіка.

Що стосується спадщини, то будинок часто вважається власністю чоловіка. Коли в разі зникнення члена родини в сім'ї не залишається осіб чоловічої статі, родина може зіткнутися з перспективою втрати будинку, оскільки на нього можуть відкрито претендувати сусіди.

Складнощі, пов'язані з пошуками члена сім'ї, зниклого безвісти

ІНФОРМАЦІЯ

Родичі починають пошуки близької людини, як тільки вони розуміють, що вона зникла, і не припиняють їх, доки не отримають достовірної інформації про її долю та місце перебування. У більшості випадків це тривалий процес, протягом якого родичам доводиться долати масу перешкод:

- відсутність інформації від офіційної влади: навіть у тих випадках, коли є всі ознаки того, що людина зникла, наприклад, перебуваючи в лавах поліції або збройних сил, влада проявляє мало інтересу до з'ясування долі такої людини;
- відсутність належної інформації про наявні механізми з'ясування долі осіб, зниклих безвісти, або про організації, які могли б надати сім'ям допомогу в пошуках;
- складнощі доведення, що родича немає серед живих. У більшості випадків для остаточного встановлення факту смерті необхідне тіло зниклої безвісти людини. Однак у багатьох країнах не передбачені процедури для пошуку, ексгумації та ідентифікації останків осіб, зниклих безвісти. А там, де такі процедури існують, вони забирають дуже багато часу і не дають конкретних відповідей на ті питання, які ставлять близькі;
- сім'ї можуть опинитися під впливом безвідповідальних та недобросовісних людей, які продають неправдиву інформацію і займаються поширенням чуток;
- під час розшуку родичів, зниклих безвісти, сім'ї можуть піддаватися погрозам і розправам.

 Див. ЧАСТИНА 3, Настанови до дії 308. Надання допомоги в процесі розшуку, с. 115.

1. Необхідність отримання достовірної інформації про долю особи, зниклої безвісти

Сім'ї рідко отримують офіційне повідомлення про зникнення свого родича. Може так статися, що близькі стають свідками затримання родича, коли представники влади або невідомі озброєні особи приходять до них в будинок і забирають його. Іноді сім'я одержує звістку про зникнення родича спочатку від свідків події або від його товариша, офіційна ж інформація про зникнення, якщо така взагалі надходить, з'являється із запізненням. Імовірність того, що їхній родич зник безвісти, набуває реальних обрисів лише тоді, коли від нього або про нього немає ніяких звісток, або в результаті того, що він не повернувся додому. У деяких випадках, якщо у членів сім'ї немає ніяких звісток про бойові дії, в яких міг брати участь їхній родич, вони починають його розшукувати. Однак у багатьох ситуаціях членам сім'ї доводиться довго чекати, перш ніж вони отримають достовірну інформацію про долю близької їм людини.

Більшість сімей починають розшукувати свого родича, як тільки він був затриманий або як тільки вони дізнаються, що він зник. Потім триває період активних пошуків, в ході якого відбуваються зустрічі з представниками офіційної і неофіційної влади, відвідування місць утримання під вартою, поля бою, лікарень, а також деяких організацій. Розшук може також складатися з пошуку серед тіл загиблих, розкриття могил, пошуку можливих свідків або осіб, відповідальних за затримання особи, зниклої безвісти, або командира військового підрозділу, в якому служив зниклий безвісти родич. Також сім'ї звертаються до людей, які можуть стати посередниками або надати їм допомогу в отриманні інформації.

Більшість сімей продовжують розшук близьких, доки не вичерпають усіх можливостей і не отримають достовірної інформації про їхню долю і місце перебування. Багато сімей не припиняють пошуку навіть через багато років після зникнення близької людини; вони збирають всю доступну їм інформацію, навіть якщо часом вона суперечить тому, що вони вже знають. На їхню думку, припинення пошуків означало б, ніби вони відмовилися від свого родича і більше не вважають його членом сім'ї. Деякі сім'ї з часом все ж таки припиняють пошуки. Проте це не означає, що вони забули свого зниклого безвісти родича або припинили спроби дізнатися, що ж із ним трапилося.

ВИПАДОК ІЗ ЖИТТЯ

Лейла — мати Магомеда, 18-річного юнака, якого забрали військові під час масових арештів чоловіків у 2000 році. У той час він ховався з матір'ю і двома сестрами в підвалі. З того моменту Лейла намагається зв'язатися з усіма органами влади, як на федеральному, так і на республіканському рівні; вона також робила спроби звернутися до міжнародних представників. У Лейли є фотографія, на якій, як їй здається, її син сидить у ямі на зразок тих, що існували при контрольно-пропускних пунктах. Людей саджали туди і наказували чекати. Цю фотографію вона постійно носить з собою, а також копію листа, який вона направила до органів влади. Її основною турботою в житті є знайти представника влади і вручити йому копії фотографії та листа, в якому вона розповідає про ті події, що призвели до зникнення сина. Це забирає багато часу, і у Лейли не залишається сил ні на що інше. Вона, звичайно, розуміє, що їй слід було б приділяти більше уваги собі і своїм двом дочкам. «Мені потрібно ще стільки зробити, щоб відшукати Магомеда, — каже вона. — Вони (влада) повинні знати, де він зараз перебуває» (Росія, МКЧХ, 2008 р.).

2. Відсутність офіційної інформації про долю особи, зниклої безвісти

Зазвичай в тих випадках, коли людину викрадають з її власного будинку, родичі негайно звертаються до правоохоронних органів, місцевої адміністрації або до військової частини, щоб дізнатися про її місце перебування. Найчастіше ніхто із представників офіційних структур, до яких звертаються родичі, не може повідомити їм ніякої суттєвої інформації. Нерідко родичі також скаржаться, що державні службовці брешуть, заявляючи, що не володіють жодною інформацією. По суті справи, саме в цей момент людина й переходить в категорію «осіб, зниклих безвісти».

Зазвичай, якщо у влади і є якась інформація, вона стосується лише декількох перших годин, іноді тижнів, після затримання особи. А потім родичам доводиться швидко реагувати на повну відсутність інформації від органів влади, які стверджують про те, що більше не несуть відповідальності за особу,

що зникла безвісти. Часом родичі повідомляють, що за інформацією, отриманою від органів влади, їхній зниклий безвісти родич дійсно був затриманий, проте потім його відпустили на свободу.

Утім, у пошуках інформації про місце перебування зниклої безвісти близької людини родичі продовжують підтримувати контакти з владою, зазвичай безрезультатно.

Навіть якщо родичі знаходять серйозні відомості (розповіді свідків щодо затримання або утримання під вартою), влада часто повністю заперечує наведені ними факти або згодом надає інформацію, яка з очевидністю суперечить всьому тому, що вже відомо сім'ї. Незадоволеність родичів в таких ситуаціях цілком зрозуміла, тому що люди переконані, що влада, яка сама мала відношення до зникнення близької їм людини, повинна мати хоча б якісь відомості про її місце перебування.

Зрештою, дуже скоро родичам перестає надходити будь-яка інформація про зниклого безвісти через державний апарат. Проте вони продовжують вірити, що той утримується десь у межах офіційної системи.

3. Важливість виявлення та ідентифікації останків осіб, зниклих безвісти

У багатьох випадках смерть особи, зниклої безвісти, важко довести. Сім'ї повинні мати всю наявну інформацію, що стосується долі близької їм людини: дату, місце і обставини смерті, місце поховання. У багатьох країнах єдиним прийнятним доказом смерті близької людини для сім'ї буде ексгумація її останків. Проте дуже важливо, щоб сім'я розуміла, що процес ексгумації та ідентифікації останків є довгим і складним (див. *Частина 4, с. 135*). Більше того, часто останки неможливо вилучити з місця поховання, і часом їх неможливо ідентифікувати.

ВИПАДОК ІЗ ЖИТТЯ

«Нам необхідні детальні відомості про те, що ж з ним дійсно відбулося. Ми хочемо знати, коли і де він був убитий, з тим щоб ми могли здійснити всі необхідні ритуали. Нам також потрібно знати ім'я поліцейського [sic], який відповідає за те, що сталося. У будь-якому випадку, якщо його з нами вже немає, нам потрібне підтвердження того, що він помер. Нас не повинні терзати сумніви щодо того, чи побачимо ми його ще колись, чи ні. Вони мають показати нам, де поховано його тіло. Нам потрібне його тіло або щось, що могло б переконати нас, що його вже немає серед живих», — говорить брат зниклого безвісти (Непал, МКЧХ, 2008 р.).

«Нам обов'язково потрібно, щоб його тіло ексгумували. Ми не зможемо повірити, поки не отримаємо надійних доказів. Хто знає, можливо, нам показують могилу когось іншого? Ми все ще не віримо людям, навіть якщо вони говорять, що його вбили», — ділиться мати зниклого безвісти (Непал, МКЧХ, 2008 р.).

4. Необхідність отримання інформації про чинні правові механізми та процедури для з'ясування долі осіб, зниклих безвісти

Як показує досвід, для ефективного вирішення питань, пов'язаних з особами, зниклими безвісти, потрібне створення ефективних механізмів на різних рівнях. Різні ситуації вимагають різних рішень, і поки ще не знайдений такий підхід, який би задовольнив абсолютно всі контексти. Як би там не було, усі механізми (як новостворені, так і національні) мають координувати свою роботу та інформувати сім'ї та місцеві спільноти щодо своїх дій, існуючих обмежень, шансів на успіх, вірогідності знайдення зниклої особи живою або ж виявлення останків та послідуєчої судово-медичної ідентифікації цих останків. Крім цього, родичів потрібно інформувати про можливості отримання допомоги і компенсації, а також про ймовірність покарання винних у зникненні їхніх близьких. Будь-яка участь родичів у роботі механізмів пошуку та в таких процедурах і процесах, як ексгумація та обмін інформацією, повинна розглядатися з надзвичайною делікатністю і з урахуванням місцевих культурних особливостей. Завдання полягає в тому, щоб захистити сім'ї від зайвих страждань і не давати їм необґрунтованих надій.

Сім'ї покладають великі надії на механізми пошуку. Спочатку вони розраховують на те, що зможуть дізнатися правду, домогтися справедливості і відшкодувати збитки. Однак потім більшість сімей

спіткає розчарування: вони починають скаржитися на те, що не отримали конкретної інформації, на яку розраховували, і що розслідування не розкрило істинної картини подій, яку вони сподівалися отримати. Основною причиною подібних розчарувань є те, що влада не радилася і не консультувалася з родичами осіб, зниклих безвісти, або з їхніми представниками.

5. Чутки, посередники і провісники долі

Відсутність чіткої інформації про обставини зникнення людини служить живильним середовищем для виникнення різного роду чуток і домислів. Тут особливо важливою є роль органів влади. У деяких країнах офіційні заяви про те, що зниклі безвісти особи утримуються в якомусь невідомому місці ув'язнення на примусових роботах, безумовно, дають родичам таких осіб підстави для надії.

Паралельно з заходами, описаними вище, практично всі сім'ї ведуть і власне розслідування. В цілому, інформація, яку родичі отримують про своїх зниклих безвісти близьких, зазвичай носить характер чуток: невідомі місця утримання під вартою або інші місця, де в'язням присвоюються номери або інші імена, де їх примушують працювати як рабів або брати участь у бойових діях, тощо. Подібні чутки стають дедалі більш поширенішими і мають тенденцію до самовідтворення.

Родичі також можуть шукати посередників, або ті самі зв'язуються з сім'ями, обіцяючи надати їм інформацію в обмін на велику суму грошей. Сім'ї, де є зниклі безвісти родичі, намагаються будь-якими засобами отримати хоч якісь відомості: вони звертаються до ворожок і екстрасенсів, які, на їхню думку, є надійним джерелом інформації. Навіть незважаючи на те, що відомості, зібрані за допомогою чуток, посередників і ворожок, мають вельми сумнівну цінність і їх неможливо перевірити, родичі отримують настільки необхідну їм відповідь. І що особливо важливо, вони відчують, що отримали саме ті відомості, яких так наполегливо домагалися: *«Зниклий безвісти родич живий!»*. Їхні надії живляться чутками і неофіційною інформацією, і це змушує родину продовжувати пошуки.

6. Ціна розшуку: гроші, хабарі і продаж майна

Неофіційні джерела часто надають інформацію в обмін на гроші. Є приклади, коли представникам влади також пропонували хабарі в обмін на інформацію. Розшук зниклого безвісти родича може стати вельми обтяжливим у фінансовому відношенні. Деякі сім'ї витрачають на це величезні гроші і змушені продавати свою власність (автомобілі, будинки і т. ін.). Пошуки родича можуть призвести до величезних боргів.

7. Погрози і репресії

В цілому, зниклі безвісти особи та їхні близькі вважаються постраждалими в результаті збройного конфлікту і ситуації насильства. Проте в ряді випадків влада стверджує, що серед тих, кого вважають «зниклими безвісти», є й ті, хто приєднався до опозиції і може просто «переховуватися в лісі», а також люди, які просто пішли з дому, нічого не сказавши своїм близьким. Іноді влада також публічно стверджує, що деякі сім'ї знають, де знаходяться їхні зниклі безвісти родичі.

В результаті сім'ї можуть опинитися в ситуації, коли їх сприймають як таких, що «перебувають в опозиції до влади». Відповідно, вони можуть відчувати зростання тиску з боку представників влади, аж до загроз їхній особистій безпеці. Можливість працевлаштування та доступ до послуг і пільг можуть стати засобом тиску на родичів осіб, зниклих безвісти, мета якого — змусити їх припинити діяльність, пов'язану з пошуками.

Багато сімей також стурбовані можливістю погроз і репресій, спрямованих безпосередньо на тих, хто відповідає за пошук зниклих родичів. Про подібні погрози владі не повідомляють, оскільки, з точки зору родичів, влада часто сама виявляється до них причетною.

Фінансові труднощі, обумовлені зникненням родича

ІНФОРМАЦІЯ

Родичі осіб, зниклих безвісти, стикаються з проблемами економічного і фінансового характеру, які безпосередньо пов'язані зі зникненням їхніх близьких. Доходи багатьох сімей не покривають їхніх основних потреб, і їм доводиться економити на одязі, послугах охорони здоров'я, харчуванні та освіті дітей. Такий стан справ спричиняють наступні фактори:

- скорочення або і повна втрата доходів у зв'язку з втратою (основного) годувальника;
- відсутність правового статусу особи, зниклої безвісти;
- складність отримання доступу до допомоги, будь то допомога з боку держави або з боку гуманітарних організацій;
- нестача допомоги;
- фінансова обтяжливість пошуків.

Усі перераховані труднощі зростають, якщо сім'я входить в число внутрішньо переміщених осіб або біженців.

1. Втрата доходу у зв'язку з втратою годувальника

Багато сімей, у яких зникли безвісти родичі, стикаються з труднощами фінансового характеру, викликаними безпосередньо втратою годувальника (годувальників). Переважна кількість осіб, зниклих безвісти, — це чоловіки, більшість із них — у віці від 15 до 30 років. Значна частина цих чоловіків була важливим джерелом доходів сім'ї. Часом трапляється, що зниклий безвісти родич — молода людина, майбутній годувальник, з яким сім'я пов'язувала великі надії. У багатьох країнах подібна ситуація зачіпає переважно жінок, які втратили чоловіків (і батьків своїх дітей); літніх батьків, що залишилися без дітей, які могли б надавати їм підтримку, і сімей, які змушені виживати після втрати більш ніж одного годувальника.

Матеріальні проблеми, з якими стикаються такі сім'ї, мають найрізноманітніший характер: фінансові труднощі, зниження рівня життя аж до потрапляння в економічну залежність, погані житлові умови, труднощі у вихованні дітей і веденні господарства; труднощі, з якими стикаються люди похилого віку, що втратили дітей, на чію підтримку вони розраховували; борги, викликані веденням розшуку зниклих безвісти родичів. Все це накладається на інші чинники, які впливають на населення в цілому: високий рівень безробіття, відсутність навичок для виконання тих видів роботи, які пропонує ринок праці, а також нестримна корупція.

Найбільш уразливими є ті сім'ї, в яких годувальником стає жінка і в яких багато дітей, а також сім'ї літніх людей, що живуть самі.

2. Складнощі отримання доступу до підтримки з боку влади і гуманітарної допомоги

Деякі сім'ї можуть бути зареєстровані як такі, що мають право на соціальну допомогу, пільги і допомогу з фондів системи соціального забезпечення. Однак у тих випадках, коли особливий соціальний статус родичів особи, зниклої безвісти, не отримав визнання, сім'ї часто важко отримати будь-яку фінансову компенсацію або підтримку.

У тих випадках, коли надається гуманітарна допомога, деякі сім'ї мають право на її отримання, оскільки являються біженцями або внутрішньо переміщеними особами і відповідають критеріям уразливості, які використовуються різними гуманітарними організаціями.

Однак, як правило, гуманітарні організації не відносять родичів осіб, зниклих безвісти, до особливо вразливої групи населення. У результаті в програмах з надання допомоги даної категорії осіб просто не існує. Час від часу вони отримують допомогу через різні сімейні асоціації або від НУО, однак подібне відбувається лише час від часу.

3. Нестача соціальної допомоги та пільг

Дохід сім'ї, навіть якщо він включає пенсію і зарплату, часто є недостатнім для покриття основних потреб.

Фінансові труднощі сім'ї часто зростають, якщо її члени – внутрішньо переміщені особи або біженці. Оскільки їм довелося спішно тікати, вони могли втратити практично все своє майно, а саме нерухому власність, а також джерела доходу. Коли вони переселяються (що трапляється досить часто) із сільської місцевості в місто або навпаки, у них виникають складнощі, пов'язані з адаптацією до нових умов життя і пошуками роботи в незвичних обставинах. Сім'ям, які займалися сільськогосподарською працею, доводиться звикати до нового способу життя, оскільки вони втратили землю.

Як вони справляються? На це питання деякі люди відповідають, що стали продавцями на ринку і тепер працюють на інших; хтось починає займатися дрібною торгівлею. Комусь доводиться покладатися на допомогу та доброту спільноти чи жебракувати. Ще один спосіб впоратися з ситуацією — це знизити витрати на послуги охорони здоров'я та їжу, а в разі виникнення будь-яких елементарних потреб — опинитися в боргах. Цілком очевидно, що такі сім'ї не мають чіткого уявлення про своє майбутнє.

ВИПАДОК ІЗ ЖИТТЯ

«Все стало важко, тому що його немає поруч зі мною. Мені дуже важко живеться. Ніхто не підтримає мене грошима, якщо я захворію. Мені не дадуть грошей у борг, тому що у мене немає чоловіка, який би міг працювати і виплачувати борг. Ні сусіди, ні оточення — ніхто мені не допомагає», — каже дружина чоловіка, який зник безвісти (Непал, 2008 р.).

4. Фінансовий тягар пошуків

Сім'ї продовжують **витрачати гроші на пошуки зниклого безвісти родича**, передусім на транспорт і листування з органами державної влади. Деякі витрачають на все це величезні гроші і змушені продавати своє майно (машини, будинки, тощо). Сім'ям, які відчують брак коштів, не залишається нічого іншого, як **позичати гроші**. Це призводить до високого рівня заборгованості.

ПРИКЛАД

На Кавказі деякі сім'ї дійшли до того, що стали продавати майно і худобу, скорочувати свої повсякденні витрати (на харчування та охорону здоров'я) і позичати гроші для продовження пошуку (див. МКЧХ, *Доповідь для внутрішнього користування, присвячена оцінці потреб сімей зниклих безвісти, Південний Кавказ, вересень 2008 р.*).

Необхідно взяти до уваги наступні рекомендації:

- **співпрацювати з асоціаціями сімей зниклих безвісти (та іншими схожими організаціями)** — об'єднанням сімей добре відоме становище, в якому перебувають родичі осіб, зниклих безвісти, вони є корисним ресурсом для збору і поширення інформації та ефективним партнером у реалізації різноманітних програм для таких сімей. Необхідно розглянути можливість співпраці та підтримки таких організацій;
- **необхідно всіма способами інформувати родичів осіб, зниклих безвісти, про пільги та види допомоги**, особливо це стосується вразливих категорій сімей;
- **необхідно звести до мінімуму витрати, пов'язані з пошуком зниклих родичів, особливо це стосується сімей, які проживають у сільських районах**;
- **надавати подальшу безпосередню фінансову підтримку вразливим сім'ям зниклих безвісти**;
- **сім'ї, чий родич зник безвісти, повинні отримувати пріоритетний доступ до професійного навчання, до підтримки в галузі землеробства і тваринництва, а також до програм з надання мікрокредитів**;
- **необхідно подумати про розширення списку тих, хто може претендувати на пільги та допомогу у зв'язку зі зникненням родича, які передбачені для окремих категорій сімей (наприклад, для сімей зниклих безвісти військовослужбовців).**

Психологічні та психосоціальні наслідки зникнення родича

Окрім такого ж досвіду, який отримали всі жертви збройного конфлікту — руйнування будинків, втрата роботи, соціального становища, тощо, — сім'ї зниклих безвісти стикаються й з абсолютно особливими психологічними і психосоціальними проблемами.

У цьому посібнику під терміном «психологічний» мається на увазі те, як окремі особи справляються зі своєю ситуацією, а також їхні думки, почуття й особливості особистого сприйняття. Термін «психосоціальний» пов'язаний із відносинами між окремою людиною та її соціальним середовищем, в першу чергу з її сім'єю і безпосереднім оточенням.

Наслідки зникнення родича будуть розкриватися тут в рамках зазначених двох ракурсів: особистого та міжособистісного.

 Див. ЧАСТИНА 2, Інформаційний листок 2.1.
Психологічні та психосоціальні наслідки зникнення людини, с. 65.

Види психологічної реакції

Зникнення близької людини має вплив, який можна певною мірою порівняти з дуже травмуючою подією в житті людей. Проте ці переживання відрізняються між собою, і кожне з них викликає специфічні психологічні реакції. Травмуюча подія характеризується насильством, і її вплив обмежений у часі; ситуація, в якій опиняється сім'я зниклого безвісти, не має часових рамок; біль і стрес, викликані зникненням людини, не полишають близьких. Люди, які пережили травмуючу подію, повинні примушувати себе (часом марно) до того, щоб не думати про неї і в думках не повертатися до неї знову і знову. На відміну від них, родичі особи, зниклої безвісти, роблять все від них залежне, щоб не забути зниклого безвісти і того, що з ним сталося.

Ось чому визначати психологічні страждання такої сім'ї як «посттравматичний стрес» — помилково. Такий підхід принижує особливість переживань і недооцінює сталість стресу, що виникає у зв'язку з невизначеністю і неясністю становища. Для близьких особи, зниклої безвісти, травмуючою виявляється вся ситуація зникнення в цілому. Відсутність інформації про зниклого безвісти родича може занурити його близьких у **стан травмуючої невизначеності**, яка здатна серйозно порушити плин їхнього життя.

1. БОЛІСНА НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ

Активні пошуки:

- є найпотужнішим джерелом стресу;
- можуть призвести до фізичного і психічного виснаження;
- можуть бути вельми травмуючими, якщо пов'язані з оглядом трупів і ексгумацією останків з безіменних масових поховань;
- у деяких випадках пов'язані з необхідністю запевнень, що зниклий безвісти родич ще живий.

Відмова:

- повірити в те, що близької людини вже немає серед живих;
- обговорювати це питання з іншими людьми через страх зазнати ще більших страждань і емоційного зриву, що може призвести до соціальної та емоційної ізоляції.

Тривожне очікування:

- тримає родичів в постійній напрузі.

Постійні думки про зниклого безвісти:

- призводять до тяжкої невидимої присутності зниклого безвісти родича;
- не дозволяють зосередитися і (або) заснути;
- призводять до хронічного безсоння.

Коливання між надією і відчаєм:

- це болісна ситуація, з якої люди не в змозі знайти вихід;
- родичі можуть чіплятися за надію з найрізноманітніших причин (релігійного, культурного і (або) психологічного характеру);
- надія також має свою ціну;
- у будь-який момент обставини, що не залежать від сімей, здатні знову занурити їх у відчай.

Дратівливість і нервозність:

- низький поріг толерантності до інших джерел стресу;
- небажання спілкуватися з іншими людьми.

2. ПОЧУТТЯ ПРОВИНИ, САМОЗВИНУВАЧЕННЯ І ГНІВ

Почуття провини і самозвинувачення, викликані особистою відповідальністю за:

- нездатність запобігти зникненню;
- нездатність захистити зниклого безвісти родича;
- нездатність відшукати людину.

Почуття провини, викликане страхом зрадити зниклу людину у тих випадках, коли:

- пошуки безрезультатні;
- пошуки припинено;
- родичі змушені визнати зниклого безвісти члена сім'ї померлим.

Почуття провини, викликане бажанням вести нормальний спосіб життя, оскільки:

- таке бажання є несумісним зі стражданнями через зникнення близької людини;
- відсутні традиційні норми і правила, які б спонукали родину повернутися до звичайного життя.

Почуття провини, викликане бажанням покласти край невизначеності

Гнів:

- спрямований на зниклого безвісти родича і тих, хто винен у його зникненні;
- не завжди виражений відкрито; в ряді випадків він проявляється в сновидіннях.

Люди справляються з почуттям провини, самозвинуваченням і гнівом, намагаючись знайти сенс у тому, що відбувається:

- наприклад, вважаючи, що їхній родич зник безвісти, борючись за країну, вони намагаються впоратися з почуттям провини:
 - беручи участь в боротьбі з несправедливістю;
 - надаючи допомогу іншим.

3. ЕМОЦІЙНА ВІДЧУЖЕНІСТЬ І ВТРАТА ІНТЕРЕСУ ДО ІНШИХ СФЕР ЖИТТЯ

- Невизначеність впливає абсолютно на всі сторони життя: вона позбавляє родичів енергії й не дозволяє їм зосередити емоційні та інтелектуальні зусилля на чомусь іншому.
- Участь у будь-якій іншій діяльності, що приносить задоволення, або знайомства та відносини з новими людьми можуть відчуватися як зрада зниклого безвісти родича.

4. ІНШІ УСКЛАДЕННЯ

Конкретні ознаки:

- нав'язливість думок;
- психічний розлад;
- застигле життя;
- стан тривоги і депресія.

Ускладнюючі обставини:

- присутність родичів під час подій, за яких сталося зникнення близької людини;
- втрата або зникнення безвісти кількох членів сім'ї.

1. Болісна невизначеність

Активні пошуки

Під тиском **нагальної потреби знати** родичі роблять усе можливе, використовують усі наявні в них ресурси, щоб отримати хоч якусь інформацію щодо зниклих безвісти близьких. У надії на те, що зникла людина ще жива, а також у пошуках розради багато сімей звертаються до самих різних людей, які здатні сказати їм те, що вони так жадають почути і чого вони так потребують. Це зміцнює хибні очікування і не дозволяє родичам психологічно перелаштуватися, що необхідно для того, щоб впоратися з відсутністю близької людини.

Як вже говорилося, ціла низка чинників повертає сім'ї зниклих безвісти до активного пошуку: чутки і неофіційні відомості, що розповсюджуються ворожками і посередниками, релігійні вірування, традиційні переконання, відсутність чіткої офіційної інформації, соціальна стигматизація та тиск з боку суспільства.

Хоча прагнення отримати інформацію — абсолютно нормальна реакція, особливо в перші роки після зникнення людини, воно є також і серйозним, безперервним джерелом стресу. Тривалість та інтенсивність пошуків можуть призвести до фізичного і психічного виснаження (деякі сім'ї продовжують активні пошуки своїх зниклих безвісти родичів і через 25 років після їх зникнення). Без доброї поради, підтримки або розумних обмежень пошуки можуть навіть обернутися для сім'ї серйозною травмою.

ПРИКЛАД

Деякі сім'ї, яких представники МКЧХ опитували на Кавказі, говорили про те, наскільки болючими є для них пошуки зниклих безвісти родичів. Вони розповідали, що їм доводилося розкопувати масові поховання і шукати своїх близьких серед загиблих на полі бою.

Відмова повірити

Дізнатися, що **близька людина втрачена назавжди**, — ось що лякає родичів, і їм постійно доводиться відганяти від себе думку про її смерть. Іноді такий страх змушує їх протистояти власному песимізму, і вони відмовляються визнати очевидне й уникають тих людей, які потенційно можуть підтвердити їхні найгірші побоювання.

«Я щосили намагаюся не допускати поганих думок», — говорить мати особи, зниклої безвісти в Грузії.

Відмова спілкуватися з іншими людьми може бути також викликана страхом **не стримати свої емоції і зірватися** за будь-якої згадки про зниклого безвісти родича.

Тривожне очікування

Відчайдушне бажання знову побачити зниклу безвісти людину і безоглядна надія на її повернення часом тримають людей в постійній напруженості.

ВИПАДОК ІЗ ЖИТТЯ

«Найважче — впоратися з постійним відчуттям нервового очікування, яке ніколи не залишає тебе: чекаєш, що в будь-який момент він може постукати в двері. Вночі я напружено прислухаюся, і кожного разу, коли чую якийсь шум, перше, що мені спадає на думку: мій син повернувся!», — каже батько сина, який зник безвісти на Південному Кавказі (Оцінка потреб сімей зниклих безвісти, МКЧХ, Підсумкова доповідь, 2008 р.).

Постійні думки про зниклу безвісти людину

Відсутність інформації про долю зниклої безвісти близької людини й, що ще гірше, усвідомлення того, що з нею могло статися будь-що, постійно тривожать сім'ю. Кожне нагадування про зниклого безвісти родича, яким би незначним воно не було (його одяг, друзі, місця, де він бував, значущі дати, тощо), викликає новий напад тривоги і робить **відсутність близької людини невід'ємною рисою** повсякденного життя сім'ї.

ПРИКЛАД

Під час опитування, яке МКЧХ проводив на Кавказі, надзвичайно високий відсоток опитаних (77%) сказали, що постійно думають про своїх зниклих безвісти близьких — і через 15 років після їх зникнення.

Більше того, є матері, які, досі вірячи, що їхні сини (дочки) знаходяться в невідомих місцях утримання під вартою, живуть у постійній тривозі, турбуючись про те, як їх там годують і чи там їм не дуже холодно.

Постійна тривога **не дозволяє людям зосередитися** на інших питаннях і **позбавляє їх сну**.

ВИПАДОК ІЗ ЖИТТЯ

«Він постійно зі мною, куди б я не йшла. (...) У моїх думках він ходить, розмовляє зі мною. (...) Я знаю, що він живий», — розповідає мати молодого чоловіка, який зник безвісти на Південному Кавказі (Оцінка потреб сімей зниклих безвісти, МКЧХ, 2008 р.).

Перебування в постійній тривозі може стати причиною соматичних змін, таких як головний біль, м'язове напруження і біль у грудях (*див. розділ «Інші ускладнення», с. 52*).

Kishor Kayastha/CRC

Район Дхадінг, Джогімара, Непал. Родичка зниклого безвісти

Коливання між надією і відчаєм

Невизначеність щодо долі зниклої безвісти близької людини може на довгі роки тримати життя сім'ї між надією і відчаєм або, як хтось сказав, «між небом і землею».

Деякі сім'ї справляються з ситуацією, **віддаючи перевагу надії, а не відчаю**, чіпляючись за найбільш позитивний сценарій (вважають, що їхній зниклий безвісти родич все ще живий). У ряді випадків вони навіть ведуть себе так, ніби в їхньому житті нічого не сталося. Матері, що продовжували готувати улюблені страви зниклим безвісти синові чи дочці або не вимикали лампи на той випадок, якщо вони раптом повернуться додому, є в різних країнах. Таким чином родичі продовжують вважати своїх близьких живими і зберігати їхню присутність у сім'ї.

Спроба зберегти надію — цілком зрозуміла реакція. Цю ситуацію не слід плутати з відмовою вірити в смерть близької людини, коли немає конкретних доказів її смерті і коли сім'я продовжує активні пошуки зниклого безвісти родича.

Відмова вірити стає проблемою, коли, незважаючи на достатні підстави вважати, що зниклої безвісти людини вже немає серед живих, родичі все ще відмовляються навіть думати про це.

ІНФОРМАЦІЯ

- Спроба зберегти надію — не одне і те ж, що відмова вірити в смерть близької людини.
- Спроба зберегти надію не дозволяє людям змінити своє життя.
- В обох ситуаціях (надії і відчаю) родичі залишаються дуже уразливими.

● СПРОБА ЗБЕРЕГТИ НАДІЮ

На прагнення родичів зберегти надію впливає низка чинників.

→ Зовнішні чинники:

- **відсутність тіла** (тобто доказу смерті);
- **відсутність достовірної інформації**;
- **неоднозначність офіційних документів**;
- **контекст**: родичі можуть враховувати минуле своєї країни, коли відсутність інформації про родичів в ув'язненні була звичайним явищем;
- **обставини зникнення**: якщо людину заарештували вдома, її родичі схильні вважати, що людина знаходиться десь під вартою і питання полягає лише в тому, де саме;
- **інші позитивні приклади**: приклад повернення військових після тривалої відсутності, а також звільнення осіб, що протягом багатьох років утримувалися під вартою;
- **неофіційна інформація з різних джерел**: свідки (справжні і лжесвідки), чутки, посередники і ворожки. Важливо взяти до уваги, що у відчайдушній спробі зберегти надію багато сімей довіряють самим неймовірним чуткам, наприклад, тому, що їхніх близьких використовують для рабської праці в інших країнах;
- **переважне ставлення**: друзі і сусіди можуть підтримувати родичів зниклого безвісти в їхньому прагненні вірити, оскільки вважають, що це йде їм на користь, і не хочуть завдавати їм горя.

→ Культурне та релігійне підґрунтя:

- **глибока віра у сновидіння і знаки**: в деяких культурах², якщо родичі бачать зниклу безвісти близьку людину уві сні або «відчувають» її присутність, це часто сприймається як ознака того, що вона жива;
«Він наснився моєму чоловікові. Уві сні він стояв просто перед ним. Це означає, що він живий», — говорить мати сина, який зник безвісти у Вірменії.
«Я постійно бачу один і той самий сон: він повертається додому. Дочка теж бачить цей сон. Це означає, що він живий», — каже мати з Азербайджану.
 Крім цього люди зберігають віру й довіру до традиційних релігійних діячів, які підтримують оптимізм родичів за допомогою власних видінь і снів.
- **забобони**: у деяких сім'ях існує повір'я, що втрата надії — погана прикмета для зниклого безвісти родича і що єдиний спосіб вплинути на його долю — це зберігати віру в те, що він живий і повернеться додому;
- **релігійні вірування**: деякі релігії нав'язують збереження надії. Наприклад, іслам вимагає, щоб віруючий не втрачав надію. Інші релігії також вимагають пред'явити незаперечний доказ смерті, перш ніж відмовлятися від надії³.

→ Психологічні чинники:

- **віра в невинність зниклої безвісти людини**;
«Вони скоро зрозуміють, що він не винен, і відпустять його», — сподівається чеченська родина в Грозному.
- **страх перед зміною сімейних відносин і настанням хаосу**: смерть дітей має суттєвий вплив на соціальну роль батьків, на їхні емоції, пов'язані з продовженням роду і виконанням свого життєвого призначення (виховання дітей і забезпечення спокійної старості). Перш за все це стосується тих спільнот, все життя яких обертається навколо сімейного осередку. Раптова смерть в родині може призвести до розбратів і серйозних змін, яких родичі намагаються уникнути, зберігаючи віру в те, що їхні близькі живі;
- **почуття провини і страх зради стосовно зниклого безвісти родича**;
Див. розділ «Почуття провини, самозвинувачення і гнів», с. 49.
- **глибоке бажання ще раз побачити зниклу безвісти людину**;
- **побоювання душевного розладу і глибока печаль**: у кожної людини є свої механізми захисту від тяжких переживань втрати. Без тиску ззовні не так вже й легко змусити себе відволіктися від факту відсутності близької людини.
«Я не повинен втрачати надію, інакше я збожеволію», — каже батько сина, який зник безвісти в Азербайджані.

² Наприклад, у Гватемалі сновидінням матері особи, зниклої безвісти, надається більше значення, ніж сновидінням будь-якої іншої людини.

³ Див. також *Зниклі безвісти та їхні сім'ї: Дії, спрямовані на вирішення проблем людей, що зникли в результаті збройного конфлікту чи внутрішніх ситуацій насильства, та допомога їхнім сім'ям*, МКЧХ, Женева, 2002 р.

● ЦІНА НАДІЇ

Надія коштує дорого. Збереження надії передбачає суттєві матеріальні та енергетичні витрати (відвідування ворожок, продовження пошуків, тощо). Надія може знерухомити людей, консервуючи їх у певному душевному стані, позбавляти можливості жити соціально та емоційно активним життям (García Castro, 1997 р.). Подібне відбувається в тих випадках, коли люди ніяк не хочуть змиритися з відсутністю близької людини і щодня гостро відчувають її втрату.

● ВІДЧАЙ

Навіть якщо люди починають втрачати надію і відмовляються від думки, що коли-небудь побачать свого родича живим, невизначеність продовжує їх переслідувати. За відсутності конкретних доказів смерті, найменший знак — знамення, помилкова інформація, чутки, тощо — знову дає їм сподівання.

ВИПАДОК ІЗ ЖИТТЯ

Маріам була ще підлітком, коли їхня сім'я втратила будь-які сліди її старшого брата, який пішов на війну практично ще також підлітком. Сьогодні Маріам 32 роки, вона живе з чоловіком і сином у маленькій квартирі.

Маріам працює повний робочий день і піклується про свою сім'ю. Однак часом, коли видається спокійна хвилина, серце її наповнюється тугою за зниклим старшим братом. «Пройшли роки, але ми так і не знаємо, чи живий він, чи його вбили. А може, його поранили, або він потрапив у полон», — говорить вона.

Найважче для Маріам — це постійні коливання між надією і відчаєм. «Ми постійно отримуємо суперечливу інформацію, і вона ятрить нам рани, які і так ще не загоїлися. Одного разу один із наших родичів подзвонив нам зі свого рідного міста і сказав: «Я чув голос вашого брата по радіо». Наші згаслі надії знову воскресли».

«Ішли роки. Але варто було нам почати звикатися з думкою про те, що ми його вже ніколи не побачимо, почалася масова репатріація військовополонених. Нам повідомили, що брат перебуває серед військовополонених і їде додому».

«Ніколи не забуду, як батько подарував вази, свою радість і гордість, сусідам і родичам. Ми прикрасили вогнями всю вулицю і весь час дивилися, чи не йде він. Але він так і не з'явився. Просто сталася плутанина з іменами».

Оскільки в родичів немає інформації, яка б підтверджувала його загибель, Маріам і вся родина продовжують сподіватися, що прийде день, коли її брат пройде по рідній вулиці, повертаючись додому.

З матеріалів МКЧХ: <http://www.icrc.org>

Зрештою, необхідно пам'ятати одне: незалежно від того, що наповнює їх, надія або відчай, родичі осіб, зниклих безвісти, дуже вразливі — всі їхні страхи, сумніви і надії не полишають їх, не дозволяючи старим ранам загоїтися.

Дратівливість і нервозність

Стан тривожності, що виникає у зв'язку із загальною ситуацією, робить людей нетерпимими і дратівливими. У повсякденному житті їм стає все важче справлятися з самими звичайними проблемами. Такий практично неконтрольований стан нервозності може стати причиною напружених стосунків у сім'ї або з іншими людьми. Дехто намагається впоратися з ситуацією, що склалася, емоційно відсторонюючись від оточуючих людей або обмежуючи своє спілкування з ними.

2. Почуття провини, самозвинувачення і гнів

Почуття провини — це дуже сильна емоція, яка може перешкодити людині справлятися з ситуацією. Відчуття власної провини у трагедії з близькою їм людиною може ще більше посилювати горе родичів. Часто почуття провини пов'язане й з іншими емоціями: самозвинуваченням, а часом навіть із гнівом, спрямованим на особу, що зникла безвісти, і на всіх тих, хто винен у її зникненні. Залежно від інтенсивності і тривалості таких емоцій вони можуть значно посилювати психологічні страждання близьких.

Почуття провини і самозвинувачення, викликані особистою відповідальністю

Родичі часто звинувачують себе з багатьох причин, наприклад, тому що не змогли запобігти зникненню близької людини, не зуміли її захистити, дозволили забрати від себе і не зуміли її знайти. Якщо людина зникла безвісти під час бойових дій, почуття провини може переважати у родичів чоловічої статі: у них виникає відчуття, що вони дозволили брату чи синові піти на війну замість них, що вони цінують власне життя і сімейну честь вище, ніж близьку їм людину.

«Я не повинен був дозволяти йому йти на війну», — говорить батько сина, який зник безвісти у Вірменії.

«Я повинен був піти воювати разом із ним! Де зараз мій син? Як я можу допомогти йому?» — питає батько з Азербайджану.

«Мій чоловік помер через рік після того, як зник син; він захворів, замучивши себе пошуками, він відчував свою провину. Адже це він виховав нашого сина патріотом», — каже мати сина, який зник безвісти в Азербайджані.

Почуття провини, викликане страхом зрадити зниклу людину

Якщо родичі не проводять пошуки зниклого безвісти або якщо такі пошуки закінчуються безрезультатно, багато сімей можуть вважати, що, по суті справи, вони його покинули. Таке занепокоєння може бути ускладнене почуттям провини за те, що вони не зробили всього, що в їхніх силах, або не зробили тих чи інших конкретних кроків.

У тих випадках, коли сім'ї, всупереч своїй переконаності, змушені визнати, що зниклої безвісти людини вже немає серед живих, їм починає здаватися, що вони покинули або зрадили її. Деякі люди навіть зізнаються, що у них таке відчуття, ніби вони самі вбили свого родича (див. приклад нижче).

Почуття провини, викликане бажанням вести нормальний спосіб життя

Ті сім'ї, в яких тривога з приводу страждань, які відчуває близька людина, затьмарює всі інші почуття, можуть зазнавати труднощів із поверненням до нормального способу життя.

«Як я можу думати про себе, їсти досхочу і жити в теплі, якщо мій син мерзне і голодує», — каже мати сина, який зник безвісти в Грозному.

Таке відчуття провини може підігріватися відсутністю соціальних норм, які б підказували сім'ям, як діяти в подібній ситуації, і спонукали б вести звичний спосіб життя. Зазвичай після втрати близької людини життя повертається до свого звичайного стану через певний період часу, проте в разі зникнення родича немає таких тимчасових меж, після яких його близькі можуть повернутися до своїх звичайних життєвих обов'язків.

Сім'я може сама продукувати подібні емоції, особливо в тих випадках, коли один з її членів намагається вийти з кола сімейного горя.

Почуття провини, викликане бажанням позбутися невизначеності

Сім'я може відчувати провину за те, що прагне покласти край своєму горю. Тягар невизначеності настільки важкий, що люди починають усвідомлювати: будь-яка визначеність краще, ніж їхній теперішній стан, навіть якщо це означає, що вони дізнаються про свою безповоротну втрату. Після цього вони відчують провину за те, що поставили свої інтереси на перше місце, а також за те, що нещастя обрушилося на сім'ю.

ВИПАДОК ІЗ ЖИТТЯ

Після того як для отримання соціальної допомоги вони оголосили своїх чоловіків загиблими, багато жінок на Балканах зізнавалися, що у них таке відчуття, ніби вони «вбили» їх власними руками. Більше того, деякі жінки навіть побоювалися, що, оголосивши чоловіка загиблим без достатніх на те доказів, вони можуть опинитися в жахливому положенні в тому випадку, якщо чоловік повернеться: «Як я йому поясню, чому я визнала його загиблим, якщо раптом він повернеться?»

З книги МКЧХ *Супровід сімей осіб, зниклих безвісти: Практичний посібник*, що була видана на Балканах, 2008 р.

Почуття гніву

Хоча зазвичай гнів родичів спрямований на тих, хто винен у зникненні їхніх близьких, у такій болючій ситуації цілком нормальні й претензії до самої зниклої безвісти людини за те, що вона змушує їх так страждати. *«Адже говорила я йому, не ходи на війну, та хіба він слухав!»* — зізнається мати сина, який зник безвісти в Азербайджані.

Важливо відзначити, що гнів не завжди проявляється відкрито і свідомо. Його можна розпізнати у сновидіннях, про які розповідають близькі. *«Я бачила уві сні, що ми всі сидимо за столом і він теж сидить з нами, не кажучи ні слова. Я як закричу на нього: «І не соромно тобі?» Але він навіть голови не підняв»,* — розказує сестра зниклого безвісти в Грозному.

ІНФОРМАЦІЯ

Відчуття провини, самозвинувачення і гнів часто посилюються від того, що близьким доводиться самотужки вести пошуки зниклого безвісти родича.

Подібні емоції і гіркота втрати з часом часто стають для родичів зниклих безвісти причиною зниження самооцінки і підвищення відчуття своєї безпорадності.

Як люди справляються зі своєю ситуацією?

Люди справляються зі своєю ситуацією багатьма способами. Якщо одні намагаються знайти сенс у своїх переживаннях, то інші повністю занурюються в пошуки зниклого безвісти родича, в боротьбу за справедливість і допомогу іншим людям. Є й такі, хто шукає розради, намагаючись знайти сенс знамень і сновидінь.

 Див. ЧАСТИНА 2, Інформаційний листок 2.5.

Психологічний аспект: втрата, в якій не можна бути впевненим (Boss, 2006), с. 69.

ВИПАДОК ІЗ ЖИТТЯ

Після пошуків зниклого брата, які тривали понад 20 років, С. приснився сон: перед нею постав її брат і сказав, що пошуки марні, оскільки його вбили, а тіло спалили. Після цього сновидіння С. виявила, що може почати оплакувати брата і припинити його пошуки.

З опитування, що проводилося співробітником МКЧХ у Гватемалі

3. Емоційна відчуженість і втрата інтересу до інших сфер життя

Невизначеність ситуації і її психологічні наслідки забирають у людини всю енергію, і в неї залишається мало сил на щось інше. *«У мене четверо дітей, але я віддаю всю себе лише одному з них. Він витіснив собою всіх інших. Їх ніби більше і нема»,* — каже мати про свого сина, який зник безвісти 15 років тому. Подібні твердження показують, наскільки зниклий безвісти родич може затінити всіх інших членів сім'ї, яка в результаті його відсутності може виникнути порожнеча і як довго вона може існувати.

Родичам, які намагаються відволіктися, займаючись якимись приємними справами або спілкуючись з іншими людьми, часом здається, що вони зраджують пам'ять зниклого безвісти члена сім'ї. Відповідно, вони можуть почати обмежувати своє спілкування з іншими людьми і не звертати уваги на власні емоційні потреби.

4. Інші ускладнення

Ознаки

У тих ситуаціях, коли немає чітких відповідей, коли людину охоплюють найрізноманітніші почуття і вона знаходиться в стані невизначеності, коли у неї не вистачає ресурсів для того, щоб впоратися з ситуацією, і є мало зовнішніх чинників, здатних їй допомогти (підтримка оточуючих, відповідні ритуали), з часом життя може ускладнитися найсерйознішим чином. Найчастіше спостерігаються наведені нижче ускладнення.

- **Нав'язливі пошуки:** потреба знати правду про долю близької людини може набути нав'язливого характеру, спонукаючи людину не припиняти пошуки. При цьому відкидаються в сторону всі власні потреби і потреби інших членів сім'ї; у порівнянні з пошуком зниклого родича сімейне життя відходить на другий план. Під час проведення досліджень і опитувань, призначених для внутрішнього користування, представники МКЧХ зустрічалися з тими батьками, для яких пошуки стали єдиним сенсом життя.
- **Психічний розлад:** інтенсивність цих емоцій часом спотворює всі інші відчуття, змушуючи людину всюди бачити свого зниклого безвісти родича: на вулиці, в телепередачі, в газетній фотографії, тощо.

ВИПАДОК ІЗ ЖИТТЯ

Під час молитви, яка ні в якому разі не повинна перериватися, пані Б. бачить свого сина, який ось уже 20 років як зник безвісти. Він проходить повз неї, прямуючи на кухню. Після закінчення молитви вона кидається на кухню, але сина там немає. Після цього вона наполегливо намагається переконати себе, що він їй тільки привидівся.

Родичі осіб, зниклих безвісти в Лівані
(Експертна оцінка, що проводилася МКЧХ для внутрішнього користування)

- **Застигле життя:** у виняткових випадках віра в те, що зниклий безвісти родич може з'явитися в будь-який момент, змушує людей залишатися на одному місці. Так, батько зниклого безвісти сина протягом багатьох років нікуди не виходив з дому, побоюючись, що син міг забути ключі. У подібних випадках життя ніби зупиняється зі зникненням близьких і почне свій рух знову лише тоді, коли вони повернуться. Люди виявляють, що не в змозі впоратися з ситуацією невизначеності, з потенційними змінами в своєму житті і з життям як таким.
- **Стан тривоги і депресії:** стан крайньої фрустрації, викликаної відсутністю чіткої інформації, нескінченною низкою питань, які залишаються без відповідей, постійними самозвинуваченнями, почуттям провини, тривогою за зниклого безвісти родича і коливанням між надією та розпачем, може призвести до повного виснаження як фізичного, так і духовного. Люди стають емоційно вразливими і страждають від фізичного виснаження. Через деякий час, абсолютно пригнічені постійним відчуттям тривоги, вони можуть втратити смак до життя, інтерес до спілкування з іншими людьми і до суспільного життя.
Тривогу можна охарактеризувати як поєднання напруженості, нервозності, неспокою і хвилювання — кожний з цих станів є звичайною реакцією на стрес. Однак в тих випадках, коли такі стани стають надмірно інтенсивними і тривалими, вони можуть привести людину до втрати стійкості.
Депресія характеризується цілою низкою фізичних і психологічних ознак, з яких найбільш типовими є наступні: печаль, втома, відчуття безнадійності і безпорадності, сльозливість, занижена самооцінка, замикання в собі і втрата інтересу до звичних занять.

Dafné Martos/ICRC

Путіс, Перу. Жінка розглядає шматочок одягу, сподіваючись з'ясувати щось про близьку людину

ВИПАДОК ІЗ ЖИТТЯ

«Після того як мій син зник безвісти, я не їм і не п'ю, я немов померла. Сиджу в кутку і нічого не роблю. Я більше не працюю, не можу ні на чому зосередитися. Чому він повинен був піти, а я залишилася?» — каже мати сина, який зник безвісти на Північному Кавказі.

З доповіді МКЧХ для внутрішнього користування

Як тривога, так і депресія можуть також набувати таких форм: скарги на фізичне нездужання (хронічний головний біль, болі у грудях, утруднене дихання, втрата апетиту, тощо), порушення сну (наприклад, труднощі, які відчуваються під час засинання, переривчастий сон), нездатність сконцентрувати увагу, провали в пам'яті.

Ті, кому доводиться протягом тривалого часу шукати вихід із ситуації, коли близька їм людина зникла безвісти, часто перебувають в стані як глибокої тривоги, так і депресії. Подібний емоційний стан **не слід плутати з жалобою за близькою людиною**, оскільки такі люди не вважають, що дійсно понесли втрату. Їхня ситуація — це відкрита рана, яка ніяк не загоюється. Люди, які опинилися в подібній ситуації, постійно відчувають печаль і безперервний стрес. Більшості сімей в самих різних країнах важко висловити свої страждання словами. Зазвичай вони висловлюють горе непрямым чином, вказуючи на проблеми фізичного характеру або на труднощі, з якими стикаються інші члени сім'ї.

Ускладнюючі обставини

→ Присутність родичів під час події, що призвела до зникнення близької людини.

Якщо за тих обставин, що передували зникненню (затримання, напад, масові вбивства, тощо), були присутні представники родини і їхнє життя також було під загрозою, даний факт накладе відбиток на все їхнє подальше життя: власні спогади будуть їх переслідувати до такої міри, що вони так і не зможуть впоратися зі зникненням близької їм людини. Дехто відчуває провину за те, що сам вижив, а його родичу не пощастило. Коли обставини зникнення супроводжуються будь-яким іншим травмуючим досвідом (бомбардування, масові вбивства, тощо), невизначеність і невідомість щодо долі близької людини може лягти на плечі рідних додатковим тягарем.

→ Втрата або зникнення безвісти кількох членів сім'ї.

ВИПАДОК ІЗ ЖИТТЯ

С. було 14 років, коли на їхнє село було скоєно напад. Чоловіків відокремили від жінок, і він залишився разом із матір'ю, у той час як батька забрали. Пройшли роки, але, за словами матері, С. не може забути тих подій і, незважаючи на те, що тіло його батька було ідентифіковане і поховане, продовжує повторювати, що йому слід було піти разом із батьком, а він залишився живим.

З матеріалів, зібраних співробітниками МКЧХ на Балканах

Психосоціальні наслідки

Крім проблем психологічного характеру, багато людей стикаються з проблемами всередині сім'ї і з труднощами, пов'язаними з соціальним оточенням.

1. ПРОБЛЕМИ ВСЕРЕДИНІ СІМ'Ї

Відсутність спілкування викликають такі чинники:

- прагнення захистити один одного від болю;
- розбіжності в думках між родичами щодо долі, яка спіткала зниклу безвісти близьку людину.

Проблеми, з якими стикаються дружини зниклих безвісти:

- необхідність погоджуватися з думкою родичів чоловіка і продовжувати чекати його повернення;
- конфлікти з родичами чоловіка щодо опікунства над дітьми, нового шлюбу, розподілу допомоги, на яку діти мають законне право.

Проблеми, пов'язані з прийняттям на себе нової ролі:

- і обов'язків голови сім'ї та (або) основного годувальника.

Обтяження дітей:

- захищаючи дітей від конкретних фактів, люди тим самим захищають їх від розуміння того, що відбувається, а старшим дітям не дозволяють відчути причетність до сімейних переживань;
- без будь-яких пояснень на дітей накладають нові обов'язки, які до цього виконував зниклий безвісти родич.

Невисловлені страждання братів і сестер:

- почуття провини у тих, хто вижив;
- надмірні старання втішити батьків.

Прогалина в історії сім'ї.

2. ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОВІДНОСИН РОДИЧІВ ОСОБИ, ЗНИКЛОЇ БЕЗВІСТИ, З ОТОЧЕННЯМ

Труднощі, пов'язані з визначенням власного статусу, впливають на відчуття власного місця в тих чи інших соціальних групах.

Стигматизація:

- сімей, чиї родичі вважаються пов'язаними з повстанськими угрупованнями;
- дружин, які залишилися одні в результаті зникнення чоловіків, або тих, хто, як вважають жінки, накликав нещастя на їхніх чоловіків.

Емоційна ізоляція через:

- нездатність розділити своє горе з іншими (страх бути незрозумілими, страх зіткнутися з думкою про смерть, страх здатися слабким, страх стати тягарем для інших);
- те, що оточуючі не завжди усвідомлюють страждання сімей зниклих безвісти.

Відсутність суспільної, релігійної, соціальної підтримки сімей зниклих безвісти, а також недостатність ритуалів, що були б адаптовані під потреби цих сімей, не дозволяють їм:

- знайти сенс у досвіді, який вони переживають;
- знайти місце в суспільстві для своєї близької людини;
- полегшити свої страждання, розділивши їх з іншими людьми;
- вшанувати пам'ять близької людини.

3. ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТІ

- Щоб не забути зниклу безвісти людину.
- Щоб зберегти те місце, яке зникла людина займала у суспільстві.

1. Проблеми всередині сім'ї

Родина, яка часто є основою традиційного суспільства, може стати важливим джерелом підтримки як емоційної, так і економічної. Однак у багатьох випадках вона стає джерелом додаткового стресу і болю. Це відбувається насамперед у тих випадках, коли родичі не здатні спілкуватися між собою, зрозуміти взаємні труднощі або знайти способи впоратися з ситуацією, що склалася. Подібні труднощі можуть посилюватися різними обмеженнями, що накладаються на поведінку людей традицією, наприклад, соціокультурними бар'єрами й уявленнями, які не дозволяють людині відкрито висловити свої думки і почуття.

Відсутність спілкування

У тих випадках, коли родичі відкрито спілкуються і діляться своїми проблемами під час кризи, вони можуть спільними зусиллями вибудовувати пріоритети і надавати підтримку один одному. Відсутність спілкування може призвести до того, що сім'я виявиться менш чуйною і менш здатною зібрати воедино всі наявні ресурси, щоб впоратися зі своїми труднощами.

Відсутність спілкування всередині сім'ї можуть обумовлювати такі чинники:

- **бажання захистити один одного:** намагаючись не завдавати один одному болю, деякі сім'ї утримуються від висловлювання своїх справжніх почуттів і не говорять відкрито про зниклого безвісти родича. Дехто також намагається не обмінюватися інформацією з іншими членами сім'ї, особливо якщо це негативна інформація. Яскрава ілюстрація такого ставлення: чоловік поховав брата 15 років тому, проте все ще не сказав про це своїм батькам.

ВИПАДОК ІЗ ЖИТТЯ

В А. безвісти зникли два брата. Після того як було виявлено тіло одного з братів, А. припинив пошуки й іншого брата, вважаючи, що той теж загинув. Хоча його продовжують турбувати думки про те, що сталося з тілом другого брата, він вважає, що здатний пережити ситуацію.

Однак його турбує стан матері, якій він досі так нічого і не сказав про те, що, на його думку, могло статися з її сином. Він упевнений в тому, що мати не зможе перенести подібну звістку. Але й очікування звісток також відбирає у неї сили кожного дня.

- **прагнення уникнути конфлікту в сім'ї, викликаного розбіжностями в думках серед родичів:** інколи всередині сім'ї виникає проблема спілкування один з одним, оскільки її члени по-різному ставляться до втрати близької людини. У той час як одні родичі прагнуть повернутися до нормального життя, інші продовжують сподіватися і жити так, ніби нічого не змінилося і не

повинно змінитися. Подібні розбіжності в думках можуть послабити здатність сім'ї до збереження рівноваги і породжувати конфлікти.

ВИПАДОК ІЗ ЖИТТЯ

За словами Р., після того як її брат зник безвісти, вся сім'я перестала відчувати радість життя. Вона стверджує, що в їхньому будинку більше ні про що не можна говорити, окрім як про проблеми, пов'язані з її зниклим безвісти братом: практично всі розмови — це спогади про нього і різні історії, які так чи інакше з ним пов'язані. Всі говорять про брата, щоб заповнити порожнечу, яка утворилася через його відсутність. Вони вважають, що з його поверненням в будинку почнеться нове життя.

Проблеми, з якими стикаються дружини зниклих безвісти

Крім різних ускладнень, пов'язаних з питанням шлюбу (бажання або примус до того, щоб вдруге вийти заміж), у багатьох ситуаціях дружина зниклого безвісти чоловіка відчуває тиск з боку родичів чоловіка: передбачається, що вона повинна розділяти погляди його батьків на долю, що спіткала чоловіка, і чекати його повернення. Жінка в подібній ситуації може відчувати, що знаходиться «в пастці», адже вона не має можливості висловити свою думку з даного питання. Більше того, у багатьох країнах діти належать чоловікові, а в разі його відсутності — його родині. Якщо дружина зниклого безвісти чоловіка захоче почати нове життя і спробувати знайти щастя поза межами сім'ї чоловіка (наприклад, вийти ще раз заміж), їй доведеться залишити своїх дітей.

Оскільки покинути дітей важко, багато матерів миряться з ситуацією, що створюється соціальними нормами, і залишаються в сім'ї. Крім емоційного навантаження, яке вони несуть у зв'язку з тим, що їм, можливо, доведеться залишити своїх дітей, ті матері, які все-таки йдуть, виявляються без коштів для існування, які вони іноді мають завдяки дітям (у багатьох країнах фінансова допомога надається лише дітям зниклого безвісти чоловіка). З іншого боку, такі жінки знають, що якщо вони заберуть з собою дітей, то позбавлять економічної підтримки решту сім'ї, і це також може призвести до конфлікту.

Більше того, дружині зниклого безвісти чоловіка (якщо вона все ще живе з його родичами) найчастіше доводиться досить швидко знехтувати своїми переживаннями, щоб піклуватися про інших членів сім'ї (наприклад, про матір зниклого безвісти чоловіка, чиї страждання за традицією вважаються сильнішими, ніж страждання дружини). Якщо дружина буде проявляти ознаки душевних страждань, оточуючі стануть вважати, що вона слабка і не виконує своїх обов'язків.

Проблеми, пов'язані з прийняттям на себе нової ролі

Відсутність годувальника (годувальників) змушує інших родичів брати на себе відповідальність за матеріальне забезпечення сім'ї. У багатьох ситуаціях жінка виявляє, що їй доводиться самій заробляти на життя і **виконувати подвійну роль**, до якої вона може бути не готова і з якою, як їй здається, вона не справляється.

«Мені доводиться бути своїм дітям і матір'ю, і батьком. Я не знаю, як вирішувати ті проблеми, які виникають у сина в школі. Йому потрібен чоловік, який би стежив за його поведінкою і наставляв його. Я не здатна робити це самотійно», — каже молода мати двох дітей, чий чоловік зник безвісти.

Обтяження дітей

Діти дуже чутливі до емоцій і змін, що відбуваються в колі сім'ї. Відповідно, їхні переживання з приводу зникнення або втрати члена сім'ї багато в чому залежать від того, як з цією проблемою справляються ті її члени, з якими діти пов'язані безпосередніми емоційними зв'язками.

Як і щодо інших болючих питань, правду про зникнення одного з батьків або іншого близького родича від дітей часом приховують, щоб у них складалося враження, що світ — це безпечне місце і нещастя трапляються там рідко. Оскільки діти вважаються вразливими, безневинними і нездатними зрозуміти дорослі проблеми, **батьки можуть прагнути захистити їх** від сильного болю і тяжких переживань, усунувши від важливих подій або обговорень.

Спроби захистити дітей від нещастя, яке спіткало сім'ю, не завжди бувають ефективними для тих із них, хто відчуває емоційний стан інших членів сім'ї (печаль, тривогу, відчуження, тощо); такі спроби суперечать природній **дитячій допитливості**, їхньому бажанню, незалежно від віку та рівня дорослості, зрозуміти, що ж навколо них відбувається.

Так, замовчування дорослими проблеми зникнення безвісти члена сім'ї може стати причиною страждань дітей і призвести до апатії. Іноді це навіть викликає у дітей здивування — чи це, бува, не їхня провина: *«Чому мама весь час плаче? Може, я щось погано зробив?»* Упевнені в тому, що діти надто малі, щоб зрозуміти, що трапилося, батьки не зможуть помітити, яким чином на них впливає відсутність близької людини.

У ситуації невизначеності і безвихідного горя необхідне спілкування між дорослими і дітьми, яке часто дається важко, і тоді діти починають вважати, що **питання, які вони ставлять, завдають болю** тому з батьків, який є поруч із ними, або родичам і (або) створюють напруженість і відчуження в сім'ї. Водночас батьки і близькі родичі можуть зазнавати труднощів в обговоренні питань, пов'язаних зі зниклою безвісти людиною, в силу власних уявлень з приводу того, що розуміє і що потребує дитина.

«Коли вони почали ставити мені питання про батька, я ніяк не могла дібрати слів. Чоловік пішов, коли наймолодшому було чотири роки. Він був дуже неспокійною дитиною. Я не могла сказати йому, що його батько був убитий, не могла сказати, що батько у в'язниці або що йому треба звикати до відсутності батька. Скільки ще їм доведеться його чекати?» — зі сторінки вебсайту МКЧХ, присвяченої особам, зниклим безвісти: <http://www.gva.icrc.priv/eng>.

Досвід також показує, що багато матерів значною мірою залежать від своїх дітей, виявляючи по відношенню до них надмірну турботу, або відводячи їм у сім'ї місце, яке зазвичай для дітей не призначене (наприклад, місце голови сім'ї), або роблячи дитину єдиним сенсом свого існування. Хоча подібна ситуація і може сприйматися як спосіб виживання для матері, оскільки дає їй необхідні для життя ресурси, заяви на кшталт *«Ти тепер чоловік у сім'ї»* або *«Ти — єдиний сенс мого життя»* **можуть стати непосильним тягарем для дитини, наклавши на неї обов'язки і вимоги, які зазвичай ставляться перед дорослою людиною.**

Такі конкретні нові ролі дітей можуть мати досить суперечливі наслідки, якщо сім'я переконана, що зниклий безвісти родич повернеться додому. Іншими словами, «запрошуючи» дітей узяти на себе нові обов'язки, члени сім'ї мають бути готовими до того, що дитина може зацікавитися новою роллю і, в разі повернення зниклого безвісти родича, може на нього гніватися.

Діти також можуть намагатися зробити своїх мам щасливими будь-якими способами (наприклад, *«Він всіляко прагне зробити матір щасливою, отримує гарні оцінки в школі»*) або робити їм приємність, говорячи ті слова, які вони прагнуть почути.

ВИПАДОК ІЗ ЖИТТЯ

А. та С., яким, відповідно, 9 і 10 років, — дочки чоловіка, який зник безвісти. Разом із матір'ю вони живуть із сім'єю свого батька. Їм не потрібна причина, щоб згадати батька у розмові. Кожне їхнє речення починається однаково: *«Коли він повернеться, то...»*. Матері приємно таке чути, вона каже, що її маленькі доньки допомагають їй впоратися з болем, викликаним зникненням чоловіка.

З доповідей МКЧХ для внутрішнього користування, Північний Кавказ, 2008 р.

В інших ситуаціях може відбуватися зворотне. Оточені надмірною турботою, **діти і підлітки можуть виявити, що їх усувають не тільки від переживань, які відчуває вся сім'я, але й від виконання багатьох обов'язків.** Це змушує їх думати про власну нікчемність у той момент, коли батькам і близьким потрібна розрада. Разом із тим багато дітей і особливо підлітки відчувають велику потребу в наданні підтримки, оскільки це значно підвищує їхню самооцінку. Це також дозволяє їм відчути свою причетність до справ сім'ї, де вони грають дуже важливу роль.

Agnès Montanari/ICRC

Осягнення скорботи: у цієї жінки безвісти зник родич

Незалежно від ставлення до цього питання того з батьків, хто вижив, основна проблема полягає в тому, щоб знайти належний баланс між особливим місцем і особливими обов'язками, які діти мають в родині, та рівнем їхнього розвитку і потреб, не захищаючи їх при цьому від важких переживань.

Страждання братів і сестер

Коли всі помисли батьків спрямовані виключно на зниклу безвісти дитину, почуття провини в поєднанні з бажанням знову її побачити бувають настільки великі, що батьки починають мимоволі ідеалізувати цю дитину, часто нехтуючи при цьому іншими дітьми. Усе це може створювати важкі ситуації.

Так само, як і дружини тих, хто зник безвісти, брати і сестри часто виявляють, що опинилися в пастці. Те, що вижили саме вони, а не їхній брат або сестра, часом породжує у них почуття провини. Ще одним джерелом провини для них може стати їхня здатність жити своїм власним життям. Вони також можуть відчувати, що їхній обов'язок — залишатися поруч із батьками і робити все можливе, щоб їх втішити. Часто це шкодить їхнім власним інтересам. Цілком імовірно, що їм доводиться нести тягар пошуків зниклого безвісти брата або сестри, якщо їхні батьки — люди похилого віку або не можуть займатися цим самі.

Почуття провини часом посилюють батьки, які, говорячи про зниклу безвісти дитину, повторюють: *«І навіщо вони забрали найкращого?»*.

Прогалина в історії сім'ї

Коли людина зникає безвісти, в історії сім'ї виникає прогалина. У той час як інші розповідають про своїх близьких, сім'я, де є зниклий безвісти родич, знаходиться в стані невизначеності. **В історії сім'ї така прогалина може вплинути на відчуття цілісності родини.** Родичі здатні життя покласти на те, щоб отримати хоч якусь інформацію і заповнити прогалину в сімейній історії.

2. Проблеми взаємин родичів особи, зниклої безвісти, і їхнього оточення

«У тих випадках, коли неясно, жива людина чи ні, коли мало конкретних фактів, необхідна віра: і в себе, і в інших» (див. Boss, 2006).

Див. ЧАСТИНА 2, Інформаційний листок 2.5. Психологічний аспект: втрата, в якій не можна бути впевненим (Boss, 2006), с. 69.

Труднощі, зумовлені відсутністю особливого статусу для родичів зниклої безвісти людини

Відсутність загальноприйнятих ритуальних дій (див. *приклад нижче*) і соціальних процедур, за допомогою яких визнавався б факт зникнення родича безвісти, значною мірою ускладнює його близьким усвідомлення свого нового статусу в суспільстві. Вони опиняються в невизначеному стані: їхнє колишнє суспільне становище вже скасовано, однак у них немає можливості визначити, яке ж їхнє нове становище. У жінок може виникнути питання, чи вважається вона вдовою; діти можуть запитати себе, чи не є вони сиротами, оскільки їхнього батька, можливо, вже немає серед живих, і чи настільки це важливо, оскільки зниклий безвісти батько все ще володіє соціальною ідентичністю і займає певне місце в місцевій спільноті.

ПРИКЛАД

У Непалі, якщо жінка втрачає чоловіка, вдови більш старшого віку з її села знімають браслети з її зап'ясть, скляне намисто і мангал-сутру (нитку чорних перлів, що носиться на шиї) з її шиї і розбивають їх об каміння. Вони змивають з її чола червоний кружечок (тіка) і сіндур.

Жінки, чий чоловік зник безвісти, продовжують носити сіндур, браслети, мангал-сутру і тіка і не вважають себе вдовами. Проте їм доводиться відчувати ту саму самотність і ті самі фінансові труднощі, що й вдовам. Вони не можуть дозволити собі вважати зниклих безвісти чоловіків загиблими або оплакувати їх.

З доповідей МКЧХ для внутрішнього користування, Непал, 2007 р.

Той факт, що зникла безвісти людина не має особливого соціального статусу, не дозволяє її родичам вважати себе належними до тієї чи іншої суспільної групи. На відміну від родичів померлих, особливий соціальний статус яких — перебування в жалобі, для них не існує загальноприйнятих ритуалів, які б визначали їхнє місце в суспільній ієрархії відповідно до їхнього становища і, відповідно, надавали б їм більш визначену соціальну ідентичність.

Стигматизація

У деяких випадках зникнення людини набуває надзвичайно делікатного характеру, якщо воно відбувається в ситуації, пов'язаній з крайньою напруженістю або збройним конфліктом між двома або більше протидіючими угрупованнями: в подібних випадках родичів зниклих безвісти осіб можуть запідозрити в підтримці повстанських угруповань або у тісних зв'язках із ними.

Тоді скорочується їхнє соціальне оточення, оскільки люди, розуміючи, що **тінь може впасти і на них**, починають триматися осторонь тих сімей, де є зниклі безвісти.

У деяких спільнотах дружини чоловіків, які зникли безвісти, можуть зіткнутися зі стигматизацією, тому що **залишилися без чоловічої підтримки** або тому що їм довелося переступити межі певних соціальних норм і взяти на себе чоловічу роль. Стигматизація може проявлятися і в тому, що таких жінок будуть вважати такими, що приносять нещастя.

ПРИКЛАД

На Балканах відомі приклади того, як інші жінки спільноти цураються дружин, чиї чоловіки зникли безвісти, вважаючи, що ті можуть «вкрасти їхніх чоловіків».

У Шрі-Ланці жінки, чиї чоловіки зникли безвісти, вважаються носіями поганої карми або такими, що приносять нещастя. Їх можуть піддавати дискримінації та стигматизації, не дозволяючи їм брати участь у різних церемоніях і заходити в будинок до молодят.

З доповіді МКЧХ для внутрішнього користування

Емоційна та соціальна ізоляція

Емоційний вплив зникнення родича може призвести до розриву відносин між його близькими й іншими людьми з їхнього соціального оточення. Членам сім'ї такої людини може виявитися важко ділитися своїм горем з найближчими сусідами, оскільки:

- вони не бажають нав'язувати іншим людям нескінченні розповіді про одне й те саме і (або) посилювати власні страждання подібними розмовами;
- їм може здаватися, що їхні власні страждання настільки незвичайні, навіть унікальні, що ніхто не зможе їх зрозуміти;
- вони можуть з небажанням залучати інших людей до своїх переживань, оскільки і самі не знають відповідей на свої питання. *«Що я скажу про чоловіка, якщо мене хтось запитає про нього, коли я і сама нічого не знаю?»* — ділиться дружина чоловіка, який зник безвісти на Балканах (Доповідь МКЧХ для внутрішнього користування);
- у деяких культурах висловлення емоцій і сильних почуттів вважається слабкістю, особливо якщо це роблять чоловіки;
- деякі люди замикаються в собі, боячись не стримати емоцій або відчуючи, що навіть розмови про те, чого вони бояться найбільше у світі, будуть сприяти негативному розвитку подій.

Прагнення уникати спілкування з іншими людьми може значно скоротити коло спілкування сім'ї або окремої людини, відбираючи в родичів джерела підтримки в ті моменти, коли вони їх найбільше потребують.

ВИПАДОК ІЗ ЖИТТЯ

Після того як її син зник безвісти, Д. на три місяці злягла в ліжку. Потім, все ще перебуваючи в глибокій печалі і горі, вона зуміла почати виконувати деякі свої звичні обов'язки. Однак на роботу повернутися вона так і не змогла: вона була не в змозі знаходитися разом з колегами. Необхідність бути присутньою при їхніх розмовах протягом цілого робочого дня приводила її у хворобливий стан, і в кінці кінців вона пішла з роботи. У даний час вона все ще відчуває горе і гнів, проте, за її словами, їй ще гірше, якщо вона починає говорити про це з іншими людьми.

З доповідей МКЧХ для внутрішнього користування, Північний Кавказ, 2008 р.

Глибоке **горе**, яке відчувають родичі в очікуванні відповідей на свої питання, часом залишається **непоміченим** людьми з їхнього безпосереднього оточення. За інших обставин (наприклад, в разі смерті близького родича), коли сім'я висловлює своє горе загальноновизнаним чином (наприклад, під час похорону або в період жалоби), вона викликає співчуття оточуючих, і їй надають підтримку, якої вона так потребує. Якщо сім'я не може висловити своє горе таким загальноприйнятим чином, її страждання можуть залишитися поміченими і призвести до емоційної ізоляції.

Трапляється і так, що й найближче оточення відчуває труднощі у висловленні співчуття, оскільки люди не можуть собі уявити, яким чином можна втішити тих, хто намагається впоратися зі зникненням родича. Люди можуть ставити собі питання про те, що краще: підтримати таку сім'ю, сказавши: *«Він знайдеться»*, або, навпаки, порадити: *«Вам потрібно прийняти ситуацію такою, як вона є, почати жити далі і залишити позаду минуле»*.

Відсутність допомоги з боку оточуючих і з боку релігійних діячів

Як правило, за розрадою, підтримкою і навіть для отримання розумних відповідей на свої питання родичі звертаються до релігії або до існуючих у спільноті традицій. Релігія і віра в те, що все, що відбувається, є частиною вищого задуму, допомагають деяким людям знайти необхідні духовні сили, щоб пережити болісну ситуацію.

Зникнення людини з родини і спільноти — явище незвичайне, і прояв співчуття і солідарності є в найкращому випадку недостатнім. У подібних ситуаціях ніхто насправді не знає, що робити, навіть самі родичі зниклих безвісти. Неможливість вдатися до символічних ритуалів, які б були застосовні до подібної ситуації, особливо в тих контекстах, де релігія і традиції лежать в основі всього суспільного життя, ще більш ускладнює спроби родичів знайти сенс у тому, що відбувається, і таким чином знизити рівень болю.

«У себе в церкві ми запалюємо свічки за здоров'я живих і свічки для поминання покійних, але де поставити свічку за своїх зниклих безвісти родичів?» — переймаються родичі особи, зниклої безвісти на Балканах (Доповідь МКЧХ).

 Див. ЧАСТИНА 2, Інформаційний листок 2.3.

Важливість ритуалів для родичів осіб, зниклих безвісти, с. 67.

Інші обтяжуючі обставини

Уразливість сімей, де є зниклі безвісти родичі, може також зрости в ситуації їхньої (вимушеної) міграції з огляду на відмінності у способі життя, досвіді, духовних цінностях, а також через мовні складнощі у приймаючій країні. Крім того, що люди позбавляються звичної для себе системи підтримки, в новій ситуації у них може виникати відчуття своєї безпорадності, неадекватності і відсутності розуміння з боку оточуючих.

Незнайоме оточення, відсутність звичних джерел емоційної підтримки, важке фінансове становище — все це може поглибити страждання родичів осіб, зниклих безвісти, і значно ускладнити процес відновлення після перенесених ними втрат і травм. У результаті вони можуть твердо дотримуватися надії, що зниклий родич повернеться: це дає їм відчуття, що не все з того, що було у них в минулому, втрачено.

3. Протидія забуванню

Зникнення родича ставить перед його родиною важливе завдання: не допустити того, щоб він остаточно зник за завісою мовчання і невизначеності. Саме з цієї причини родичі продовжують боротьбу за те, щоб близька людина залишалася в їхній пам'яті і зберігала своє місце у суспільстві.

«Якщо я його забуду, то хто ж буде пам'ятати?» — каже дочка чоловіка, зниклого безвісти.

У зниклих безвісти немає місць поховання чи місць, де можна було б їх поминати, і це змушує людей шукати інші шляхи для збереження пам'яті про свого зниклого безвісти родича. Пошук відповідей на питання, боротьба за визнання статусу (наприклад, «особа, яка зникла безвісти», «той, хто постраждав за віру», «жертва війни»), розмови про зниклого, збереження в недоторканності його місця в сім'ї — усіма цими способами родичі намагаються зберегти пам'ять про зниклу безвісти людину.

Визначення статусу для осіб, зниклих безвісти, і місця, де можна було б їх згадувати, приносить велику користь як родичам, так і місцевій громаді: це сприяє їхньому єднанню на основі спільності пережитих подій і заповнює порожнечу, що виникла у зв'язку зі зникненням людей.

Olav Saltbones/Norwegian Red Cross

Приштина, Косово. Портрети зниклих безвісти, вивішені на огорожі громадської будівлі. Люди на цих фотографіях вважаються зниклими безвісти з моменту закінчення війни в 1999 р.

Визнання факту смерті особи, що зникла безвісти, без офіційного підтвердження її смерті

1. Визнання факту втрати

Визнання втрати — процес, який залежить від низки внутрішніх і зовнішніх чинників.

→ Внутрішні чинники пов'язані з індивідуальними характеристиками і переконаннями людини.

ВИПАДОК ІЗ ЖИТТЯ

Більше десяти років пані С. відкидала будь-яку думку про те, що її сина немає серед живих. Її дочка була не в змозі обговорювати це питання з матір'ю, хоча вона знала, що її брат, якого викрали під час конфлікту, убитий. Світло у дворі їхнього будинку горіло постійно на той випадок, якщо він раптом повернеться додому посеред ночі. Пані С. також подбала про те, щоб кімната сина залишалася без змін. Через десять років після зникнення (й імовірної смерті) сина пані С. спекла до його дня народження пиріг. Вона назвала його «Зітхання відчаю». Тим самим вона подала знак, що готова почати оплакувати сина.

З доповіді МКЧХ для внутрішнього користування, Північний Кавказ, 2008 р.

→ Зовнішні чинники:

- отримані від свідків відомості про те, що зниклого безвісти, цілком ймовірно, вже немає серед живих;
- офіційні заяви;
- зміна політичної ситуації: наприклад, після закінчення конфлікту, коли всіх полонених відпустили додому, все ще немає ніяких слідів зниклої безвісти людини;
- релігійні встановлення (наприклад, оголошення зниклої безвісти особи шахідом або постраждалим за віру) або прийняття законів, що допускають визнання факту смерті або визнання людини померлою після певного періоду часу;
- надана можливість дізнатися про загибель людини під час проведення ексгумації або під час будь-яких інших конкретних дій (див. Частина 4, с. 135);
- підтримка з боку найближчого оточення (групи сімей, друзів, власної сім'ї).

2. Труднощі, пов'язані з жалобою за зниклою безвісти людиною

- Жалоба — це процес, який має як індивідуальні, так і суспільні характеристики.
- Жалоба за відсутності тіла: ритуали, в результаті яких символічно визнається смерть, допомагають близьким і всій спільноті прийняти факт смерті і почати оплакувати людину.

У кожному суспільстві є способи, які допомагають людям зробити перші кроки на шляху до визнання втрати і осмислення того, що сталося. Існуючі ритуали, такі як обряд похорону і формальні висловлення співчуття, роблять свій внесок у цей процес. Вони означають остаточну розлуку з загиблим і дають близьким можливість попрощатися з ним, вшанувати його пам'ять і публічно висловити свій біль у зв'язку з цим.

ПРИКЛАД

У Гватемалі існує повір'я: якщо людину не поховати належним чином, то вона буде кричати з-під землі, не даючи людям спокійно жити.

Непальці, які сповідують індуїзм, впевнені в тому, що невиконаний похоронний ритуал прирікає душу на поневіряння, імовірно, у вигляді привида. За традицією, похоронний ритуал без наявності тіла можна проводити лише через 100 років після імовірної смерті (зникнення) людини. Якщо ж ритуал здійснений, а людина після цього повернулася, родичі повинні знову виконати обряд, який проводиться після народження дитини.

У Шрі-Ланці душа покійного, який не був похований традиційним способом, вважається ув'язненою, що унеможливорює реінкарнацію, перериває життєвий цикл і закриває доступ до нирвани (стану повного звільнення). Цим пояснюється, чому настільки багато сімей, які, так би мовити, не змогли виконати своїх зобов'язань, продовжують приносити жертви для того, щоб отримати благовоління шамана або ченця. Якщо родичі людини, яка зникла безвісти, не в змозі виконати похоронний обряд, це ставить їх у дуже важке становище, оскільки вони виявляються нездатними виконати свої обов'язки перед загиблими родичами, спільнотою та, у деяких культурах, перед своїми предками.

Жалоба за відсутності тіла ставить близьких перед ще однією складною емоційною дилемою, навіть якщо самі вони змирилися з імовірністю того, що їхнього родича вже немає серед живих. Не бачачи тіла зниклого безвісти, родичі не можуть належним чином вшанувати його пам'ять або провести звичайну церемонію похорону. І вони починають докоряти собі в тому, що не зуміли забезпечити мирне існування близької людини в загробному житті. В результаті, крім інших проблем емоційного характеру, з якими стикаються члени сім'ї загиблого, вони можуть відчувати гостре почуття провини, часом їм навіть здається, що вони зрадили свого родича.

ВИПАДОК ІЗ ЖИТТЯ

«Мого брата і його сім'ю викрали в Багдаді. Деякий час по тому його дружину і дітей відпустили. Потім дружині довелося заплатити значну суму грошей, щоб отримати підтвердження про те, що її чоловік живий. Ми всі сподівалися, що побачимо його живим, навіть після того, як протягом цілого місяця не отримували від нього ніяких звісток. Лише через багато тижнів після того, як мого брата викрали, ми дізналися, що його вбили. Сьогодні ми знаємо, де він похований, але у нас немає змоги побувати на його могилі. Все, що нам зараз потрібно, — це з'їздити туди і востаннє помолитися, попрощатися з ним».

З доповіді МКЧХ для внутрішнього користування

Якщо родичам не передають тіло, вони часто продовжують вважати, що близька їм людина все ще знаходиться в руках супротивної сторони і її тримають в заручниках. Це унеможливорює родичам процес прощання з минулим і переходу до нового життя.

Альтернативні варіанти

У давні часи в Бретані в разі, якщо моряки не поверталися додому з плавання, їхні близькі проводили церемонію, яка називалася «proella». Замість тіла зниклого в морі моряка на білу скатертину клали зроблений з воску хрест. Потім хрест несли до церкви, де всі такі хрести складалися разом до настання листопада. У перший день листопада всі хрести несли на цвинтар і хоронили у спільній могилі, яка позначалася як «Proella». Рішення про проведення церемонії приймали не окремі сім'ї, а вся громада. Метою ритуалу було дати родичам можливість уникнути марного очікування зниклої близької людини і допомогти приступити до вирішення проблеми, пов'язаної із втратою годувальника⁴.

Ритуали символічного похорону, коли ті чи інші предмети виступають в ролі тіла загиблого, існують. Вони не є звичайною практикою і не так широко поширені, однак подібні ритуали можна проводити, і (або) в тих випадках, коли смерть людини була підтверджена, сусіди і релігійні громади можуть пропонувати їх родичам. Найбільш широко поширеною альтернативою звичайному похорону є спорудження меморіалів і символічних поховальних пам'яток (кенотафів). Є й інші можливості, про які піде мова нижче.

ПРИКЛАД

У Тиморі з місця загибелі (імовірної смерті) людини можна взяти камінь (вважається, що такий предмет містить в собі частинку душі померлого) і поховати його, що упокоїть душу зниклої безвісти людини. Родичі вважають, що якщо не провести подібний обряд (або не поховати тіло), їм загрожує небезпека захворіти і навіть померти. У деяких випадках за відсутності тіл тих, хто зник безвісти, їм споруджували меморіальні пам'ятники, однак таке здійснюють, переважно, ті сім'ї, які сприйняли західну культуру, і практикується це нечасто. Той факт, що церква займає центральне місце в житті тиморців, дозволяє богослужінню відігравати важливу роль і заспокоює родичів зниклої безвісти людини.

У посмертних ритуалах в Непалі замість тіла спляють солом'яне опудало, однак при цьому не повинно бути ніяких сумнівів у тому, що ця людина померла, в іншому випадку ритуал проводити не можна.

Відповідно до норм іудаїзму, у тих випадках, коли факт смерті було підтверджено, але тіло відсутнє, на кладовищі можна встановити камінь з ім'ям померлого. У синагозі родичі також можуть запалити свічку в ім'я зниклої безвісти людини.

Християни не роблять похоронний обряд за відсутності тіла, проте допускаються молитви і різного роду церемонії. У православній церкві кожен рік відбувається богослужіння (до початку Великого посту), під час якого моляться за тих, кого спіткала смерть за межами країни і хто був позбавлений належного похоронного обряду.

В ісламі суніти допускають «молитви за відсутніх», але не дозволяють проводити похорон без тіла. Шиїти ж дозволяють зведення меморіальних пам'яток, де зберігаються особисті речі померлих.

Індуїзм не дозволяє похорону, однак родичі можуть молитися і очищатися за допомогою ритуальних обмивань.

На Тибеті (буддизм ваджраяна) вимовляються спеціальні молитви: буддисти навіть на відстані моляться про те, щоб тіло було належним чином поховано.

З матеріалів МКЧХ по Східному Тимору, Непалу і публікації *Зниклі безвісти: Право знати*

⁴ Приклад взятий з MF. Vasque, 2003 р.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТОК 2.1.**Психологічні та психосоціальні наслідки зникнення людини****На рівні спільноти/
На рівні суспільства в цілому:**

- стигматизація;
- ізоляція;
- уникнення спілкування/замикання в собі;
- невизначеність статусу;
- відсутність ритуалів.

На рівні сім'ї:

- розбіжності в думках з приводу долі, яка спіткала безвісти зниклого родича;
- труднощі спілкування з іншими членами сім'ї/емоційна ізоляція;
- труднощі, пов'язані зі зміною ролей в сім'ї;
- прогалина в сімейній історії;
- протидія забуванню.

На індивідуальному рівні:

- болісна невизначеність;
- коливання між надією і відчаєм;
- почуття провини, самозвинувачення і гнів;
- втрата інтересу до інших сфер життя як у соціальному, так і в емоційному плані.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТОК 2.2.

Жалоба за особою, зниклою безвісти

ЯКІ ФАКТОРИ ВПЛИВАЮТЬ НА ЛЮДИНУ У РАЗІ ВТРАТИ БЛИЗЬКОГО РОДИЧА:

- взаємини з померлим;
- вік і стать людини, яка зазнала важкої втрати;
- обставини втрати (чи смерть зниклої безвісти людини була викликана насильством);
- індивідуальні особливості особистості.

ЯКОЮ Є ЗВИЧАЙНА РЕАКЦІЯ НА ВТРАТУ БЛИЗЬКОЇ ЛЮДИНИ

У цей період люди дуже вразливі і надзвичайно потребують підтримки. Хоча щодо реакції на втрату близької людини узагальнення неможливі, оскільки різні люди реагують по-різному (*див. вище*) і з різним ступенем інтенсивності, фахівці виділяють деякі спільні характерні риси.

Шок і відмова повірити

Початкова реакція — це зазвичай відмова повірити в загибель близької людини і (або) шок. Необхідно відзначити, що відмова повірити дає людині тимчасовий захист і дозволяє поступово звикнути до думки про втрату. Відмова повірити може проявлятися найрізноманітнішим чином, а саме як:

- самонавіювання: «Це сталося не зі мною»;
- провали в пам'яті в питаннях, що стосуються покійного;
- відсутність будь-якої реакції;
- механічність поведінки: людина продовжує поводитись, ніби нічого не сталося;
- сильна емоційна реакція — захист від повного нервового зриву.

Протест, гнів

Після того як людина впоралася з шоком, вона починає поступово усвідомлювати, що втрата реальна і в кінці кінців її не можна не визнати. Щоб якось впоратися з болем, деякі люди впадають у гнів: вони шукають, кого б звинуватити у своїй втраті, включаючи себе самих. Втрата близької людини може породити в них відчуття безпорадності і провини за те, що вони не змогли запобігти її загибелі. Їхній гнів може також бути спрямований і проти покійного — за те, що той покинув їх.

Відчай, депресія

Ця стадія характеризується розумінням того, що близька людина втрачена назавжди і її вже ніщо не поверне. На цьому етапі, коли людина усвідомила порожнечу, що утворилася в її житті, вона відчуває розпач, що запускає в хід механізм психологічної адаптації. У цей час людині потрібне постійне спостереження, оскільки не виключено, що її дії можуть набути саморуйнівного характеру (людина може почати вживати алкоголь, робити дивні вчинки, тощо). Ще одна небезпека — відсутність підтримки, оскільки це ще більше поглиблює ізоляцію людини.

Прийняття

Ця стадія настає тоді, коли думки про покійного вже завдають не настільки гострого болю, людина починає проявляти інтерес до життя і будувати плани на майбутнє.

ЖАЛОБА ПРИЗНАЧЕНА НЕ ДЛЯ ЗАБУТТЯ ЗАГИБЛОГО, А ДЛЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЙОГО В ПАМ'ЯТІ ТАКИМ ЧИНОМ, ЯКИЙ БИ НЕ ЗАВДАВАВ ГОСТРОГО БОЛЮ

- Ці стадії не мають чітких меж: люди можуть то переходити до іншої стадії, то повертатися до попередньої.
- Нові дослідження показують, що, окрім психологічних і фізичних проявів, жалоба має також соціальний і духовний вимір. Тривалість періоду жалоби різниться в різних культурах і, звичайно, залежить від характеру втрати.
- Іноді, наприклад, під час чергової річниці, горе родичів може проявлятися так само, як і на початковій стадії.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТОК 2.3.

Важливість ритуалів для родичів осіб, зниклих безвісти

Ритуали відіграють важливу роль, допомагаючи родичам впоратися з невизначеністю становища.

Ритуальні дії за участю представників спільноти дають можливість близьким осмислити те, що відбувається.

Вони дозволяють знову підтвердити існування зниклого безвісти родича і відновити його місце у спільноті. Віддаючи йому данину за допомогою ритуалів, спільнота підтверджує соціальну ідентичність особи, зниклої безвісти (визнає факт, що це чийсь син або чиясь дочка, батько чи мати). Ритуали також дозволяють родичам усвідомити: те, що сталося з ними, люди вже відчували, подібні ситуації траплялися і раніше.

Ритуальні дії здатні зняти гостроту переживань родичів, оскільки за їхньої допомоги сім'я підтверджує, що, незважаючи на безплідність пошуків, вона не відмовилася від свого зниклого безвісти родича. Це полегшує почуття провини, а може бути, що, організовуючи церемонію, щоб вшанувати пам'ять зниклого родича, люди тим самим звільняються від необхідності визнати, що його вже немає серед живих.

Ритуали допомагають вшанувати пам'ять тих, хто зник безвісти.

Ритуальні дії дають можливість отримати підтримку і розділити з іншими людьми свої страждання, які досі ніким не помічалися, тому що родичі часто не мають можливості їх висловити.

Робота з сім'ями, де є зниклі безвісти родичі, дозволила помітити ряд непублічних ритуальних дій. Деякі люди вдаються до магічних і духовних обрядів, які проводяться священнослужителями; інші — до організації регулярних дійств і підношень богам, аби ті захистили їхніх близьких.

ПРИКЛАД

Релігійні вірування відіграють важливу роль в житті мусульман на Північному Кавказі. Люди тут переконані в тому, що на все воля Аллаха і людині слід проявляти покірне смирення. Ті, кому випадає важка доля, повинні, як вважається, прийняти її як знак вищої волі і як етап на своєму шляху до раю.

Молитва і релігійні обряди відіграють важливу роль в полегшенні людських страждань. У разі зникнення близької людини її родичі моляться, щоб Аллах подбав про неї. На деякий час це дає людям розраду. Вони також організовують релігійні ритуали: один або кілька священнослужителів збираються в коло, промовляють особливу молитву і вголос читають Коран. Крім цього, щочетверга сім'я зниклої безвісти людини влаштовує вечерю («сах»), під час якої родичів і сусідів просять згадати цю людину і помолитися про її захист.

З доповіді МКЧХ для внутрішнього користування, Північний Кавказ, 2008 р.

У Гватемалі в особливі дні людям, що зникли безвісти, залишають їжу в надії на те, що вони або їхні душі прийдуть вночі, щоб скуштувати страви. Якщо на ранок все лишилося на місці, з'їсти їжу повинен старший із членів сім'ї.

У Гватемалі існують й інші обряди, такі як запалення свічок, щоб викликати дух людини, яка зникла безвісти, і дізнатися, що з нею сталося.

З опитувань, що проводили співробітники МКЧХ в Гватемалі, 2008 р.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТОК 2.4.*

Чому важливий обряд похорону

Різні релігії дають різне тлумачення смерті, проте жодна з них не розглядає смерть як кінець існування. Смерть — це лише етап на шляху до життя після смерті, до воскресіння або реінкарнації.

У більшості релігій доля людини після смерті визначається перш за все тим, яке життя вона вела і як померла, а також, що важливо, тими ритуальними діями, церемоніями і молитвами, які виконувала її сім'я. Забезпечення душевного спокою і здоров'я тих, хто залишається жити, — важливий елемент в проведенні правильним чином організованого похорону.

Незважаючи на те, що в різних культурних традиціях обряди похорону відрізняються один від одного, їхнє основне значення і те заспокоєння, яке вони приносять родичам, можна вважати універсальними. Сенса похорону не тільки в тому, щоб належним чином розпорядитися тілом покійного, але і в тому, щоб допомогти живим подолати соціальні бар'єри. Обряд похорону багатозначний.

Для померлого. Прихильники багатьох релігій і культурних традицій переконані, що належний похоронний обряд полегшує перехід померлого з одного світу в інший, забезпечуючи реінкарнацію і не дозволяючи його душі повернутися назад і турбувати тих, хто залишається жити.

Для окремої людини (близьких родичів). Для окремої людини похорон означає остаточне прощання з покійним, це є важливим етапом, без якого не може розпочатися процес жалоби**. Без здійснення похоронного обряду людям буває важко визнати свою втрату.

Для сім'ї. Поховання і пов'язані з ним церемонії стають визнанням з боку спільноти того факту, що сім'я перебуває в стані жалоби і що її біль поділяється як близькими родичами, так і усіма оточуючими. Більше того, присутність людей на похороні є знаком поваги до покійного, життя якого тим самим отримує визнання і пам'ять про яке таким чином зберігається.

Під час похорону близьким родичам дозволяється відкрито проявляти свої почуття. Так, в деяких районах Африки жалоба родичів супроводжується танцями і піснями. В інших країнах люди можуть звертатися до послуг професійних плакальниць. Незважаючи на всю свою театральність, подібне ритуалізоване висловлення особистого горя залишається соціально прийнятним, якщо подібні дії приурочені до періоду жалоби за покійною людиною.

Після похорону сім'я вступає в період жалоби, тривалість якого може варіюватися від трьох днів до року. У багатьох країнах світу протягом цього періоду поведінка й установки членів сім'ї (в залежності від їхнього віку, статі та ступеня споріднення) регламентуються спеціальними правилами. Наприклад, в Індії чоловікам не дозволяється голитися і носити певного виду одяг; вони також повинні читати особливі молитви і проводити особливі релігійні ритуали, щоб не збездіяти покійного і, таким чином, уникнути покарання.

Для суспільства. Обряд поховання може послужити згуртуванню спільноти. Висловлюючи співчуття сім'ї, яка зазнала тяжкої втрати, члени спільноти висловлюють свою солідарність і допомагають відновити рівновагу між двома світами (світом живих і світом мертвих). Коли людину вбивають під час конфлікту або війни, її похорон може стати приводом озирнутися назад і висловити солідарність із нею і її сім'єю.

* Також див. *Apprivoiser la Mort* from Marie-France BACQUE (Odile Jacob Edition, 2003), *The Missing and their Families: Action to Resolve the Problem of People Unaccounted for as a Result of Armed Conflict or Internal Violence and to Assist their Families*, *The Missing: Mourning Process and Commemoration* (ICRC, Geneva, 2002).

** У ряді культурних традицій труну навіть спеціально тримають відкритою протягом декількох днів після смерті, щоб дати близьким можливість усвідомити, що їхній родич вже не належить до світу живих. В інших культурних традиціях вважається, що якщо померлому не була віддана пошана за допомогою гідного похорону, його душа може повернутися і протягом довгого часу докучати живим.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТОК 2.5.

Психологічний аспект: втрата, в якій не можна бути впевненим (Boss, 2006)

ЩО ДОПОМОЖЕ РОДИЧАМ ЖИТИ З ВІДЧУТТЯМ ВТРАТИ, В ЯКІЙ ВОНИ НЕ ВПЕВНЕНІ?

Як знайти сенс?

- За допомогою культурних переконань (доля/рок).
- За допомогою духовного прийняття природи та циклу життя.
- За допомогою релігійної духовності.
- За допомогою усвідомлення і (або) змін сприйняття.

Що може допомогти?

- Визначення проблеми.
- Усвідомлення.
- Упорядкування емоцій.
- Обмін думками, поглядами з іншими людьми щодо сприйняття проблеми.
- Релігія і духовність.
- Ритуальні дії.
- Сприйняття страждань як неминучість.

Як впоратися з ситуацією?

- Визнати, що неоднозначні почуття, емоції і сприйняття існують.
- Визнати, що неоднозначність почуттів, що виникає в результаті втрати, в якій не можна бути впевненим, — нормальне явище і що цими почуттями можна керувати.
- Навчитись володіти емоціями та почуттями, адаптуючись до ситуацій неоднозначного сприйняття.

Як собі допомогти?

- Усвідомити, що почуття провини й інші негативні емоції — це нормальні явища.
- Відновити власну здатність діяти.
- Розповісти іншим людям про свої неоднозначні почуття.
- Знайти позитивні сторони конфлікту і прийняти їх.
- Виробити в собі здатність переносити напруженість.
- Відновити відчуття, що контролюєш ситуацію, і відродити почуття самоповаги.
- Створити (відновити) емоційні і суспільні зв'язки з іншими людьми.

ДЕЯКІ МЕТОДИКИ ТЕРАПЕВТИЧНОГО ВПЛИВУ

Розповіді (слухати і говорити)

- Розмови з іншими людьми (друзями, окремими особами, оточуючими), під час яких згадуються історії про зниклих безвісти родичів, сприяють:
 - процесу осмислення того, що сталося;
 - створенню рівноваги між думками, що суперечать одна одній;
 - зціленню.

Систематичний обмін думками

- Терапія повинна проводитися за участю сімейних пар, усієї родини і спільноти, оскільки це:
 - сприяє обміну думками;
 - допомагає розірвати «коло мовчання» всередині сім'ї;
 - створює зв'язки на основі спільного досвіду;
 - стимулює створення громадських організацій з підтримки сім'ї.

Логічний підхід (люди вчаться жити із суперечливими думками)

- Терапія повинна враховувати обидва варіанти долі особи, що зникла безвісти, включати обидві можливості («жива і немає серед живих», «тут і не тут»), оскільки:
 - це допомагає знайти сенс;
 - необхідно працювати з «невизначеністю»;
 - це допомагає контролювати неоднозначні думки;
 - вона знижує тривогу, викликану невизначеністю.

3. СУПРОВІД РОДИЧІВ ОСІБ, ЗНИКЛИХ БЕЗВІСТИ

Супровід

ІНФОРМАЦІЯ

В даному контексті термін «супроводжувати» означає «бути поруч когось», бути з'єднувальною ланкою між родичами і різними особами та організаціями, надаючи сім'ям необхідну підтримку в рамках спільноти.

- Супровід має бути завжди адаптованим до потреб родичів осіб, зниклих безвісти, оскільки він:
 - передбачає надання довгострокової підтримки, а також підтримки під час особливо важких моментів, таких як опитування для отримання прижиттєвих даних і забору зразків крові, ексгумація та огляд останків і (або) особистих речей, повідомлення про смерть і передача останків покійного (див. Частина 4, с. 135);
 - є способом вибудовування відносин на основі довіри і створення атмосфери підтримки для задоволення різних потреб родичів осіб, зниклих безвісти.
- Супровід можуть здійснювати люди, у яких є мотивація для подібної діяльності, які прагнуть надати допомогу і розуміють, в якій ситуації перебувають родичі.
- Надавати супровід можуть:
 - люди, які самі перебувають або перебували раніше в аналогічній ситуації;
 - активні неурядові організації;
 - волонтери національних товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця;
 - значимі особи у цій спільноті.

1. Що таке «супровід»

Супровід може розглядатися як один із видів підтримки з боку спільноти. Ця діяльність будується на припущенні, що родичам осіб, зниклих безвісти, можна допомогти, встановлюючи з ними відносини, які засновані на емпатії та взаємній підтримці. «Супроводжувати» означає «бути разом з кимось» і **надавати підтримку тоді, коли це потрібно**.

Основна мета супроводу — це збільшення можливостей окремих осіб і цілих сімей у вирішенні складних питань, пов'язаних зі зникненням родича (див. Частина 2, с. 31), і поступове відновлення їхньої здатності вести здорове життя в рамках своєї спільноти. Цього можна домогтися, **спираючись на їхні власні ресурси, а також на ресурси, якими володіє спільнота, створюючи для людей коло підтримки на місцевому та загальнонаціональному рівні**.

Подібна підтримка відрізняється від тієї підтримки, яку надають фахівці, що займаються конкретними проблемами (медичними, правовими, тощо). Це, перш за все, допомога у вирішенні всіх питань, з якими стикається сім'я, із залученням як фахівців із різних галузей (таких як судова медицина, право, охорона здоров'я, соціальна підтримка), так і звичайних людей з їхнього безпосереднього оточення.

Супровід родичів осіб, зниклих безвісти, не вимагає якихось особливих умінь і навичок. Достатньо чітко розуміти ситуацію сімей зниклих безвісти, мати здатність слухати і надавати необхідну підтримку тоді, коли це необхідно.

Більше того, супровід може виявитися корисним і для фахівців (перш за все, фахівців в галузі психічного здоров'я), адже їм необхідно знайти правильний підхід до сімей, оскільки родичі найменше схильні шукати подібну підтримку.

[!\[\]\(0d5ec72f61334709c3fc9450209b754f_img.jpg\) Див. ЧАСТИНА 3, Інформаційний листок 3.7.](#)

[Підвищення спроможності сімей зниклих безвісти справлятися з ситуацією, с. 103.](#)

2. Чому супровід повинен бути адаптованим до потреб родичів

Супровід родичів осіб, зниклих безвісти, є адекватним методом вирішення проблем подібних сімей з цілого ряду причин:

- родичам часто потрібна **довгострокова підтримка**, оскільки отримання відповіді на питання про долю зниклої безвісти людини зазвичай є досить тривалим і складним процесом;
- як показує досвід, родичі **шукають підтримки швидше у тих людей, яких вони вважають близькими** і з ким вони відчують себе в безпеці, ніж у фахівців у сфері психічного здоров'я;
- ефективність супроводу стає найбільш очевидною **в конкретних ситуаціях** — наприклад, коли проводиться ексгумація або під час ідентифікації останків.

Див. ЧАСТИНА 4, Настанови до дії 402. Супровід родичів протягом всього процесу ексгумації та ідентифікації останків, с. 158.

- він необхідний тоді, коли, затягнуті в пошуки зниклого родича й охоплені тривогою, його близькі припиняють звертати увагу на власні потреби і (або) потреби інших членів сім'ї; в подібних ситуаціях постійна і дедалі більша підтримка може полегшити горе родичів і спонукати їх зайнятися собою і своєю сім'єю;
- більше того, у зв'язку з особливими відносинами, що виникають між родичами осіб, зниклих безвісти, і особами, що здійснюють супровід, для останніх це є хорошою можливістю поширювати корисну інформацію серед сімей зниклих безвісти, які стикаються із специфічними труднощами, а саме: куди звернутися для отримання необхідної їм допомоги.

3. Хто може здійснювати супровід родичів осіб, зниклих безвісти

- Люди, які самі перебувають у схожій ситуації або мають досвід, аналогічний досвіду тих, кому вони покликані допомогти (наприклад, члени асоціації сімей, чії родичі зникли безвісти).
- Національні товариства Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.
- Місцеві співробітники і (або) делегати МКЧХ.
- Різні представники місцевої громади, наприклад, релігійні діячі, соціальні працівники та співробітники системи охорони здоров'я, НУО та різні асоціації (наприклад, такі, що займаються проблемами молоді і жінок або захистом прав людини), державні служби.
- Фахівці, які прагнуть адаптувати спеціалізовані послуги до потреб родичів осіб, зниклих безвісти.

Див. ЧАСТИНА 3, Інформаційні листки 3.1. і 3.2.

Функції особи, яка здійснює супровід, і Мінімальні вимоги до особи, яка здійснює супровід, с. 97.

3.1. Асоціації сімей, де є зниклі безвісти родичі, або люди, які самі перебувають у схожій ситуації чи мають досвід, аналогічний досвіду тих, кому вони покликані допомогти

Сім'ї, які розшукували або все ще розшукують одного або декількох зниклих безвісти родичів, зазвичай створюють асоціації. Спільність досвіду зближує людей. Це може посилити ефект від супроводу з наступних причин.

- **Розуміння.** Люди, які пережили страшне нещастя, непохитно переконані в тому, що дійсно зрозуміти їх може лише той, хто сам пережив подібне. Усвідомлення, що хтось повною мірою розуміє ступінь їхніх страждань, знімає внутрішні бар'єри і дозволяє ділитися своїми проблемами. Розуміння також сприяє виникненню відносин солідарності, що, в свою чергу, може полегшити страждання людей і зрештою допомагає їм відновити зв'язки з оточуючими.
- **Кінець психосоціальної ізоляції.** Ділячись пережитим з іншими людьми, родичі починають розуміти, що вони — не єдині, хто несе цей тягар. Вони починають вільно говорити про те, що їм довелося пережити, і, що ще важливіше, говорити про свого зниклого безвісти родича без побоювання тим самим обтяжити оточуючих. Те, що вони мають можливість поділитися горем з приводу зникнення близької людини, часом значно впливає на їхню здатність справлятися з ситуацією.

«Мені дуже подобається розмовляти з іншими жінками. Мені здається, ми поріднилися просто тому, що у нас схожі проблеми. Я тут говорю їм такі речі, які ніколи нікому не розповіла б, — адже ніхто не розуміє, та й не хоче зрозуміти, що я відчуваю», — каже М., чий чоловік досі вважається зниклим безвісти.

- **Спільність пережитого.** Обговорення своїх переживань з іншими людьми може сприяти більш широкому погляду на всю ситуацію, допомагаючи родичам зрозуміти, чому це з ними сталося.
- **Взаємодія⁵ і взаємна допомога,** тобто визнання моральної стійкості один одного, запозичення досвіду один в одного і взаємні поради та підтримка.
- **Спільні зусилля.** Формування асоціацій сімей зниклих безвісти — це один із способів, за допомогою яких родичі об'єднуються у зусиллях отримати від влади відповіді на свої питання і (або) допомогу з боку громадських організацій та державних структур. Участь в діяльності подібних асоціацій також допомагає родичам подолати властиву потерпілим пасивність і почати активну спільну діяльність із залучення суспільної уваги до проблеми зниклих безвісти.
- **Розважальні заходи.** Об'єднуючись, родичі осіб, зниклих безвісти, отримують можливість організувати спільне дозвілля, чого в інших умовах вони не могли б собі дозволити з багатьох причин, наприклад, через страх, що люди сприймуть їхню поведінку як байдужість і черствість щодо долі їхнього зниклого безвісти родича. А сім'ї необхідний перепочинок від тривог про долю близької людини.

3.2. *Необхідність обмежень під час надання допомоги особами, які перебувають в аналогічній ситуації, як і ті, кому вони допомагають*

Обмін схожим емоційним досвідом може часом вселити в людей помилкове відчуття впевненості у своїх знаннях. Вони іноді забувають про унікальність кожної конкретної ситуації, вважаючи, що їм досконально відомо, що відчувають і про що думають інші сім'ї.

ПРИКЛАД

На Балканах багато сімей зниклих безвісти об'єднувалися в асоціації. Незважаючи на те, що самовіддача й активність, з якою працювали ці організації, допомогли величезній кількості сімей, опитування і семінари, які згодом проводилися з їхніми членами, виявили наявність наступних проблем:

- оскільки вони не усвідомлювали власних потреб і загострених до межі емоцій, члени асоціацій не спонукали своїх нових членів самим подбати про свої потреби і постаратися нормалізувати своє життя;
- упевнені в тому, що нікому немає діла до родичів осіб, зниклих безвісти, ціла низка асоціацій не зуміли відмовитися від деяких вже взятих на себе зобов'язань, хоча й усвідомлювали, що їхні можливості в наданні допомоги обмежені. Вони виснажилися від надмірного навантаження і так і не змогли знайти інших ресурсів для надання допомоги сім'ям;
- деякі, якщо не більшість таких асоціацій найчастіше виявляли, що вони потрапили у ситуацію, коли їх кидає зі сторони в сторону: з одного боку вони відчувають, що потрібні іншим людям, з іншого — бажають позбутися обов'язків, які стали для них занадто обтяжливими. Останнє виявилось найбільш важким завданням, тому що багато учасників цих асоціацій обрали вказаний спосіб дій, щоб впоратися зі своєю власною втратою і своїм власним горем;
- часом їм здавалося, що питання, вирішення яких від них не залежить (такі як труднощі, пов'язані з імплементацією законів з питань зниклих безвісти, або й повна відсутність таких законів; кількість справ зниклих безвісти, що лишаються невирішеними), зводять нанівець їхній скромний, але такий важливий внесок.

Більше того, і особи, що супроводжують, і представники асоціацій сімей зниклих безвісти схильні забувати про свою власну потребу в підтримці, повністю занурюючись у надання допомоги іншим людям. Хоча подібна діяльність і допомагає їм впоратися з несправедливістю їхнього власного становища, вона може також призвести до зайвої, часом нездорової, участі у справах інших людей і до емоційного виснаження.

⁵ Див. Guay, J. *Therapie Breve et intervention du reseau, une approche integree*, Ecole de Psychologie, Universite Laval, Les presses de l'Universite de Montreal, 1992.

Також не можна виключити ймовірність того, що члени сім'ї будуть займатися виключно проблемами, пов'язаними зі зниклим безвісти родичем, зосередившись на своїх переживаннях у зв'язку з його зникненням. Про таку небезпеку ніколи не слід забувати: в цьому випадку людина може опинитися в ізоляції, не маючи можливості жити власним життям.

Подібних небезпек можна уникнути, а вплив таких чинників пом'якшити, якщо люди про них знають. Взагалі ж підтримка з боку сімей, де є зниклі безвісти родичі, за допомогою об'єднань таких сімей або будь-якими іншими способами надзвичайно важлива і повинна підкріплюватися залученням інших місцевих ресурсів.

3.3. Національні товариства Червоного Хреста і Червоного Півмісяця

Міжнародний рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця (Рух) має багаторічний досвід і експертні знання в галузі відновлення сімейних зв'язків в ситуаціях, коли люди опиняються розлучені один з одним в результаті збройного конфлікту або стихійного лиха. Мережа з відновлення сімейних зв'язків Руху складається зі служб розшуку національних товариств, що входять до Руху, служб розшуку делегацій МКЧХ і Центрального агентства з розшуку МКЧХ в Женеві. Всі ці організації разом займаються проблемами осіб, які не мають ніяких звісток від своїх родичів.

 Див. ЧАСТИНА 3, ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТОК 3.4. Відновлення сімейних зв'язків
і Рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, с. 99.

Рух надає підтримку через широкий спектр послуг, спрямованих на полегшення страждань людей, які розлучені зі своїми близькими, наприклад, організовуючи обмін сімейними новинами, ведучи розшук осіб, збираючи, обробляючи і надаючи інформацію про померлих.

На додаток до допомоги у відновленні родинних зв'язків Рух надає наступні види підтримки:

- **уважне вислуховування тих проблем**, з якими стикаються сім'ї, під час візитів додому та інших заходів, організованих на місцевому рівні;
- **надання родичам інформації** про те, що являють собою процедури з пошуку зниклих безвісти, і про інші послуги, які вони можуть отримати на місцевому рівні;
- **пропозиція широкого спектру заходів**, які спрямовані на подолання ізоляції сімей, в яких є зниклі безвісти родичі, і сприяють реінтеграції членів таких сімей в суспільне життя. Це можна зробити за допомогою різних заходів, що впливають на психологічний настрій людей, таких як літні табори, ігрові кімнати для дітей, навчання основам професійних навичок, організація занять, тощо;
- **неформальне спілкування для обміну інформацією, що передбачає** інформування сімей про те, які є послуги в наявності, і адаптацію таких послуг до існуючих потреб;
- **надання матеріальної допомоги** шляхом роздачі продовольчих і непродовольчих наборів або надання безпосередньої допомоги у розвитку мікроекономічних ініціатив;
- **надання допомоги в конкретних ситуаціях**, таких як проведення громадських заходів та ідентифікація людських останків. У той час як родичі осіб, зниклих безвісти, можуть знаходити розраду, спілкуючись з тими, хто сам стикається з аналогічними проблемами, їм також йде на користь присутність людей, які піклуються про задоволення їхніх безпосередніх потреб.

3.4. Інші ресурси, наявні на місцевому рівні

Спектр потреб родичів осіб, зниклих безвісти, досить широкий, і, з огляду на ті дії, які в зв'язку з цим можуть знадобитися, необхідне залучення інших ресурсів (впливових осіб) — релігійних діячів, соціальних працівників та працівників системи охорони здоров'я, НУО (що працюють з молоддю, жінками та захищають права людини), а також, звичайно, представників влади. Це може розширити види допомоги, що надається таким людям. Широке коло підтримки — це ще один спосіб відкрити для оточуючих досить замкнутий світ сім'ї, чії родичі зникли безвісти.

 Див. ЧАСТИНА 3, Настанови до дії 319. Мобілізація кола підтримки, с. 131.

Розробка проєкту дій із супроводу сімей осіб, зниклих безвісти

У цьому розділі посібника можна знайти поради для тих (асоціацій таких сімей, національних товариств, НУО і т. ін.), хто хоче розробити план заходів, спрямованих на задоволення потреб подібних сімей.

Перед початком роботи зацікавлені місцеві організації повинні бути ознайомлені з проблемою зниклих безвісти, а потім — чітко визначити сферу своїх інтересів і свою мотивацію з урахуванням наявних у них людських і матеріальних ресурсів (а також інших ресурсів на місцевому рівні).

Асоціації сімей та інші організації повинні чітко усвідомлювати свої можливості і наявні обмеження та не брати на себе зобов'язань, якщо немає можливостей їх виконати. Коли вони стикаються з труднощами, їм слід поінформувати про це інші організації, що беруть участь у проєкті, і намагатися досягти того, щоб їхню роль взяла на себе будь-яка інша організація або служба.

[!\[\]\(8d0f0e0fe25b320c33272c52aec1fbca_img.jpg\) Див. ЧАСТИНА 3, Інформаційний листок 3.5. Розробка проєкту, с. 100.](#)

1. Оцінка ситуації, в якій перебуває сім'я

Мета оцінки полягає в тому, щоб зрозуміти ситуацію і виявити проблеми, їх причини та наслідки. Оцінка проводиться не для визначення можливості здійснення конкретного виду діяльності, а скоріше для визначення необхідності в ньому.

Найбільш очевидною потребою сімей зниклих безвісти є **отримання інформації про їхню долю і місце перебування**. Проте подібні сім'ї можуть стикатися і з рядом інших труднощів і проблем, про які часом ніхто й не замислюється.

Усі ситуації відрізняються одна від одної і визначаються такими факторами, як політичний контекст, соціально-економічна та культурна ситуація, наявність і типи механізмів зовнішньої підтримки, тощо. Хоча у всіх сімей зниклих безвісти є деякі спільні риси, стан кожної сім'ї унікальний, тому можна очікувати, що будуть відрізнятися певні проблеми і способи, якими люди справляються зі зникненням родича. Крім того, характер проблем, з якими стикається сім'я, може з плином часу змінюватися. Можуть виникати нові проблеми, а старі — можуть втрачати гостроту або посилюватися.

Для надання необхідної ефективної підтримки потрібно чітко зрозуміти ту ситуацію, в якій перебуває сім'я, роблячи це не на основі вже готових уявлень, а з урахуванням наявних на даний момент потреб людей.

● ПІДГОТОВКА ДО ПРОВЕДЕННЯ ОЦІНКИ

Проведення оцінки потребує ретельної підготовки: з самого початку необхідно визначити завдання й основну мету оцінки, а також методiku, що застосовуватиметься, — вона повинна відповідати особливостям даної ситуації (включаючи й особливості культурних традицій). Важливо вирішити, які види інформації та у який спосіб будуть збиратися, як буде здійснюватись аналіз цієї інформації, а також хто чим буде займатися.

[!\[\]\(274fd520e03b61c1b9ffc861754cacdc_img.jpg\) Див. ЧАСТИНА 3, Настанови до дії 301. Підготовка до оцінки потреб, с. 104.](#)

[!\[\]\(f219cfc00b8db0cd1a81ae1fc9afaf28_img.jpg\) Див. ЧАСТИНА 3, Інформаційний листок 3.6. Основні правила управління інформацією, с. 101.](#)

● ЩО ПОТРІБНО ОЦІНЮВАТИ

Важливо оцінювати ситуацію в цілому і мати загальне уявлення про проблему зниклих безвісти. Необхідно оцінити, що конкретно відомо родичам зниклих безвісти, яким чином вони беруть (брали) участь у процесі пошуків. Також необхідно зрозуміти, який вплив зникнення на родичів зниклих і на спільноти в цілому та якими способами люди справляються з цією ситуацією. Це залежить від різних чинників, пов'язаних із соціокультурними поглядами людей і політичною ситуацією, в якій сталося зникнення. Ці чинники слід брати до уваги під час оцінки потреб сімей. Крім того, важливо провести аналіз зацікавлених сторін і оцінити, які служби вже існують для допомоги сім'ям зниклих безвісти.

[!\[\]\(df47d6bec273bbb8b349135fff3a20f7_img.jpg\) Див. ЧАСТИНА 3, Настанови до дії 302. Оцінка ситуації, в якій перебуває сім'я зниклого безвісти, с. 105.](#)

● КОЛИ ПОТРІБНО ОЦІНЮВАТИ

Оскільки потреби сімей, де є зниклі безвісти родичі, не постійні і можуть змінюватися з часом, ідеального періоду для проведення оцінки не існує. Її можна провести безпосередньо після зникнення людини або роки по тому.

1.1. Збір даних/інформації

Існує декілька методик збору інформації. Одні з них — кількісні, інші — якісні. Іноді їх ще називають «точні дані» та «приблизні дані». Проте розумніше порівнювати не «точні» з «приблизними» даними, а «важливі та актуальні» з «неважливими і неактуальними». Ці методики доповнюють одна одну і зазвичай повинні використовуватися в поєднанні.

Кількісна інформація дає відповідь на такі питання: «скільки?», «як часто?», «як далеко?», «як високо?», «скільки років?». Якісна інформація міститься у відповідях на питання: «як?», «коли?», «хто?», «де?», «який?», «що?», тощо.

Під час проведення оцінки в першу чергу слід пошукати вже наявну інформацію в інших джерелах (письмових доповідях, тощо), а потім визначити, яку ще інформацію необхідно зібрати і як це слід зробити. Поглиблене вивчення вузької теми або дуже конкретної проблеми може дати чіткі результати, але залишити без уваги інші важливі питання або проблеми. З іншого боку, збір інформації з широкого кола питань і проблем може позбавити оцінку фокуса і призвести до того, що буде отримана інформація щодо багатьох питань, але дуже неглибока.

При виборі методики для збору інформації повинні бути деякі обмеження. Чи слід оцінювати всі сім'ї, де є зниклі безвісти, або лише якусь їх частину? З ким ще необхідно зв'язатися? Чи слід оцінювати докладно всі проблеми або лише деякі пріоритетні? Основна увага повинна приділятися тому, щоб отримати найбільш точні дані для оцінки, з урахуванням наявних ресурсів і часу, і підходити до всього процесу з ретельністю, об'єктивно і без упередження.

Крім видів зібраних даних, необхідно обмірковувати способи збору і фіксації інформації, тобто вирішити, які методи будуть використані (наприклад, опитування, співбесіди, обговорення в фокус-групах, спостереження) і хто буде залучений до оцінки.

Є різні способи вибору тих, серед кого буде зібрано інформацію, але два з них особливо важливі: випадкова вибірка і цільова вибірка⁶. У випадкову вибірку зазвичай включається більша кількість опитаних, і до її переваг належить те, що, як очікується, отримані результати будуть репрезентативні для всіх сімей, де є зниклі безвісти.

Логіка і дієвість цільової вибірки пов'язані з тим, що акцент робиться на глибокому розумінні ситуації, якому сприяє вибір найбільш інформативних випадків. Цільова вибірка фокусується на відносно невеликій кількості людей, навіть на окремих індивідах з-поміж родичів осіб, зниклих безвісти, і (або) інших ключових респондентів, що визначені як інформативні джерела, з яких можна багато дізнатися про важливі питання, що знаходяться в центрі уваги оцінки. Інші ключові респонденти — це особи, що володіють конкретними знаннями в галузі конкретних проблем, з якими стикаються потерпілі (наприклад, співробітники системи охорони здоров'я, представники місцевих та центральних органів влади, члени жіночих організацій, місцеві громадські та релігійні діячі, НУО, співробітники різних установ і працівники соціальної сфери). Якщо ви знайомі з точкою зору ключових дійових осіб в тій чи іншій спільноті, ви знайомі і з тим, що вони думають з приводу проблем, з якими стикаються сім'ї, де є зниклі безвісти родичі.

● ФОКУС-ГРУПИ⁷

Фокус-групи — це, перш за все, групові обговорення, в яких беруть участь особи, що належать до однієї категорії (представники родин з віддалених районів країни, дружини зниклих безвісти, медичні

⁶ В імовірнісній (випадковій) вибірці будь-який елемент, що стосується даного населення (населений пункт, індивід або сім'я), повинен мати рівну можливість бути обраним; при цьому може виникнути необхідність врахування переваг і схильностей, які здатні впливати на результати дослідження та які пов'язані з рівнем доступу, статтю та іншими характеристиками опитуваних; для цього можна використовувати, наприклад, стратифікаційну вибірку. Цільова вибірка стосовно даного випадку означає рішення для отримання конкретної інформації опитувати чи то ключових респондентів, чи то, і це дуже важливо, вразливі групи або вразливих осіб.

⁷ Див. також Jong, K. *Focus Group Discussion Guidelines*, MSF Holland (internal document), 2001; Dawson, S., Manderson, L. *Le manuel des groupes focaux*, International Nutrition Foundation for Developing Countries (INFDC), Boston, 1993.

сестри, матері з дітьми, які не досягли п'ятирічного віку, тощо), або особи, чиї ситуації в чомусь схожі, які збираються разом для обговорення тих чи інших питань. Фокус-групи можуть використовуватися в самих різних цілях, таких як:

- збір інформації (думок, переконань, традицій, особливостей сприйняття, практики і потреб) щодо того чи іншого конкретного питання;
- сприяння обміну інформацією та організації дискусії між учасниками;
- отримання достатньої кількості інформації, на підставі якої буде розроблено проєкт або оцінено його результати.

Інформація, зібрана за допомогою фокус-груп, може виявитися корисною для орієнтації і підвищення актуальності та ефективності проєктів, особливо коли учасниками фокус-груп є ключові респонденти і (або) самі родичі осіб, зниклих безвісти.

Такий метод має ряд переваг, оскільки він дозволяє постраждалим, в даному випадку — родичам зниклих безвісти, брати активну участь у зусиллях з надання їм допомоги і бачити, що їхня точка зору на питання, які їх безпосередньо стосуються, має значення.

Тим не менш, цей метод має й свої обмеження: результати, отримані у фокус-групі, не можна екстраполювати. До того ж люди, які беруть участь в роботі фокус-групи, не завжди мають можливість описати свій особистий досвід.

 Див. ЧАСТИНА 3, Настанови до дії 303. Організація занять у фокус-групі, с. 107.

● ІНТЕРВ'Ю

Інтерв'ю — найважливіша частина проведення будь-якої оцінки. Для безпосереднього інтерв'ю необхідно прийняти ряд рішень: скількох членів сім'ї (одного або декількох) опитувати, які питання їм ставити, де і як проводити інтерв'ю.

На відміну від фокус-групи, інтерв'ю дозволяє приділяти безпосередню увагу конкретним переживанням людини, визначати і більш точно оцінювати значимість конкретних питань і потреб. Інтерв'ю також дають можливість для опитуваних більш вільно висловлювати свої думки та емоції, не відчувачи при цьому тиску з боку інших учасників.

У тих випадках, коли мова йде про делікатні проблеми, наприклад, про складну ситуацію всередині сім'ї, або коли потреби сім'ї пов'язані з безпекою і необхідністю захисту її членів, рекомендується проводити індивідуальні інтерв'ю. Для виявлення різниці в думках, що існує всередині сім'ї, з приводу того, що робити у зв'язку зі зникненням родича, потрібне проведення індивідуальних інтерв'ю: бесіда з усіма членами сім'ї одночасно може не дозволити декому з них розповісти про свої особисті труднощі.

До проведення інтерв'ю можливі два підходи.

- **Неструктурований підхід.** В результаті неструктурованого опитування інтерв'юер отримує глибоке уявлення про потреби родичів зниклої безвісти людини в ході бесіди з ними. Проводячи неструктуроване опитування, інтерв'юер може зрозуміти потреби сім'ї, де є зниклий безвісти родич, навіть без використання стандартного опитувального листа. Слухаючи розповіді під час візиту додому чи інших зустрічей з сім'єю і даючи родичам можливість поділитися труднощами, з якими їм доводиться стикатися, він може отримати вичерпне уявлення про те, через що їм довелося пройти, і це також корисно для прийняття рішення про те, як полегшити їхні страждання. Однак навіть у цьому випадку під час опитування завжди корисно робити записи і заздалегідь підготувати простий список контрольних питань для фіксування важливої інформації (обставини зникнення людини, емоційний стан, сімейна ситуація, рівень доходів, тощо).
- **Директивний і напівструктурований підхід (з використанням опитувальних листів).** За директивного і напівструктурованого підходу опитуваним постійно задається один і той самий набір заздалегідь сформульованих питань. Це можуть бути питання, які потребують розгорнутої відповіді («Як ви думаєте, яким чином інші люди сприймають вашу ситуацію?»), або питання, які потребують відповіді «так» або «ні» («Як ви думаєте, вони вас розуміють?»).

Питання, які потребують розгорнутої відповіді, переважно використовуються в рамках напівдирективного опитування, щоб дозволити опитуваному висловити те, що його хвилює, чи власну думку з приводу тих проблем, яким під час опитування не приділяється особливої уваги.

ПРИКЛАД

Для відповіді на наступні питання можна запросити групу, що включає соціальних працівників, психологів та членів асоціацій сімей, де є зниклі безвісти.

- Що заважає родичам шукати підтримки в осіб зі свого найближчого оточення або за його межами?
- Що можна зробити, щоб залучити їх до обговорення проблем з іншими родинами?
- Що можна зробити, щоб надати підтримку чоловікам в таких сім'ях?

В обговореннях подібного роду слід заохочувати до відкритості і не допускати висловлювань морально-оціночного характеру.

Відповіді, отримані на обидва типи питань, ретельно збирають і фіксують, на їх основі роблять висновки, які потім піддають подальшому аналізу.

Питання відбирають відповідно до виду оцінюваних потреб. Наприклад, щоб краще зрозуміти, як зникнення родича впливає на суспільне життя членів сім'ї, слід ставити питання, спрямовані на з'ясування суті їхніх нинішніх взаємин зі своїм соціальним оточенням, для того щоб з'ясувати, що змінилося після зникнення родича і які причини послугували цим змінам.

Для того щоб підвищити ступінь надійності та актуальності питань, в опитувальних листах має бути врахована наявність в цільовій аудиторії різних категорій людей (матерів, братів і сестер зниклих безвісти осіб, близьких зниклих безвісти військовослужбовців або цивільних осіб, сім'ей, які проживають в міських або сільських умовах, тощо). Відповіді будуть відрізнятися в залежності від особистого досвіду опитуваного. Порівняння сприйняття, установок і особистого досвіду представників різних категорій може дати цікаві результати.

● МОЗКОВИЙ ШТУРМ

Мозковий штурм — це методика, за якою група людей веде відверту розмову на ту чи іншу конкретну тему. Метою мозкового штурму є проведення ретро- або перспективного аналізу, висловлювання ідей і пропонування рішень.

Мозковий штурм, який націлений на проблеми, пов'язані з положенням родичів осіб, зниклих безвісти, або проблему зникнення людей, повинен включати таких учасників, які знайомі з цією темою. У подібному обговоренні можуть брати участь і родичі осіб, зниклих безвісти.

2. Аналіз інформації та визначення пріоритетів

Зібравши всю інформацію з різних джерел, необхідно обробити дані: розбити відповіді на категорії і визначити закономірності. Це дозволить вам виявити найважливіші проблеми, з якими стикаються родичі зниклих безвісти, існуючі ресурси для подолання цих проблем і брак ресурсів у певних сферах. Дані та висновки оцінки дуже важливі для прийняття рішень.

Перше, що необхідно вирішити, — чи є потреба у вживанні будь-яких заходів. Якщо відповідь позитивна, наявна інформація дозволить вам вирішити, які проблеми вийдуть на перший план у вашому проєкті супроводу родичів зниклих безвісти осіб, враховуючи значущість цих проблем, ваші можливості, існуючі ресурси для подолання цих проблем і потенційні обмеження.

3. Розробка проєкту дій із супроводу сімей осіб, зниклих безвісти

На даному етапі вам слід визначити ті способи, які найкращим чином вирішують проблеми сімей, з урахуванням вже визначених вами пріоритетів.

3.1. Сформулюйте одну або декілька задач

Задача — це опис того результату, який ви хочете отримати за допомогою проєкту, тобто покращення становища родичів осіб, зниклих безвісти.

Задачі зазвичай бувають двох видів: загальні та конкретні.

Загальна задача стосується проєкту в цілому і вказує на передбачувану середньострокову мету: наприклад, зміну на краще психосоціального стану родичів осіб, зниклих безвісти. Проєкт може вирішити проблему або сприяти її вирішенню.

Конкретна задача — короткострокова, її можна виконати швидше: наприклад, **надання родичам зниклих безвісти в регіоні АБВ інформації про те, як іде процес пошуків (не пізніше певного терміну після зникнення)**. В рамках одного проєкту зазвичай ставиться кілька конкретних задач, пов'язаних з обраними проблемами, що лежать в основі спільної справи, яку покликаний вирішити проєкт. Для кожної конкретної задачі може розроблятися власна стратегія і план заходів.

Задачі повинні задовольняти 5 умов: вони повинні бути конкретними, досяжними, актуальними, піддаватися вимірюванню і мати чітко встановлені терміни виконання.

3.2. Розробіть стратегію і підготуйте план дій

Після того як ви сформулювали завдання, необхідно намітити, як конкретно ви збираєтеся їх виконувати, визначивши при цьому, в чому полягатиме кожен етап програми. Заходи, які стосуються окремих елементів програми, треба звести в єдиний план дій, який повинен містити наступні пункти.

- **Загальна задача і конкретна задача (одна чи багато).** Яких змін в житті родичів осіб, зниклих безвісти, ми хочемо досягти? (*Див. Розділ 3.1.*)
- **Стратегія.** Які існують найефективніші способи досягнення поставлених задач? Як подолати обмеження і скористатися наявними можливостями?
- **Діяльність.** Визначивши задачу та стратегію, ви зможете визначити і перерахувати види діяльності, які необхідно здійснити. Крім вибору дій, слід вирішити ряд питань. Як здійснювати обрані дії? Хто що буде робити? Яка послідовність дій і як вони пов'язані одна з одною? Які терміни початку і завершення роботи?
- **Ключові показники для моніторингу діяльності і результатів.**
Система моніторингу. До початку виконання проєкту необхідно також вирішити, як ви будете моніторити проєкт, і підготувати для цього план дій. Що саме буде перебувати на контролі? Які показники, методи збору та аналізу інформації? З якою частотою? Хто за що буде відповідати? Як буде використовуватися інформація? (*Див. нижче, Розділ 4.*)
- **Необхідні ресурси.** Слід визначити ресурси, необхідні для виконання кожного виду діяльності. Що потрібно для здійснення діяльності (людські та фінансові ресурси, зовнішні ресурси, тощо)? Який графік роботи? Які людські, матеріальні, технічні, фінансові ресурси і матеріально-технічні засоби потрібні для здійснення моніторингу проєкту? Коли потрібен кожен вид ресурсів? Розгляд цього питання може вимагати внесення змін до діяльності в залежності від доступності ресурсів. Незалежно від того, розраховуєте ви на гроші донорів або використовуєте вже наявні кошти, важливо скласти бюджет проєкту. Бюджет необхідний для прозорого управління фінансовими ресурсами.

 Див. ЧАСТИНА 3, Настанови до дії 304. Складання плану дій, с. 109.

3.3. Представлення проєкту в письмовому вигляді

Виклад чітко продуманої проєктної пропозиції в письмовому вигляді може виявитися корисним для особи, що здійснює супровід, при поданні обґрунтування цілей і очікуваних результатів даного проєкту. Це також допоможе іншим людям і організаціям зрозуміти, який вплив зникнення людини справляє на його родичів і спільноту, послужить їх залученню до реалізації проєкту і може сприяти збору коштів на його здійснення.

 Див. ЧАСТИНА 3, Настанови до дії 305. Розробка проєктної пропозиції, с. 112.

4. Моніторинг діяльності та оцінка її ефективності

4.1. Моніторинг та оцінка

Моніторинг — це постійна і систематична робота, яка має проводитись в ході всього здійснення проєкту. Існують різні види моніторингу: моніторинг діяльності, моніторинг результатів, моніторинг ситуації і фінансовий моніторинг. Моніторинг охоплює збір, фіксацію, аналіз і передачу інформації і виконується тими, хто керує проєктом/здійснює його.

Моніторинг діяльності означає перевірку якості та своєчасності виконання дій на щоденній основі. Моніторинг діяльності також передбачає перевірку того, чи отримали сім'ї зниклих безвісти товари і (або) послуги, які були їм обіцяні (відповідної якості і у відповідній кількості). Під час моніторингу результатів перевіряється хід виконання запланованих завдань проєкту з тим, щоб заздалегідь побачити, як просувається досягнення очікуваних результатів. Переважно це здійснюється на рівні конкретних задач/короткострокових результатів. Моніторинг ситуації означає відстеження змін, які можуть вплинути на виконання проєкту з супроводу родичів зниклих безвісти (на його необхідність, його здійснення, його результати), а також впливу проєкту на ситуацію.

Оцінка — це незалежне, об'єктивне і систематичне вивчення плану, здійснення і результатів проєкту. На відміну від моніторингу, оцінка проводиться лише в конкретні моменти під час здійснення або після закінчення проєкту. Обсяг оцінки ширший, ніж обсяг моніторингу; оцінка дозволяє знайти відповіді на питання, які не розглядалися і (або) пов'язані з великими труднощами під час збору та аналізу даних. Оцінка вимагає ретельної підготовки і здійснюється людьми, які не беруть участі в розробці та виконанні проєкту.

Моніторинг та оцінка дозволяють виявити й оцінити потенційні проблеми і досягнення, відстежити тенденції і створити основу для заходів щодо виправлення плану проєкту, способів виконання та результатів проєкту.

Моніторинг та оцінка можуть служити досягненню **трьох основних цілей**:

- підтримка прийняття рішень з питань проведення операції шляхом інформування тих, хто керує проєктом і здійснює його (наприклад, щоб вони могли внести зміни);
- отримання інформації в рамках і поза рамками проєкту;
- допомога в складанні внутрішньої і зовнішньої звітності (наприклад, перед співробітниками і керівництвом вашої організації, сім'ями зниклих безвісти, владою, іншими організаціями, донорами).

Щоб уникнути збору великої кількості інформації, яка не приносить користі і не використовується, в ході розробки плану моніторингу (або умов оцінки) важливо зрозуміти, на які питання ви отримаєте і можете отримати відповіді і для чого буде використовуватися інформація, яку ви маєте намір зібрати.

4.2. Проведення моніторингу та оцінки

Для проведення оцінки діяльності необхідно відповісти на ряд питань: що оцінюється (реалізація діяльності, найближчий і довгостроковий ефект), як оцінюється (показники та інструменти), в чіь інтересах (джерела інформації) і коли (час проведення) оцінюється.

 Див. ЧАСТИНА 3, Настанови до дії 304. Складання плану дій, с.109, Приклад 2, с. 111.

4.3. Аналіз інформації

→ Чи всі заходи проведено відповідно до плану?

Наприклад, яку кількість інформаційних занять було проведено в порівнянні із запланованим?

→ Чи було охоплено заплановану кількість людей?

Наприклад, який відсоток відвідуваності групових дискусій або скільки осіб отримали інформаційні брошури?

→ Чи достатньо виявилось використаних коштів (ресурсів)?

Наприклад, чи були достатніми матеріально-технічні ресурси і чи вистачило інструкторів для проведення навчальних занять?

→ Чи зробили проведені заходи внесок у виконання поставлених завдань?

Наприклад, представники сімей, де є зниклі безвісти родичі, скористалися послугами, про які вони дізналися під час інформаційних занять, і тепер здатні вирішити деякі зі своїх проблем; різні сім'ї підтримують зв'язок одна з одною.

Наприклад, родичі осіб, зниклих безвісти, які брали участь в інформаційних заняттях, мають належне уявлення про існуючі послуги.

→ Чи ви стикалися з будь-якими несподіваними результатами?

Наприклад, дисбаланс між кількістю сімей, яким потрібні інформаційні заняття, і кількістю представників таких сімей, які брали участь у заняттях, говорить про низький відсоток відвідуваності. Необхідно визначити весь спектр чинників, які призвели до подібного результату.

→ Чи відповідали самі заходи та (або) рівень їх проведення сподіванням одержувачів допомоги (тобто який був рівень їхньої задоволеності заняттями)?

4.4. Звіти про результати

Після завершення процесу оцінки ви можете підсумувати наступні пункти в окремому документі, призначеному для внутрішнього користування або для передачі донорам та іншим партнерам:

→ потреби (проблеми), виявлені під час проведення оцінки;

→ шляхи, обрані для їх розв'язання;

→ види вжитих заходів;

→ їхня ефективність і потенційний вплив на ситуацію сімей зниклих безвісти;

→ найважливіші пункти;

→ зміни, необхідні для підвищення ефективності проєкту (заходів);

→ з якими труднощами вам довелося зіткнутися під час проведення заходів.

Основні заходи в рамках проєкту

Кожна програма, яка має на меті надання допомоги родичам осіб, зниклих безвісти, повинна брати до уваги весь спектр їхніх потреб і різноманітність ресурсів, які потрібні для задоволення таких потреб.

У наступному розділі йтиметься про основні заходи, що проводять в ході супроводу сімей, в яких є зниклі безвісти родичі і які намагаються якось впоратися зі своїм горем.

Зазначені заходи мають ціль залучити ресурси окремих осіб і спільноти в цілому і відновити найбільш важливі соціальні зв'язки.

 Див. ЧАСТИНА 3, Інформаційний листок 3.7.

Підвищення спроможності сімей зниклих безвісти справлятися з ситуацією, с. 103.

Супровід передбачає:

- 1) підтримуючі бесіди з родичами зниклих безвісти;
- 2) надання родичам інформації;
- 3) допомогу в розшуку зниклої безвісти людини;
- 4) допомогу родичам у вирішенні юридичних та адміністративних питань;
- 5) організацію груп підтримки для сприяння обміну досвідом і взаємодопомоги між сім'ями зниклих безвісти;
- 6) допомогу родичам в емоційному відновленні і поверненні їх до активного громадського життя;
- 7) сприяння спілкуванню всередині сім'ї;
- 8) мобілізацію спільноти та її ключових представників (здійснення посередництва між сім'єю і різними службами);
- 9) підвищення поінформованості громадськості та сприяння суспільному визнанню того, що проблема зникнення людей існує;
- 10) надання рекомендацій щодо звернень до відповідних служб і (або) на консультацію до фахівця.

1. Проведення підтримуючих бесід із сім'ями зниклих безвісти

Що означає «підтримуюча бесіда»?

Проводячи бесіди з родичами осіб, зниклих безвісти, і тим самим надаючи їм підтримку, можна завоювати їхню довіру незалежно від того, відбувається це в рамках проєкту чи ні.

Підтримуючі бесіди передбачають наступне:

- **повагу, толерантність і стриманість від оціночних суджень** щодо дій родичів, які намагаються впоратися зі своєю ситуацією. Той, хто вислуховує розповідь родичів і здійснює їхній супровід, не повинен радити їм «забути» або «почати нове життя». Він повинен шанобливо ставитися до їхніх уявлень про долю близької їм людини і терпляче вислуховувати їх, коли вони висловлюють свої почуття з цього приводу. Вислуховування родичів зниклої безвісти людини абсолютно не означає, що ви повинні розділяти їхню думку. Підтримка родичів не означає, що ви схвалюєте їхню впевненість у тому, що зниклий родич все ще живий, чи що ви даєте їм таку надію;
- **надання людям можливості висловити свої емоції**, ніяк не применшуючи при цьому їхньої гідності;
- **прояв емпатії**, що дає можливість тому, хто слухає, уявити собі стан мовця⁸.
- **прояв інтересу до того, про що розповідають родичі, і вираз стурбованості з приводу їхніх проблем**: вони повинні бачити зацікавленість людини, яка пропонує їм допомогу;
- **роз'яснення їм, що їхня реакція нормальна**, в тому числі і їхнє бажання почати нове життя;
- **спільний пошук рішень**, які допоможуть їм відчувати себе краще;
- **забезпечення родичів адекватною інформацією та порадами** щодо конкретних проблем;
- **дотримання конфіденційності** щодо наданої ними інформації: супровідник повинен проявляти такт і стриманість.

⁸ Прояв емпатії передбачає збереження достатньої емоційної дистанції від переживань родичів, що дає можливість зрозуміти їхню ситуацію, не будучи при цьому до неї залученим. Для цього той, хто слухає, повинен сконцентрувати свою увагу на тому, як родичі викладають те, що відбувається, і як вони намагаються впоратися з ситуацією; він також повинен допомогти їм краще зрозуміти їхню власну ситуацію, не вказуючи при цьому, що вони повинні відчувати і думати.

Carla Molina/CRC

Департамент Кіче, Гватемала. Сім'ї готуються до перепоховання родичів, чиї тіла недавно були ідентифіковані. З повагою і дотриманням національних звичаїв

Невербальні засоби спілкування допомагають скласти уявлення про емоційний стан опитуваної людини і про її ставлення до інтерв'юера. Вираз обличчя, поза (наприклад, те, як людина сидить), відстань, на якій знаходиться інтерв'юер від опитуваної ним людини, зовнішність і поведінка (надзвичайно формальний підхід, швидше за все, створить відчуття дистанції, що не дуже добре), а також тон мовлення можуть говорити багато про що.

[!\[\]\(c3d993ca47bfe2a953c700506ce31fa0_img.jpg\) Див. ЧАСТИНА 3, Настанови до дії 306. Бесіди з родичами осіб, зниклих безвісти, с.112.](#)

[!\[\]\(d66ff64371a51729ac8c1cdaa685ba6f_img.jpg\) Див. ЧАСТИНА 3, Інформаційний листок 3.3. Основні комунікативні навички, с. 98.](#)

Де повинні відбуватися подібні зустрічі?

Оскільки можливість поговорити з родичами осіб, зниклих безвісти, з метою надання їм підтримки виникає за найрізноманітніших обставин, вибір місця для такої бесіди не повинен обмежуватися якоюсь певною територією.

Проте для того щоб зустріч пройшла якомога успішніше:

- місце її проведення має бути зручним і досить безпечним і стимулювати людей до того, щоб вільно висловлювати свої думки і почуття; як тому, хто слухає, так і представнику (представникам) сім'ї, де є зниклий безвісти родич, треба відчувати себе комфортно, їх не повинні відволікати будь-які перешкоди або присутність сторонніх осіб;
- сприяйте діалогу, зайнявши місце приблизно на тому ж рівні, що і ваш співрозмовник (ваші співрозмовники); намагайтеся, щоб вас від вашого співрозмовника не відділяла велика кількість предметів (таких, як стіл); іншими словами, нехай обстановка не буде надмірно офіційною, вона повинна підбадьорювати і, по можливості, бути звичною для вашого співрозмовника.

ІНФОРМАЦІЯ

Подібні розмови (бесіди) не є опитуванням. У таких ситуаціях особа, що здійснює супровід, повинна слухати і не намагатися заповнити паузи в розмові.

Надзвичайно важливий момент — перша зустріч із сім'єю, де є зниклий безвісти родич. Вона може вплинути на характер усіх подальших зустрічей. Спілкуючись із сім'ями, необов'язково сприяти вивільненню їхніх емоцій.

Мета таких бесід полягає не в тому, щоб змусити людей прийняти думку про смерть їхнього родича, а в тому, щоб допомогти їм впоратися з його відсутністю, відновивши свою участь у громадському і сімейному житті.

Підтримуючі бесіди не передбачають, що у вас знайдуться відповіді на всі питання, що турбують родичів. Безвихідне становище сім'ї не повинно пригнічувати особу, що здійснює супровід, або спонукати її брати занадто велику участь в її проблемах.

Першу зустріч важливо закінчити словами, що ви готові зустрітися з ними ще раз у майбутньому; також важливо завершити зустріч на позитивній ноті.

2. Надання членам сімей осіб, зниклих безвісти, необхідної інформації

Інформацію з найрізноманітніших питань (див. *нижче*) можна повідомити родичам під час бесіди або під час офіційних інформаційних занять.

[🕒 Див. ЧАСТИНА 3, Настанови до дії 307. Організація інформаційних занять, с. 114.](#)

Питання загального і юридичного характеру:

- права осіб, зниклих безвісти, і їхніх сімей;
- обов'язки органів влади;
- існуючі процедури для розшуку осіб, зниклих безвісти (наприклад, реєстрація, розшук, процес ексгумації та ідентифікації останків);
- механізми, які існують для з'ясування долі особи, зниклої безвісти, і надання підтримки її близьким: як вони діють і чого можна від них очікувати;
- необхідність реєстрації зникнення людини і які процедури для цього слід здійснити;
- доступні види соціальної допомоги і пільг (пенсії та інші види допомоги, на які мають право близькі родичі особи, зниклої безвісти);
- конкретні питання, що стосуються процесу ідентифікації останків (ексгумація, аналіз ДНК, збір прижиттєвих даних та ін.): яким чином все це працює.

[🕒 Див. ЧАСТИНА 4, Настанови до дії 402, Супровід родичів протягом всього процесу ексгумації та ідентифікації останків, с. 158.](#)

Питання практичного характеру:

- де реєструвати факт зникнення члена сім'ї;
- де можна отримати інформацію про те, як просувається процес розшуку;
- як подати заяву на отримання довідки про відсутність або аналогічного документа (як їх отримати);
- як подати заяву на отримання соціальної допомоги і пільг;
- як отримати необхідні документи правового та адміністративного характеру;
- як отримати юридичну допомогу.

Інші доступні ресурси:

- де і коли можна отримати медичну допомогу і (або) проконсультуватися з фахівцями (наприклад, отримати психологічну підтримку);
- послуги та підтримка, що надаються на місцевому рівні (підтримка з боку асоціацій сімей зниклих безвісти, послуги з боку НУО, тощо).

[🕒 Див. ЧАСТИНА 3. Розділ «Мобілізація громадськості», с. 91.](#)

Практичні поради:

- стратегії, які допоможуть родичам впоратися з тією ситуацією, в якій вони опинилися (вжиття заходів, спрямованих на зниження їх ізоляції, на повернення до звичного кола спілкування, тощо);
- корисна інформація про те, як члени сім'ї можуть розділити свою тривогу з іншими родичами (наприклад, як розповісти дітям про те, що їхній батько зник безвісти).

Релігійний аспект:

- необхідність оголосити людину померлою: як поводити себе у відповідності до релігійних переконань;
- наприклад, ритуали щодо осіб, зниклих безвісти.

3. Допомога сім'ям зниклих безвісти в розшуку родичів

Родичі зниклих безвісти осіб починають пошуки, як тільки розуміють, що близька людина зникла, і продовжують доти, доки не отримають відомостей про її долю і місце перебування. Протягом всього цього процесу їм нерідко потрібна допомога і порада. Існує цілий ряд заходів, які можуть їм у цьому допомогти. У цій галузі делегації МКЧХ і служби розшуку національних товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця володіють особливим мандатом, а їхні співробітники відповідним чином підготовлені.

[Див. ЧАСТИНА 3, Настанови до дії 308. Надання допомоги в процесі розшуку, с. 115.](#)

[Див. ЧАСТИНА 3, Інформаційний листок 3.4. Відновлення сімейних зв'язків і Рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, с. 99.](#)

4. Допомога сім'ям зниклих безвісти в рішенні юридичних та адміністративних питань

Виконання юридичних і адміністративних процедур, пов'язаних зі зникненням людей, часто являє собою значні труднощі, особливо в тих ситуаціях, коли в країні відсутня необхідна правова база або така база недостатньо розроблена (див. Частина 2, с. 31). Крім того, родичі осіб, зниклих безвісти, не завжди обізнані зі своїми правами та існуючими процедурами, а органи влади іноді не мають уявлення про те, з якими труднощами ті стикаються. Більшості сімей потрібна допомога, коли вони намагаються розібратися в існуючих постановах і процедурах та отримати доступ до конкретних видів допомоги і пільг (якщо такі є). Залежно від ситуації така допомога може бути відносно простою (пояснення і супровід) або більш складною і вимагати залучення юристів.

Для захисту прав сімей, де є зниклі безвісти родичі, можна створювати асоціації таких сімей або аналогічні об'єднання. Регіональні та міжнародні НУО, такі як НОМ (Haiti Outreach Ministries), латиноамериканська федерація FEDEFAM (Federacion latinoamericana de asociaciones de familiares de detenidos — desaparecidos) і AFAD (Asian federation against involuntary disappearances — Азіатська федерація проти

ПРИКЛАД

У результаті конфлікту (...) багато жінок овдовіли, багато з них не мали ніяких відомостей про своїх зниклих безвісти чоловіків. Війна призвела до високого рівня безробіття, що торкнулося кожної родини і в свою чергу негативно вплинуло на ту допомогу, яку населення традиційно надавало вдовам...

Місцева гуманітарна організація виступила з ініціативою організувати для таких жінок роботу на дому, яка полягала у виготовленні мішків, в'язанні покривал, пошитті жіночого одягу, прядінні вовни і в'язанні светрів — в якості оплати жінки отримували пшеничне борошно. Вироблені жінками джутові мішки організація використовувала для роздачі продовольства, а в'язаний одяг і покривала роздавала взимку в рамках гуманітарної допомоги.

Проект виявився успішним і стабільним насамперед з трьох причин. По-перше, з точки зору культурних традицій робота на дому була прийнятною, оскільки дозволяла жінкам заробляти гроші, виконуючи при цьому й обов'язки по дому, такі як виховання дітей. Вона давала жінкам можливість постійної повної зайнятості.

По-друге, проєкт передбачав навчання професійним навичкам — це означало шанс продовжувати виробництво продукції вже незалежно від зовнішньої підтримки. По-третє, в даній ситуації був «закритий ринок», оскільки зазначеної продукції потребували гуманітарні організації, у зв'язку з чим жінки не відчували ніяких труднощів зі збутом. Це говорить про те, що в тих випадках, коли такого ринку немає, важливим елементом проєктів зі створення можливостей для генерування доходу повинна стати наявність достатнього місцевого попиту на вироблену продукцію, забезпечення для жінок доступу до ринку збуту і достатні навички, щоб вони могли працювати в цій галузі.

З матеріалів МКЧХ: *From Addressing the Needs of Women Affected by Armed Conflict: An ICRC guidance document, ICRC, March 2004.*

насильницьких зникнень), можуть допомогти таким сім'ям розширити їхні можливості і створити мережу для підвищення ефективності своєї роботи.

Див. ЧАСТИНА 3, Настанови до дії 309. Допомога родичам осіб, зниклих безвісти, у рішенні юридичних та адміністративних питань, с. 116.

ПРИКЛАД: Аргентина й організація «Матері Plaza de Mayo»

«Матері Plaza de Mayo» — це унікальна організація, що об'єднує аргентинських жінок, які почали займатися правозахисною діяльністю з тим, щоб досягти спільної мети. Цю організацію заснували жінки, які познайомилися між собою в процесі пошуку своїх зниклих безвісти синів і дочок, викрадених агентами аргентинського уряду під час і після Брудної війни (1976–1983 рр.). Багато хто з викрадених були піддані тортурам і загинули.

Понад три десятиліття матері боролися за своє право дізнатися про долю і місце перебування їхніх дітей. Вони прагнули зберегти пам'ять про своїх зниклих безвісти дітей. Організація отримала свою назву від Plaza de Mayo, площі в центрі Буенос-Айреса, де вперше зібралися убиті горем матері і бабусі зниклих безвісти. Вони і зараз продовжують там збиратися щочетверга після обіду, щоб протягом півгодини пройти маршем навколо площі, накривши голову білим шарфом, на якому вишите ім'я їхньої дитини; шарф символізує покривало для їхніх зниклих безвісти дітей.

Марш матерів став новим видом протесту й опору владі. Публічний і колективний характер їхніх дій різко контрастував з репресіями і мовчанням уряду. Багато людей, які постраждали в результаті Брудної війни, відчуваючи сильний стрес, замкнулися в собі. Самоізоляція таких людей допомагала уряду тримати під контролем охоплену жахом країну. Коли матері почали говорити між собою і розповідати про те, що з ними сталося, це виявилось справжнім проривом в усталеній практиці самоізоляції і мовчання. Відмова жінок від позиції пасивності призвела до боротьби з урядом, який мовчки здійснював свої справи і наводив жах на населення: розповіді матерів про те, що трапилося з їхніми дітьми, надихнули й інших жінок на пошуки своїх зниклих дітей і сприяли зростанню руху.

5. Організація груп підтримки

Групи підтримки — не те ж саме, що фокус-групи або групові інформаційні заняття. Вони виникають насамперед для того, щоб створити для родичів зниклих безвісти осіб сприятливу обстановку і можливість поділитися своїми проблемами та обговорити труднощі, з якими вони стикаються. Відповідно, групи підтримки дозволяють родичам:

→ **покласти край своїй емоційній ізоляції за допомогою:**

- розповіді про пережите, причому люди не бояться, що інші їх засудять;
- відчуття своєї приналежності до певної групи, яке виникає у них, коли вони починають розмовляти з людьми, що зазнали того ж самого, як і вони, відчуття, що вони не самотні і що їхня ситуація не унікальна;

→ **сприяти наданню взаємної підтримки за допомогою:**

- обміну інформацією, яка має практичне значення;
- обміну ідеями та порадами з приводу того, як краще впоратися з ситуацією (наприклад, одна мати може запропонувати іншій поговорити з її дітьми про їхнього зниклого безвісти батька); як правило, порада людини, яка перебуває або перебувала в подібній ситуації, як і ти сам, сприймається легше;
- натхнення та стимулювання: наприклад, хтось може віднайти надію, побачивши, як інші люди успішно справляються зі своєю ситуацією;

→ **підвищити свою стійкість (здатність справлятися з труднощами) за допомогою:**

- надання допомоги іншим людям; при цьому члени групи як надають допомогу, так і отримують її; це допомагає їм позбутися відчуття власної безпорадності і непотрібності всіх їхніх зусиль; добре відомо, що допомога іншим є ефективним засобом для підвищення власної самооцінки;
- виявлення власних потреб і способів їх задоволення;
- контролю над ситуацією, що дозволяє краще її зрозуміти і знайти шляхи для її вирішення;
- підтримання світлих спогадів про зниклу безвісти людину;

→ **розробити спільну стратегію дій:**

- стикаючись з будь-яким конкретним питанням, члени групи можуть об'єднати зусилля в пошуках прийнятного рішення. Вони також можуть подумати про те, як краще вшанувати пам'ять своїх родичів.

[!\[\]\(cf531ed27e91483460120fcc057b3901_img.jpg\) Див. ЧАСТИНА 3, Настанови до дії 310. Організація груп підтримки, с. 118.](#)

[!\[\]\(d3102649f02e825ddb76dc3de0190154_img.jpg\) Див. ЧАСТИНА 3, Настанови до дії 311. Тематика для групових дискусій, с. 122.](#)

[!\[\]\(4b7a79268f6ba26c1471d4232fffa85a_img.jpg\) Див. ЧАСТИНА 3, Настанови до дії 312. Вправи для розминки, с. 123.](#)

[!\[\]\(95b425611cbd2b8716a140cf67c81822_img.jpg\) Див. ЧАСТИНА 3, Настанови до дії 313. Діяльність груп підтримки, с. 123.](#)

ВИПАДОК ІЗ ЖИТТЯ

«...Я прочитала в газеті, що існують й інші люди в такій ситуації, як і я. Я намагалася встановити з кимось із них контакт, щоб поділитися тим, що зі мною сталося, аби переконатися в тому, що нічого не упустила і зробила все, щоб з'ясувати, що ж сталося з моїм чоловіком. Я дізналася, що МКЧХ влаштовує зустріч для сімей зниклих безвісти. Я пішла туди, стояла в кутку і проливалася сльози, ховаючись за темними окулярами. Там було багато таких людей, як я, таких же стривожених, нещасних і безпорадних, але принаймні нас хтось слухав. Нам запропонували об'єднати зусилля і створити асоціацію, щоб можна було якось змінити ситуацію. Ми одразу ж загорілися цією ідеєю.

Я розуміла, що ми зможемо чогось досягти, тільки якщо організуємося, встановимо контакти і будемо виступати з пропозиціями, а сама по собі я зробити нічого не зможу. (...) Я перша взялася за роботу. Весь свій час і всі свої сили я віддавала нашій асоціації, в якій протягом трьох років я була генеральним секретарем. Робота справляла на мене терапевтичний вплив і дуже багато для мене значила. Я б з глузду з'їхала, якби мені не було чим себе зайняти. А ще завдяки роботі я була в курсі подій, і це допомогло мені зайняти конструктивну позицію, що пішло на користь як мені самій, так і іншим людям».

З «Історії Олі», вебсайт МКЧХ

ІНФОРМАЦІЯ

Групи підтримки можуть виявитися контрпродуктивними в тих випадках, коли вони стають ареною для конфронтації або коли люди, розповідаючи про те, що з ними сталося, замість обміну досвідом починають змагатися один з одним у перенесених стражданнях.

Деякі люди дуже тісно пов'язують себе з такою діяльністю або впадають у залежність від групи підтримки. Вони починають повністю покладатися на інших членів групи як на своєрідні миліції, а не як на підтримку, яка допоможе їм почати жити своїм життям; вони можуть побоюватися докласти своїх сил у будь-яку іншу сферу суспільного життя. Розставання з групою підтримки часом виявляється дуже болючим для тих, хто став від неї залежним.

Група підтримки не може замінити допомоги, яку надають фахівці, і її вплив не однаково цілющий для всіх і кожного.

6. Допомога в емоційному відновленні членів сімей зниклих безвісти і їх повернення до активного громадського життя

Багато сімей, де є зниклі безвісти родичі, не наважуються проявляти інтерес до тих сторін життя, які могли б принести їм задоволення: вони «не можуть собі дозволити» жити власними інтересами доти, доки їм не стане відомою доля близької людини. Для деяких з них подібна позиція є способом продемонструвати свою близькість до зниклого безвісти родича.

Заохочення сім'ї до подолання емоційної ізоляції може принести позитивні результати і знизити ризик емоційного зриву, коли ситуація нарешті вирішиться.

Близькі родичі зниклої безвісти людини можуть почати долучатись до інших сфер суспільного життя, займаючись професійною і творчою діяльністю, а також беручи участь у культурно-спортивних заходах. Це допоможе багатьом із них поділитися своїми проблемами і зміцнити зв'язки з іншими людьми. Також це посприє підвищенню їхньої самооцінки.

Професійна діяльність

Навчання на курсах і професійна діяльність, що приносить дохід, допомагають людям здобувати нові навички, дають можливість брати на себе нові обов'язки і виконувати нові функції.

Для цих цілей немає необхідності формувати групи з представників сімей, що мають схожі проблеми. Власне кажучи, професійна діяльність настільки важлива саме тому, що вона дає можливість родичам осіб, зниклих безвісти, познайомитися з людьми, чий життєвий досвід відрізняється від їхнього власного досвіду.

Професійна діяльність дає можливість встановити контакт з іншими людьми і організаціями на місцевому рівні та поінформувати їх про проблему зникнення людей.

● ОСВІТНІ КУРСИ І КУРСИ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ

Пізнання нового допомагає людям розвинути нові інтереси і знаходити ресурси, які їм потрібні для того, щоб впоратися з труднощами у повсякденному житті.

У цьому плані дуже корисними можуть виявитися найрізноманітніші види діяльності:

- курси з підвищення грамотності;
- курси з вивчення іноземної мови або комп'ютерної грамотності;
- курси з перукарської майстерності, курси крою та шиття, тощо;
- уроки кулінарії;
- курси з психології — щоб дізнатися більше про психологію розвитку дитини, про природу стресу і т. ін.

● ДІЯЛЬНІСТЬ, ЯКА ПРИНОСИТЬ ДОХІД

Подібна діяльність може значно знизити вразливість сім'ї і приглушити відчуття безсилля, яке опановує багатьма людьми. Оскільки в людей з'являється можливість у тій чи іншій формі отримувати дохід, така діяльність допоможе родині зберегти свою економічну самостійність.

Заходи культурно-спортивного характеру

Культурно-спортивні заходи є водночас розважальними і корисними для тіла і розуму. Вони допоможуть полегшити тягар, викликаний перебуванням у стані постійного стресу, відновлюючи відчуття нормального життя. Подібні заходи також допомагають людям у доброзичливій обстановці висловити емоції, якими вони хотіли б поділитися з іншими людьми.

→ Приклади:

- регулярні зустрічі (наприклад, щоб святкувати дні народження один одного);
- проведення екскурсій, спортивних змагань, організація дозвілля.

Творча діяльність

«У сприятливій обстановці людина повертається до нормального життя за допомогою самовираження... Таке джерело сили, як мистецтво, вивільняє в ній творчу енергію, яка потрібна для того, щоб вирішувати проблеми повсякденного життя...»⁹.

У творчій діяльності використовуються різні способи **вираження особистого досвіду і передачі почуттів людини**. Коли людина втілює свої думки і почуття в оповіданні, малюнку або виробі, вона відновлює самоконтроль і впевненість в собі.

«Звернення до мистецтва однозначно є зверненням до свого внутрішнього світу, щоб зрозуміти свої почуття і висловити їх за допомогою образотворчого мистецтва, пластики руху, звуку, письма або драми. Обговорення наших почуттів також є важливим засобом самовираження і виявлення нашої внутрішньої суті»¹⁰.

Коли подібна діяльність відбувається в групі, можна додавати до неї розважальний елемент, а також підтримувати прагнення учасників до обміну враженнями та досвідом з іншими членами групи.

→ Приклади:

- малювання і вираження на письмі;
- ліплення;
- створення колажів (наприклад, з використанням вирізаних з журналів фотографій);
- фотографія, музика, спів, драматичне мистецтво, танець і т. ін.

☞ Див. ЧАСТИНА 3, Настанови до дії 315. Організація творчої діяльності, с. 125.

☞ Див. ЧАСТИНА 3, Настанови до дії 316 і 317. Творча діяльність: малювання, с. 126 і Вираження на письмі: складання оповідань, с. 129.

ВИПАДОК ІЗ ЖИТТЯ

«Я сильно змінилася після всіх цих років пошуків. Раніше я була дуже боязкою, все більше мовчала і завжди ховалася за спинами інших. А зараз я відкрито кажу все, що думаю і відчуваю. Я часто беру участь у різних маршах разом з іншими жінками, які пережили такий же гіркий досвід зникнення безвісті близької тобі людини. Коли я познайомилася з ними, то виявила, що я не єдина людина, яка так страждає, що багато з нас несуть цю величезну печаль в серці.

Завдяки їм я отримала нові навички і можу заробляти на життя для своєї сім'ї. Спочатку ми малювали те, що нам довелося пережити: весь цей жах насильства, горе, з яким зіткнулися люди в наших селах, похорони і звичаї наших предків, пов'язані зі смертю. Згодом наші малюнки ставали дедалі більш життєрадісними. А зараз ми малюємо сільські пейзажі, і наша основна тематика — це природа, тварини, праця, робота в полі і сцени із сільського життя».

За матеріалами сайту МКЧХ (Перу)

⁹ Див. Hill, M.A. *Healing Grief through Art: Art Therapy Bereavement Group Workshops*.

¹⁰ Див. Rogers, N. *The Path to Wholeness: Person-Centred Expressive Arts Therapy* — <http://www.psychotherapy.net>.

7. Сприяння спілкуванню між членами сім'ї

- Сприяти тому, щоб члени сім'ї відкрито обговорювали проблеми, пов'язані зі зниклими безвісти родичами, і свої переживання в зв'язку з цим — це підсилює здатність людей справлятися з ситуацією, підвищує взаєморозуміння і взаємодопомогу.
- Допомогти у проведенні ритуальних дій і церемоній, які б віддавали данину пам'яті зниклим безвісти родичам.

Як правило, людина може розраховувати на підтримку з боку членів своєї сім'ї. Однак це не завжди можливо: у деяких сім'ях атмосфера така, що людям важко відкритися один перед одним.

Спільне виконання обов'язків (наприклад, домашніх обов'язків), обмін емоційними враженнями і, найголовніше, **відкрите спілкування між членами сім'ї** (у тих межах, в яких це допускають соціокультурні традиції) — все це **підвищує захисну роль сім'ї** і зміцнює зв'язки між її окремими членами. Це може справити серйозний вплив на здатність родичів до взаєморозуміння і взаємодопомоги, а також на їхню здатність справлятися з важкими ситуаціями.

Відкрите спілкування між членами сім'ї може також призвести до виникнення традиції **вшанування пам'яті зниклого безвісти родича**. Наприклад, відзначаючи день народження зниклої безвісти людини, члени сім'ї мають можливість відкрито поговорити один з одним, згадати пов'язані з нею дорогі для них моменти¹¹ і відновити її місце в сім'ї.

Подібна практика може мати велике значення для молодого покоління і дітей: посилюється їхнє відчуття приналежності до сімейного кола, і вони зможуть краще зрозуміти те, що відбувається навколо.

Сім'ї, які змирилися з тим, що близького родича вже немає серед живих, можуть вирішити відзначати річницю його імовірної (дійсної) смерті, проводячи релігійну церемонію або збираючись в колі сім'ї, щоб вшанувати пам'ять померлого. Вони можуть також відвести для нього спеціальне місце в будинку (де будуть стояти його фотографії, зберігатися його особисті речі, тощо).

Особа, що здійснює супровід, може сприяти спілкуванню між членами сім'ї у такий спосіб:

- порадивши одному або декільком її представникам взяти участь у групових дискусіях або інформаційних заняттях;
- здійснюючи візити додому та розмовляючи з різними членами сім'ї;
- заохочуючи членів сім'ї обмінюватися інформацією і обговорювати делікатні питання (наприклад, організовуючи церемонії пам'яті на честь свого зниклого безвісти родича);
- організовуючи семінари на тему: «Мати і дитина»;
- організовуючи для членів сім'ї проведення урочистих заходів і традиційних церемоній.

[!\[\]\(d3102649f02e825ddb76dc3de0190154_img.jpg\) Див. ЧАСТИНА 3, Настанови до дії 306. Бесіди з родичами осіб, зниклих безвісти, с. 112.](#)

[!\[\]\(4b7a79268f6ba26c1471d4232fffa85a_img.jpg\) Див. ЧАСТИНА 3, Настанови до дії 307. Організація інформаційних занять, с. 114.](#)

[!\[\]\(95b425611cbd2b8716a140cf67c81822_img.jpg\) Див. ЧАСТИНА 3, Настанови до дії 318. Допомога сім'ям в організації символічних, традиційних і релігійних церемоній і ритуалів, с. 130.](#)

8. Мобілізація громадськості

Мобілізація осіб з безпосереднього оточення

Родичі осіб, зниклих безвісти, потребують також інших видів підтримки, на додаток до тих, які можуть надати асоціації сімей зниклих безвісти, НУО, групи громадськості, представники влади та державні органи: вони потребують підтримки людей зі свого безпосереднього оточення, проявів співчуття до їхнього горя і розуміння становища, в якому вони опинилися. Проте для родичів, друзів, сусідів та інших представників місцевої громади таке завдання може виявитися важким в силу того, що їхній власний досвід значно відрізняється від досвіду такої сім'ї. Вони часом не мають ніякого поняття про те, як можна втішити людей, які переживають зникнення близької їм людини. Декому здається, що краще запевняти родичів зниклої безвісти особи, що та людина ще жива, щоб підтримати їхні надії, а в ряді деяких культурних традицій — щоб «підсилити» можливість вдалого результату для зниклого безвісти;

¹¹ Традиція загальних спогадів не означає зміцнення надії на повернення зниклої безвісти людини. Тут мається на увазі, передусім, обмін різними історіями і спогадами, які відносяться до того часу, коли зникла безвісти людина ще була поруч.

інші можуть розриватися між бажанням обладнати родичів і спробою переконати їх, що слід почати жити своїм життям, залишивши минуле позаду. В результаті сім'я, де є зниклий безвісти родич, може віддалятися від свого безпосереднього соціального оточення, оскільки це оточення не дає їй спокою і не проявляє розуміння.

 Див. ЧАСТИНА 3, Настанови до дії 319. Мобілізація кола підтримки, с. 131.

По суті справи щодо проблеми, з якою стикаються люди з безпосереднього оточення сім'ї, де є зниклий безвісти родич, немає ні правильних, ні неправильних рішень. Досвід показує, що членам сім'ї зазвичай важливо чути від інших людей, що **те, як вони справляються зі своїм горем, оточуючі сприймають з розумінням і повагою**. Тому людям з безпосереднього соціального оточення слід проявляти увагу до того, як саме сім'я переживає свою ситуацію; вони не повинні спонукати родичів до забуття близької їм людини або радити покірно прийняти долю. Повага того вибору, який зробила родина, не означає, що в її членах необхідно зміцнювати необґрунтовані надії.

Люди, які вміють вислухати, які не уникають розмов на делікатну тему, які не виявляють зайвої зацікавленості і не висловлюють оціночних думок, можуть надати родичам зниклої безвісти людини значну підтримку.

У зв'язку з цим особи, що здійснюють супровід, можуть допомогти:

- оточуючим зрозуміти ситуацію, організовуючи на місцевому рівні (для сусідів, жителів села, тощо) невеликі заходи інформаційного характеру, наприклад:
 - інформаційні заняття, де б пояснювалися конкретні труднощі, з якими стикаються родичі осіб, зниклих безвісти;
 - бесіди з сусідами у них вдома (в супроводі члена сім'ї або самостійно);
 - семінари за участю представників як сімей, де є зниклі безвісти родичі, так і їхнього безпосереднього оточення;
- в організації заходів за участі різних представників місцевої громадськості, з тим щоб зміцнити зв'язки між людьми і запобігти ізоляції сімей зниклих безвісти.

Мобілізація ключових ресурсів місцевої громади

Мобілізація ключових представників і ресурсів місцевої громади (лідерів традиційної громади, а також цілителів, релігійних і політичних лідерів, працівників системи охорони здоров'я, місцевих асоціацій і т. ін.) може призвести до створення широкого кола підтримки, в рамках якого родичі зниклих безвісти осіб будуть шукати рішення для своїх проблем. У зв'язку з цим особи, що здійснюють супровід, повинні пояснити всім ключовим людям, з якими проблемами стикаються сім'ї, де є зниклий безвісти родич, з тим щоб переконати їх взяти участь у наданні допомоги. Сім'ї також слід спонукати шукати підтримки з боку спільноти. Супровідник виконує роль **посередника між сім'ями, де є зниклі безвісти родичі, і місцевою спільнотою**.

На які служби можуть орієнтуватися супровідники і чому?

Служби	Цілі
Релігійна спільнота (релігійні діячі, молитовні зібрання і т. ін.) Лідери традиційних громад	• Поінформувати родичів про існуючі традиційні уявлення і про ту точку зору, якої дотримується релігійна спільнота щодо осіб, зниклих безвісти. • Надихати сім'ї і спрямовувати їхні зусилля на те, щоб вони пережили ситуацію, що склалася, у відповідності до існуючих релігійних і (або) традиційних цінностей. • Визначити місце для зниклих безвісти родичів у проведенні релігійних обрядів. • Знайти для родичів спосіб вшанувати пам'ять своїх близьких (наприклад, організувавши нетрадиційний обряд похорону). • Впровадити або відновити ті чи інші обряди, наприклад, додати до богослужіння або будь-якого іншого релігійного ритуалу молитву про зниклих безвісти, щоб допомогти родині, де є зниклі родичі, відчувати, що місцева громада поділяє їхнє горе.
Соціальні послуги	• Допомогти сім'ям зниклих безвісти вирішити питання з їхнім статусом. • Полегшити членам сім'ї доступ до економічної допомоги. • Знайти спосіб інтегрувати сім'ю в її нове оточення (наприклад, знайти житло для біженців).
Послуги охорони здоров'я	• Забезпечити адекватні медичні послуги, які враховували б вплив довготривалого стресу на здоров'я членів сімей осіб, зниклих безвісти.

Юридичні послуги (консультації з юридичних питань, захист прав людини)	• Інформувати родичів осіб, зниклих безвісти, про їхні права і допомогти їм в отриманні пільг та інших видів допомоги. • Надати допомогу у судовому розгляді та у виконанні вимог юридичних процедур.
Служби розшуку (державні служби, міжнародні НУО, національні товариства Червоного Хреста і Червоного Півмісяця)	• Поінформувати родичів про існуючі механізми розшуку осіб, зниклих безвісти. • Надати допомогу в проведенні розшуку.
Фахівці в галузі психічного здоров'я	• Поінформувати родичів (наприклад, під час інформаційних занять) про вплив на людину довготривалого стресу і про те, як з ним справлятися. • Надати психологічну підтримку та інші види допомоги в галузі психічного здоров'я.
Соціальні та освітні центри, місцеві асоціації	• Залучити родичів до участі в різних видах діяльності. • Дати родичам можливість опинитися в сприятливому і комфортному оточенні, яке допоможе їм вийти зі стану самоізоляції. • Допомогти родичам осіб, зниклих безвісти, в емоційній реабілітації та заохочувати їх брати участь в різних сферах суспільного життя. • Створити для них можливість опанувати нові навички або займатися діяльністю, яка приносить дохід.

Часом родичам осіб, зниклих безвісти, важко скористатися послугами наявних служб. Для цього може бути багато причин.

- Ці люди недавно переїхали в дану місцевість і не знають про існуючі тут послуги.
- Вони не мають досвіду у користуванні такими послугами.
- Вони побоюються або не хочуть шукати підтримки у конкретних служб (наприклад, у державних служб або установ психічного здоров'я) і не вірять в їхню корисність.
- Вони не можуть дозволити собі відчувати себе краще.

9. Привернення уваги до проблеми і сприяння суспільному визнанню того, що вона існує

- Привернення уваги в цьому контексті означає наступне: увагу широкої громадськості звертають на проблеми, пов'язані зі зникненням людей, і на складності положення родичів осіб, зниклих безвісти. Це потрібно для того, щоб:
 - сприяти розумінню суспільством проблем, з якими стикаються родичі, і наданню їм допомоги;
 - не дати суспільству забути про тих, хто зник безвісти.
- Цього можна домогтися, організовуючи громадські заходи та церемонії, а також за допомогою засобів масової інформації.

Як уже згадувалося вище, якщо відсутнє суспільне визнання факту зникнення із сім'ї близької людини разом із фактом її існування, це змушує сім'ю страждати.

«Найважче, з чим ніяк не можна змиритися, — це відсутність поваги: ніхто не пам'ятає мого сина, немов його ніколи і не існувало!» — говорить батько солдата, який зник безвісти.

Див. ЧАСТИНА 3, Настанови до дії 320. Привернення уваги громадськості, с. 132.

Що означає «привернути увагу»

Привернути увагу громадськості до конкретного питання — значить змусити суспільство сприйняти його таким чином, щоб це відповідало сподіванням тих, кого це стосується. В даному контексті це означає виступати від імені сімей осіб, зниклих безвісти, говорити про ті проблеми, з якими вони стикаються, з тим, щоб пробудити розуміння і підтримку з боку суспільства.

Як можна привернути увагу громадськості

Увагу широкої громадськості можна привернути до різних проблем, з якими стикаються сім'ї зниклих безвісти, у зв'язку зі знаменними датами (наприклад, у зв'язку з Міжнародним днем зниклих безвісти), під час громадських меморіальних церемоній або за допомогою засобів масової інформації (ТБ, радіо, преси), плакатів, виставок художніх творів і т. ін. У центрі уваги при цьому повинні перебувати ті чинники, які найбільшою мірою ускладнюють життя таких сімей.

За допомогою громадських заходів або церемоній оточення може переконати такі сім'ї, що їхні зниклі безвісти родичі не забуті, що вони все ще є членами суспільства і зберігають своє місце в його колективній пам'яті. *«Мене дуже здивувало, скільком людям ми небайдужі, скільки людей прийшло на громадську церемонію, хоча у них в сім'ї ніхто не зник безвісти. Завдяки їхній присутності я змогла зрозуміти, що відбувалося під час війни, а зрозумівши це, усвідомити, що могло трапитися з моїм батьком»,* — розказує вісімнадцятирічна С.

Подібні ситуації можуть навіть ставати джерелом гордості. *«Моє серце було сповнене гордості кожного разу, коли представники влади згадували його ім'я»,* — каже батько зниклого безвісти солдата.

Більше того, суспільне визнання може приглушити почуття провини, яке родичі відчувають у зв'язку з долею, яка спіткала їхню близьку людину, а також полегшити вельми тяжке почуття, що, крім них, її ніхто не пам'ятає.

Увага суспільства до складної ситуації сімей зниклих безвісти може стати для них джерелом підтримки: вони знаходять розраду у тому, що оточення визнає та розуміє їхнє горе.

ІНФОРМАЦІЯ

- Необхідно заохочувати сім'ї зниклих безвісти до активної участі у виборі ідейного посилу та в організації різних заходів.
- Немає необхідності організовувати широкомасштабні заходи. Спеціальний захід може бути організовано і в невеликих населених пунктах, що треба доводити до відома місцевих засобів масової інформації.
- У всіх контактах із засобами масової інформації слід керуватися такими міркуваннями: подібні заходи дають можливість поставити ключові питання в центр суспільної уваги.
- Важливо переконатися в тому, що члени сімей осіб, зниклих безвісти, усвідомлюють можливі наслідки привернення суспільної уваги. Інтерв'ю з представниками засобів масової інформації або виставки треба проводити виключно за згодою родичів зниклих безвісти осіб.

10. Перенаправлення до існуючих служб і (або) спеціалістів

А саме до:

- медичних установ;
- установ психічного здоров'я;
- юридичних консультантів;
- органів соціального забезпечення;
- асоціації сімей осіб, зниклих безвісти;
- НУО (жіночих, правозахисних і т. ін.);
- організації із захисту прав дитини;
- національних товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, представництва МКЧХ.

Нікосія, Кіпр, офіс Центрального агентства з розшуку МКЧХ. Літня жінка розшукує своїх братів і сестер, про яких нічого не відомо з моменту початку бойових дій

Задача

Сприяння перенаправленню сімей та окремих осіб до відповідних служб для отримання необхідної допомоги — одне з найважливіших завдань супроводу. З огляду на соціальний тиск і тиск з боку місцевої громади, а також цілий ряд проблем, з якими вони стикаються, родичам осіб, зниклих безвісти, можуть знадобитися найрізноманітніші види зовнішньої підтримки. Часом необхідно допомогти родичам в отриманні направлення на консультацію до фахівця, якщо вони не знають про існування такої підтримки, відчувають побоювання щодо звернення до тих чи інших служб або труднощі в отриманні доступу до подібних послуг. У різних конкретних ситуаціях можуть знадобитися різні види підтримки. Деяким людям потрібна допомога фахівця (психіатрична, юридична і т. ін.), а інші цілком задовольняються тією допомогою, яку отримують від свого безпосереднього оточення, а також покладаються на власні сили і стійкість.

Два приклади:

● ЮРИДИЧНА КОНСУЛЬТАЦІЯ

Залежно від юридичних проблем, що постають, і кваліфікаційних характеристик особи, що здійснює супровід, деяким сім'ям потрібна консультація професійного юриста.

Допомога юридичного консультанта абсолютно необхідна в тих випадках, коли потрібен захист інтересів сім'ї, якщо розпочато судовий процес. Така допомога може виявитися корисною у виконанні трудомісткої підготовчої роботи, що необхідна для юридично точного формулювання вимог родичів, для пошуку рішень юридичних проблем, що постають, і складання документів відповідно до вимог судової процедури.

Проте юридичний консультант необов'язково зможе дати відповіді на всі ці запитання; в ряді випадків звернення до юриста лише ще більше ускладнює судову процедуру. Зазвичай юристи вимагають грошей за свої послуги, в той час як існують НУО, що займаються захистом прав людини і надають юридичні послуги безкоштовно. Подібні НУО також допоможуть родичам вибрати такого юридичного консультанта, який відповідав би їхнім запитам; супровіднику може видатися корисним постійний контакт із подібними організаціями.

● УСТАНОВИ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я

 Див. ЧАСТИНА 3, Настанови до дії 321. Направлення на консультацію до фахівця в галузі психічного здоров'я, с. 133.

У тих випадках, коли психологічний стрес безсумнівно і значно впливає на повсякденне життя людини, ставить під загрозу саму людину або її оточуючих, виникає необхідність проконсультуватися з фахівцем в галузі психічного здоров'я (професійним консультантом, психологом чи психіатром в клініці).

Незважаючи на те, що перенесені страждання позначаються на багатьох людях, допомога зазначених фахівців може знадобитися лише деяким з них.

Метою перенаправлення сімей зниклих безвісти на консультацію із фахівцем в області психічного здоров'я не є заохочення цих сімей до забуття чи пасивного прийняття втрати їхнього родича. Їхня ціль — сприяння кращому розумінню і отримання навичок подолання негативних емоцій (суму, гніву, тривоги, почуття провини, тощо), а також докладання зусиль для того, щоб навчитися справлятися і починати жити у ситуації, коли близької людини немає. Слід також зазначити, що в більшості випадків (за винятком надзвичайних ситуацій) рішення звернутися по допомогу до фахівця в галузі психічного здоров'я має бути прийняте самою людиною.

Проте існує цілий ряд причин, через які люди не звертаються до фахівців у галузі психічного здоров'я.

- **Соціокультурні бар'єри** щодо психологічних страждань і психіатричних захворювань: пропозиція звернутися по допомогу такого роду може бути неправильно витлумачена і цілком відкинута деякими одержувачами допомоги у зв'язку з існуючими уявленнями про те, що звернення до таких фахівців означає, що вони божевільні¹².
- У багатьох місцях немає фахівців у галузі психічного здоров'я або ж вони недостатньо кваліфіковані і (або) не мають достатнього досвіду, щоб займатися подібними питаннями.
- Участь у заняттях, присвячених психологічній підтримці (індивідуальних або групових), вимагає енергії та часу, а багато людей зайняті вирішенням самих різних нагальних проблем (пошуки роботи, зміна місця проживання, брак грошей, транспортні проблеми і т. ін.).

Що може зробити супровідник

Сприяти отриманню направлення не означає брати на себе відповідальність за забезпечення доступу родичів осіб, зниклих безвісти, до допомоги і пільг; це означає гарантію того, що буде вжито всіх необхідних заходів, щоб допомогти людині скористатися існуючими ресурсами і послугами. По можливості супровідник повинен задіяти всю мережу служб підтримки і сприяти перенаправленню тих, хто цього потребує, на постійній основі.

Стосовно перенаправлень можна зробити цілий ряд дій, наприклад:

- визначити наявні ресурси, звернутися до відповідних служб та інформувати їх про потреби родичів осіб, зниклих безвісти, оскільки потреби родичів можуть бути невідомі таким службам;
- надати родичам інформацію про наявні служби, наприклад, роздавши їм списки відповідних контактних осіб;
- переконатися в тому, що родичі, які потребують перенаправлення, мають фізичні можливості звернутися до таких служб і скористатися їхніми послугами: для цього може знадобитися перевезення родичів до зазначеної служби, а потім додому, надання їм необхідних коштів і поїздки разом із ними, якщо їм потрібно подати заяву або відвідати фахівця в галузі психічного здоров'я і т. ін.

¹² У деяких місцях родичі відмовляються від перенаправлення в установи психічного здоров'я, оскільки їм здається, що консультація подібного фахівця — це трюк, за допомогою якого їх намагаються переконати погодитися з тим, що близької їм людини вже немає серед живих, а вони до цього не готові.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТОК 3.1. Функції особи, яка здійснює супровід

Для виконання функції супроводу не потрібно ніякої спеціальної освіти. Єдине, що необхідно, — це мати достатню мотивацію, співчувати людям і прагнути допомогти сім'ям зниклих безвісти.

Функції, які повинні виконувати особи, що здійснюють супровід таких сімей:

- вислуховувати розповіді родичів, розмовляти про їхні труднощі і страхи;
- прагнути зрозуміти їхні потреби, з'ясувати, як вони справляються з ситуацією, що роблять, що вже зробили і яка інформація їм відома;
- доводити до їхнього відома інформацію щодо юридичних та адміністративних аспектів, що стосуються їхньої конкретної ситуації;
- у разі необхідності інформувати їх про те, які існують служби для отримання допомоги;
- надавати їм допомогу в поверненні до нормального життя і встановленні контактів з їхнім соціальним оточенням, а також у відновленні їхніх звичайних повсякденних занять (наприклад, участь у весільній церемонії або будь-якій іншій соціально значущій події);
- підтримувати прагнення сімей зниклих безвісти спиратися на власні сили і розвивати взаємодопомогу, ненав'язливо спонукаючи їх зустрічатися з представниками таких самих сімей і вчитися на досвіді один одного.

Перед початком роботи супровідник повинен звернути увагу на наступні обставини:

- завищені очікування: наприклад, нереалістично припускати, що родичі зниклої безвісти особи з легкістю «перегорнуть сторінку» і повернуться до нормального життя. У невизначеній ситуації, коли людина зникла безвісти, зцілення неможливе;
- у психологічному відношенні ситуацію в сім'ї можна змінити на краще, навіть якщо люди все ще нічого не знають про долю свого зниклого безвісти родича;
- представників сім'ї слід залучати до планування й організації всіх заходів, які для них проводяться.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТОК 3.2. Мінімальні вимоги до особи, яка здійснює супровід

Супровідником може працювати людина, яка має зазначені нижче характеристики.

ХАРАКТЕРИСТИКИ

- Стриманість і, якщо буде потрібно, дотримання конфіденційності щодо отриманої інформації.
- Здатність зберігати спокій і заспокоювати родичів, супроводжуючи їх під час складних ситуацій.
- Здатність виявляти емпатію до представників родини, де є зниклі безвісти.

НАВИЧКИ

- Достатнє терпіння і вміння уважно вислуховувати родичів осіб, зниклих безвісти.
- Уміння встановлювати довірливі стосунки і вести діалог (*див. нижче «Основні комунікативні навички»*).
- Здатність зрозуміти конкретні потреби, які відчувають члени сім'ї зниклої безвісти особи, і надати їм відповідну підтримку, використовуючи при цьому всі наявні ресурси і служби.
- Здатність встановити зв'язки з усіма діючими у спільноті організаціями та особами і поінформувати їх про те положення, в якому знаходиться сім'я безвісти зниклої особи.
- Уміння займатися проблемами сім'ї, не дозволяючи собі емоційно на них реагувати.

ЗНАННЯ

- Уявлення про власні можливості і ліміти.
- Добре розуміння місцевих культурних і релігійних особливостей.
- Розуміння труднощів, пов'язаних з неоднозначністю ситуації.
- Базові юридичні та соціальні знання, пов'язані з особами, зниклими безвісти, і їхніми родичами.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТОК 3.3.

Основні комунікативні навички*

НЕВЕРБАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ

- Поверніться до мовця обличчям.
- Прийміть позу, що сприяє спілкуванню; пам'ятайте, що не можна стояти, схрестивши на грудях руки.
- Дотримуйтесь необхідної відстані відповідно до прийнятих в даному суспільстві соціокультурних норм: близька дистанція свідчить про вашу зацікавленість, однак вона також може говорити про тісне знайомство, недотримання формальностей або напористість.
- Намагайтеся частіше дивитися співрозмовнику в очі з виразом дружелюбності, однак не забувайте і про вимоги даної культури в цьому аспекті.
- Постарайтесь триматися спокійно і невимушено.

СЛУХАТИ І СТАВИТИ ЗАПИТАННЯ

- Постарайтесь спочатку зрозуміти співрозмовника і лише потім пояснити свою позицію.
- Зосередьтеся на обговорюваному питанні.
- Проявляйте інтерес за допомогою невербальних засобів (наприклад, кивка голови).
- Слухаючи, намагайтеся зрозуміти почуття і думки, які стоять за словами вашого співрозмовника.
- Враховуйте власну систему цінностей і упереджень, бо ви можете неправильно зрозуміти те, що вам говорять.
- Не намагайтеся сформулювати свою відповідь під час промови співрозмовника.
- Не перебивайте, особливо для того щоб виправити неточність або звернути увагу співрозмовника на ту чи іншу обставину.
- Не намагайтеся занадто спрямовувати розмову в бажане русло і без потреби не перебивайте співрозмовника.
- Перед тим як сказати, зробіть паузу, щоб обдумати відповідь.
- Поставте уточнююче запитання або висловіть припущення, щоб підтвердити правильність враження, яке у вас виникло.
- Уникайте схвалення чи несхвалення, проте продемонструйте розуміння того, що було сказано.
- Не прагніть того, щоб останнє слово залишалося за вами.
- Ставте питання, які потребують розгорнутої відповіді, щоб дати співрозмовнику можливість висловити себе так, як він вважає за потрібне.
- У разі необхідності попросіть співрозмовника поділитися подробицями, навести приклади й описати свої враження.

ЗВОРОТНІЙ ЗВ'ЯЗОК

- Переконайтеся, що ваш співрозмовник готовий до того, щоб почути вашу думку.
- Говоріть спокійно, уникайте високого тону голосу.
- Постарайтесь описувати, а не інтерпретувати ситуацію.
- За кожної нагоди щиро хваліть співрозмовника, щоб підтримати конструктивність його позиції щодо нещастя, яке його спіткало. Постарайтесь робити такі зауваження: «Це надзвичайно корисна інформація» або «Розкажіть про це детальніше».

* На основі видання Міжнародної федерації товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця *Community-based Psychological Support: A Training Manual*, first edition, 2003 (Надання психологічної підтримки силами місцевої громади: навчальний посібник).

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТОК 3.4.

Відновлення сімейних зв'язків і Рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця

ВІДНОВЛЕННЯ СІМЕЙНИХ ЗВ'ЯЗКІВ (ВСЗ)

Щороку в результаті воєн і стихійних лих сотні тисяч людей опиняються розлученими зі своїми близькими. У таких ситуаціях сім'ї бувають роз'єднані, цілі групи населення залишають обжиті місця, будучи змушеними вирушати у вигнання, залишаючи позаду старих і втрачаючи своїх дітей у хаосі, що виник; безліч людей пропадає безвісти, а тіла загиблих залишаються невпізнаними. З усіх страждань, спричинених війною і стихійними лихами, найбільш гіркою, ймовірно, є відсутність інформації про те, що трапилося з близькою людиною. Необхідно зробити все можливе для того, щоб встановити її місце перебування, відновити контакт між родичами, а в разі необхідності — сприяти їхньому возз'єднанню. **Відновлення сімейних зв'язків передбачає вжиття ряду заходів, спрямованих на попередження роз'єднання і зникнення людей, на відновлення і підтримання контактів між близькими родичами і з'ясування долі тих, кого вважають зниклими безвісти.**

Ці заходи такі:

- збір інформації про тих, хто зник безвісти і кого вже немає серед живих, про вразливих осіб, наприклад, про дітей, що загубилися, та осіб, позбавлених волі;
- розшук тих, хто зник безвісти;
- організація обміну сімейними новинами та передачі документів — у тих випадках, коли звичайні засоби зв'язку не діють;
- організація возз'єднання сімей і їхньої репатріації;
- видача проїзних документів і довідок.

РУХ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА І ЧЕРВОНОГО ПІВМІСЯЦЯ:

МЕРЕЖА ВІДНОВЛЕННЯ СІМЕЙНИХ ЗВ'ЯЗКІВ (ВСЗ)

Ця діяльність здійснюється Міжнародною мережею з відновлення сімейних зв'язків, яка складається зі служб розшуку національних товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, служб розшуку представництв МКЧХ і Центрального агентства з розшуку МКЧХ.

Рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця має багаторічний досвід роботи і володіє спеціальними знаннями в цій галузі, у нього є всі можливості для задоволення потреб осіб, що не мають відомостей про своїх близьких родичів. Щороку МКЧХ і національні товариства Червоного Хреста і Червоного Півмісяця надають допомогу сотням тисяч людей (особам, переміщеним усередині країни, біженцям, особам, яких тримають під вартою, і особам, зниклим безвісти) відновлювати родинні зв'язки і з'ясовувати долю своїх зниклих безвісти родичів.

МКЧХ І ПРОБЛЕМА ЗНИКНЕННЯ ЛЮДЕЙ

У більшості ситуацій, пов'язаних зі збройним конфліктом і насильством всередині країни, МКЧХ допомагає роз'єднаним членам сім'ї, які втратили зв'язок зі своїми близькими, у встановленні контактів за допомогою повідомлень Червоного Хреста, супутникових і мобільних телефонів, інтернету та інших наявних у його розпорядженні засобів. Він також збирає інформацію про тих, хто зник безвісти, і про обставини зникнення, з тим щоб потім шукати всюди, де це можливо — в тюрмах, лікарнях, таборах для біженців і т. ін., — або ж звертається безпосередньо до представників влади. Делегати МКЧХ відвідують місця утримання під вартою і записують особисті дані людей, які там перебувають. Подібна діяльність може виявитися важливою у справі попередження зникнень людей. Здійснюючи програми допомоги, МКЧХ також прагне підтримати сім'ї, в яких є зниклі безвісти родичі і які часто виявляються в дуже складному становищі. В останні роки МКЧХ став працювати і в галузі судово-медичної експертизи. Він пропонує консультативні послуги та підтримку органам влади у веденні всіх справ, пов'язаних з тілами загиблих, а також в операціях з ексгумації та ідентифікації останків.

Якщо ви розшукуєте родича і потребуєте допомоги, то можете звернутися:

- до представництва МКЧХ в тій країні, де ви перебуваєте, або
- до служби розшуку національного товариства Червоного Хреста або Червоного Півмісяця вашої країни.

Вебсайт МКЧХ: <http://www.familylinks.icrc.org>

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТОК 3.5. Розробка проєкту

1 етап

ВИХІДНА ОЦІНКА

У чому полягає проблема і які існують потреби?

Постарайтеся зрозуміти ситуацію, в якій знаходяться родичі осіб, зниклих безвісти, з'ясуйте їхні проблеми і потреби, визначте та оцініть ресурси, наявні для вирішення цих потреб. Необхідно брати до уваги потреби різних рівнів: на рівні окремої людини, сім'ї та групи сімей.

🕒 *Див. ЧАСТИНА 3, Настанови до дії 301. Підготовка до оцінки потреб, с. 104.*

2 етап

ПРІОРИТЕТИ

Що потрібно зробити?

Використовуючи зібрану інформацію, визначте основні наявні потреби (наскільки вони поширені, актуальні) і, відповідно до наявних у вас можливостей, ресурсів та можливих обмежень, виділіть пріоритети для своєї діяльності.

3 етап

СКЛАДАННЯ ПРОГРАМИ

Як це буде зроблено?

Яким чином найкраще вирішувати питання існуючих потреб?

Визначте **задачі**, які можуть бути виконані за допомогою належних **дій**, які, у свою чергу, реалізуються відповідно до визначеної вами **стратегії**.

Визначте необхідні ресурси (людські, фінансові та матеріально-технічні).

Визначте способи моніторингу вашої діяльності.

4 етап

РЕАЛІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ

Ведіть моніторинг ходу роботи.

Керуйте роботою співробітників, які беруть у ній участь.

5 етап

ПОДАЛЬШІ ДІЇ ТА ОЦІНКА

Як велася робота?

Які її результати?

Проаналізуйте роботу й оцініть, наскільки ефективним є проєкт для вирішення проблем, з якими стикаються родичі осіб, зниклих безвісти, і якою мірою задовольняються їхні потреби. З'ясуйте, які зміни потрібні, щоб удосконалити діяльність і підвищити ефективність проєктів у майбутньому.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТОК 3.6.

Основні правила управління інформацією

ДЛЯ ЧОГО НЕОБХІДНО ЗБИРАТИ ІНФОРМАЦІЮ

Збір і аналіз інформації необхідні для проведення заходів з підтримки осіб, зниклих безвісти, і їхніх родичів, оскільки це сприяє:

- розумінню та аналізу проблем, що існують;
- вибору пріоритетів, визначенню завдань і складанню плану дій;
- на етапі реалізації програми: безпосередній підтримці та наданню послуг потерпілим, розшуку осіб, зниклих безвісти, інформуванню родичів і підтримці з ними зв'язку, встановленню істини, здійсненню громадського тиску стосовно конкретних справ або у зв'язку з виявленою схемою порушень і т. ін.;
- веденню моніторингу та проведенню експертної оцінки проєкту, а також збереженню архівів з метою встановлення історичної відповідальності.

ЩО ТАКЕ «УПРАВЛІННЯ ІНФОРМАЦІЄЮ»

Управління інформацією — це загальний термін, що означає збір, обробку, аналіз і зберігання даних.

- Пам'ятайте, що зібрані дані часто мають особистий характер і, до того ж, можуть бути досить конфіденційними (медичні карти, національність, політичні погляди, релігійні вірування, сексуальна орієнтація, кримінальне переслідування і судимість, профіль ДНК і т. ін.); у деяких ситуаціях такі дані можуть послужити підставою для незаконної і свавільної дискримінації.

ЯКИХ ПРАВИЛ НЕОБХІДНО ДОТРИМУВАТИСЯ

1. Захист даних і їхніх власників

Перше правило полягає в тому, що нікому і ні за яких обставин не повинно бути завдано шкоди і ніхто не повинен піддаватися ризику: це означає, що необхідно оцінювати ризики, пов'язані з управлінням інформацією і захистом даних конфіденційного й особистого характеру.

Необхідно виконувати наступні процедури, оскільки вони, з великою часткою ймовірності, забезпечують захищеність одержувачів допомоги і постраждалих, тих, хто проводить розслідування, осіб, що є джерелами інформації, і їхніх близьких:

- дайте визначення інформації, яка підпадає під поняття конфіденційної, і передбачте конкретні процедури для поводження з такою інформацією;
- складіть списки осіб, які мають доступ до зібраної інформації: співробітники, одержувачі допомоги і треті особи (близькі родичі, приватні слідчі, представники влади); зазначте, який ступінь допуску вони матимуть;
- люди, що відповідають за збір та управління інформацією, повинні бути певним чином підготовлені до цієї роботи; за необхідними консультаціями представники організацій можуть звертатися до МКЧХ;
- визначте безпечні шляхи збору, обробки, передачі та зберігання конфіденційної інформації та даних;
- сформулюйте правила для публікації даних, а також виробіть процедуру їхнього передання та надання третім особам.

Жодні дані особистого характеру не повинні публікуватися або передаватися без згоди на те осіб, яких вони стосуються. Інформація також не підлягає публікації і передачі третім особам в тих випадках, коли це може негативно позначитися на інтересах таких осіб або на інтересах членів їхніх сімей. Згода таких осіб може вважатися отриманою в тих випадках, коли немає доступу до особи, якої зазначена інформація стосується, а збір даних однозначно відповідає її інтересам. Особа або організація, що є одержувачами подібної інформації, повинні надати гарантії, що вона буде оброблятися у відповідності до правил захисту інформації. При цьому необхідно брати до уваги норми внутрішнього законодавства країни, які регулюють передачу і публікацію даних.

Зібрана інформація повинна бути точною і достатньою за обсягом, проте не надмірною по відношенню до причини, задля якої вона буде оброблена.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТОК 3.6.

Основні правила управління інформацією (продовження)

2. Точно визначте, які дані повинні бути зібрані і яким чином

- Визначте, яка саме інформація про потреби родичів осіб, зниклих безвісти, а також спільнот, які постраждали від зникнення людей, повинна бути зібрана (див. ЧАСТИНА 3. Настанови до дії 301 і 302. Підготовка до оцінки потреб, с. 104 і Оцінка ситуації, в якій перебуває сім'я зниклого безвісти, с. 105).
- Визначте, яка інформація є значимою і хто може служити джерелом такої інформації, а також які організації й установи можуть надати в цьому допомогу.
- Визначте методи і засоби збору інформації: яким чином (наприклад, двосторонні або колективні зустрічі з зацікавленими особами в процесі надання медичних послуг), де (наприклад, у людей вдома, в офісах, установах охорони здоров'я, в адміністративних службах) і хто (наприклад, добровольці, особи, які здійснюють супровід).
- Фіксуйте всі вжиті дії та подальші заходи: наприклад, зберігайте копії письмових заяв і документів, нагадувань, протоколів зустрічей, відповідей, отриманих від представників влади, звітів про надання послуг і виконаної роботи.

3. Визначте правила для процесу управління даними

Встановіть правила щодо обробки даних

- Повторна перевірка даних і оцінка їхньої якості шляхом звірки: інформація повинна бути достовірною, зрозумілою, об'єктивною, такою, що відповідає сучасному стану справ, досить докладною і, по можливості, підкріпленою доказами.
- Канали комунікації.
- Централізація інформації та її обробки, в тому числі ведення справ у паперовому і електронному вигляді.
- Реєстрація, запис і сортування даних відповідно до поставлених задач і раніше визначених методів аналізу інформації; надання статистичних даних та архівування даних.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТОК 3.7.**Підвищення спроможності сімей зниклих безвісти справлятися з ситуацією**

Підвищення спроможності справлятися з ситуацією

НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 301. Підготовка до оцінки потреб

ЗБЕРІТЬ ПОПЕРЕДНЮ ІНФОРМАЦІЮ

- Витоки проблеми та її масштаби.
- Соціальна організація і культурні особливості, наприклад, релігія, система вірувань, традиції, сприйняття смерті (насильницької смерті і зникнення людей), яке диктується культурною традицією, типові для конкретних людей (спільноти).
- Загальне розуміння проблеми зникнення людей.
- Позиція представників влади, чинна правова база.
- Місцеві ресурси для надання допомоги сім'ям зниклих безвісти (державні служби (юридичні, соціальної підтримки, системи охорони здоров'я), асоціації, релігійні органи, відділення товариства Червоного Хреста, тощо).

ВИЗНАЧТЕ СВОЮ РОЛЬ І ОЦІНІТЬ СВОЇ МОЖЛИВОСТІ

- Якої мети ви намагаєтеся досягти і в чому полягають ваші інтереси?
- Чітко визначте, в яких сферах вам можуть знадобитися додаткові ресурси (належним чином навчений персонал, наявність співробітників, їхня мотивація, наявні матеріальні ресурси, джерела фінансування і т. ін.).

ВИБЕРІТЬ ОБЛАСТІ, ЯКІ ПОТРЕБУЮТЬ ПРОВЕДЕННЯ ОЦІНКИ

- Виберіть ті аспекти ситуації родичів зниклих безвісти осіб, які ви будете оцінювати: як родичі справляються з юридичними питаннями, який вони мають психологічний стан, чи існує проблема ізоляції і т. ін.
- Що вам достеменно відомо? Яка інформація вам знадобиться?

ВИЗНАЧТЕ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

- Визначте основні джерела інформації: організації, авторитетні представники місцевої громади, спільнота в цілому і окремі її представники (дорослі, діти, чоловіки, жінки) і т. ін.

ВИЗНАЧТЕ СВОЇ ПІДХОДИ І МЕТОДИКУ ЗБОРУ ІНФОРМАЦІЇ

- Визначте методику, якою будете користуватися (фокус-групи, опитування, мозковий шторм, тощо).
- Вирішіть, яким чином ви встановите контакт із сім'ями або окремими особами, які братимуть участь в оцінці, і як ви поясните їм цілі оцінки.
- Вирішіть, коли і де буде проходити оцінка і скільки часу вона триватиме.
- Вирішіть, чи необхідно вам залучити партнерів для проведення оцінки потреб.

ДАЙТЕ ВИЗНАЧЕННЯ ВИБІРКИ

- Ретельно відберіть тих, кого ви збираєтеся включити до складу фокус-групи, і тих, кого ви будете опитувати. Переконайтеся, що всі вони представляють саме ту категорію осіб, щодо якої ви збираєтеся проводити оцінку (наприклад, матері, брати і сестри, вдови), або що вони зможуть дати вам необхідну інформацію (наприклад, соціальні працівники, представники НУО і т. ін.).
- Запрошуючи людей взяти участь в опитуванні, поясніть їм, для чого воно проводиться. У них повинна бути можливість погодитися або відмовитися брати в ньому участь. Ніколи не примушуйте людей брати участь в опитуванні.

СКЛАДІТЬ СПИСОК ТЕМ, СФОРМУЛЮЙТЕ ПИТАННЯ

- Які теми ви збираєтеся обговорювати (перш за все, у фокус-групах)?
- Які питання з більшою часткою ймовірності виявляться корисними у визначенні (розумінні) даної конкретної теми?
 - Питання, які потребують ствердної чи негативної відповіді, допоможуть вам згодом провести кількісний аналіз.
 - Питання, які потребують розгорнутої відповіді, виявляться корисними для проведення якісного аналізу.
 - В ході складання питань, а також для проведення пробного опитування, проконсультуйтеся з двома-трьома людьми з тих, кого ви будете опитувати, щоб визначити, наскільки ваші питання корисні, і виявити найкращий формат для них.

НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 302.

Оцінка ситуації, в якій перебуває сім'я зниклого безвісти

ЗАГАЛЬНЕ РОЗУМІННЯ ПРОБЛЕМИ ЗНИКНЕННЯ ЛЮДЕЙ

Потрібно уважно дослідити наступні питання:

- характер конфлікту, події, які могли призвести до зникнення людей, порушення законодавства, що відомо про тих, хто зник безвісти (з найрізноманітніших джерел);
- чинну правову базу, зокрема наявність:
 - (1) особливого правового статусу, який, відповідно до національного законодавства, мають особи, що зникли безвісти, і пільг та видів допомоги для родичів таких осіб при отриманні такого статусу;
 - (2) спеціальних структур (механізмів) для з'ясування долі осіб, зниклих безвісти, і забезпечення підтримки їхнім родичам;
- позицію представників влади щодо розшуку осіб, зниклих безвісти, і надання підтримки їхнім сім'ям;
- ставлення місцевого оточення до проблеми зникнення людей і його реакцію на зникнення, його ставлення до смерті, існуючі ритуали, ставлення до жінок, тощо;
- наявні державні та місцеві ресурси (традиційні та інші).

☞ Див. ЧАСТИНА 3, Настанови до дії 301. Підготовка до оцінки потреб, с. 104.

ЩО ВІДОМО РОДИЧАМ ОСОБИ, ЗНИКЛОЇ БЕЗВІСТИ

- Обставини зникнення близької людини та її доля до зникнення.
- Права сімей зниклих безвісти: знати про долю свого родича, мати доступ до інформації та соціальних служб, отримати останки близької їм людини і т. ін.
- Яких процедур необхідно дотримуватися.
- Які існують механізми для з'ясування долі осіб, зниклих безвісти, і надання допомоги їхнім родичам.
- Які існують ресурси (асоціації сімей, де є зниклі безвісти родичі, МКЧХ та національні товариства) і служби.

ЗАЛУЧЕННЯ РОДИЧІВ ДО ПРОЦЕСУ РОЗШУКУ ОСІБ, ЗНИКЛИХ БЕЗВІСТИ

- Чи вони офіційно зареєстрували/повідомили про зникнення родича? Якщо так, то кому? Якщо ні, то чому?
- Чи вони звернулися з проханням про розшук до МКЧХ або до національного товариства?
- Які ще кроки вони зробили для розшуку свого зниклого безвісти родича? Чи намагалися вони отримати інформацію з офіційних і (або) неофіційних джерел?
- Яку інформацію їм вдалося отримати на цей момент?
- Від кого вона отримана і чи це є надійним джерелом інформації?

ДОСТУП ДО ПОСЛУГ, ЩО ІСНУЮТЬ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ, І ЯК ВОНИ ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ

- З якими основними труднощами зіткнулися близькі в процесі пошуку свого родича (адміністративні перепони, неможливість отримати документи, страхи, погрози і т. ін.)?
- Чи встановили вони контакт з будь-якою асоціацією сімей зниклих безвісти, аналогічною організацією або державною службою?
- Якщо так, то з якою (якими) саме і які саме послуги запитували; чи отримали вони запитувані послуги? Якщо ні, то чому? Чи це сталося у зв'язку з відсутністю інформації або з якоїсь іншої причини?
- Чи беруть вони участь в будь-якій діяльності (здобутті освіти або професійній підготовці), пропонованій іншими організаціями та органами?

ЕКОНОМІЧНИЙ СТАН

- З якого роду серйозними економічними труднощами зіткнулася сім'я після зникнення родича?
- Чи покривають їхні нинішні джерела доходу (якщо такі є) елементарні потреби сім'ї?
- Чи мають вони право на соціальне забезпечення? Чи користуються вони послугами соціального забезпечення?
- Чи отримували вони будь-яку іншу допомогу?
- Чи мають вони уявлення про те, як можна поліпшити своє становище (наприклад, оволодівши новими навичками)?

НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 302.

Оцінка ситуації, в якій перебуває сім'я зниклого безвісти (продовження)

ПСИХОСОЦІАЛЬНІ СКЛАДНОЩІ

- **Психологічний стан людини***
 - Що, на думку опитуваного, відбулося з його зниклим безвісти родичем?
 - Як вплинуло зникнення і відсутність родича на членів його сім'ї?
 - Чи вони виявляють постійну тривогу про зниклого безвісти родича?
 - Чи вони охоплені почуттям смутку, безпорадності, відчаю і чи не перебувають вони на межі нервового виснаження?
 - Чи відчують вони почуття провини і гніву? Чи виражають вони будь-яким чином ці почуття?
 - Чи не позбавляють їх сну подібні думки, тривоги і почуття, чи не заважають виконувати повсякденні обов'язки (такі як робота, турбота про інших членів сім'ї, домашні справи, зустрічі з друзями, участь у релігійних і громадських заходах, тощо)?
 - Чи не з'явилися у них ознаки будь-яких фізичних недуг після зникнення родича?
 - Чи консультувалися вони (чи продовжують отримувати консультації) у лікаря або фахівця в галузі психічного здоров'я?
 - Якого виду підтримка могла б допомогти їм відчувати себе краще?
- **Комунікація і обмін інформацією всередині сім'ї**
 - Хто займається справою зникнення родича? Чи ділять члени сім'ї між собою обов'язки і чи обмінюються вони отриманою інформацією?
 - Чи обговорюють члени сім'ї один з одним свої переживання і складнощі, з якими їм доводиться стикатися?
 - Чи діляться члени сім'ї один з одним спогадами і розповідями про зниклого безвісти родича, чи намагаються уникати цієї теми?
 - Чи знають діти (підлітки) про ситуацію, в якій перебуває сім'я? Що і як їм говорять про це?
 - Чи здійснює сім'я якісь особливі дії, єдиною метою яких є збереження пам'яті про зниклого безвісти родича?
 - Чи беруть участь в таких діях діти і підлітки?
 - Що, з їхньої точки зору, може допомогти членам сім'ї у встановленні більш тісного спілкування один з одним?
- **Відносини з соціальним оточенням**
 - Які істотні зміни відбулися в їхньому суспільному житті? Чи підтримують вони контакти зі своїм колишнім колом спілкування, або ж усі зв'язки порвані?
 - Чи є люди, з якими сім'я може поділитися своїми проблемами, або ж вона відчуває відчуження сусідів?
 - Чи відчують члени сім'ї тиск з боку інших людей, які вважають, що вони повинні почати жити нормальним життям? Або ж чи вони відчують, що інші люди розуміють їхній біль?
 - Чи знайомі вони з іншими сім'ями, де є зниклі безвісти родичі? Чи зустрічаються вони з ними? Як часто? Що вони обговорюють?
 - Якщо ні, то чи зацікавлені вони у знайомстві з такими сім'ями? Чому?
 - Чи беруть вони участь у заходах, організованих у зв'язку з проблемою зникнення людей (у демонстраціях, заходах ушанування пам'яті та інших громадських зборах)? Чи брали вони участь хоча б в одному подібному заході? Якщо ні, то чому? Чи вважають вони, що подібні заходи корисні?

ГОТОВНІСТЬ ДО ЕКСГУМАЦІЇ ТА ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСТАНКІВ

(Якщо ці питання мають стосунок до цієї конкретної ситуації)

- Чи потрібне їм ознайомлення з досвідом інших сімей зниклих безвісти, щоб мати краще розуміння і уявлення про процедуру?
- Чи потрібні їм роз'яснення з боку фахівців (судово-медичних експертів, патологоанатомів, фахівців у галузі психічного здоров'я, юридичних консультантів) щодо їхніх прав або інших питань, пов'язаних із передачею сім'ї останків їхнього родича?

* Питання про психологічний стан людини мають ставитися із особливою обережністю, коли супровідник не є спеціалістом в галузі психічного здоров'я. Мета подібних питань — не з'ясування діагнозу, а отримання уявлення про ступінь пригніченості людини, щоб в разі необхідності перенаправити людину на консультацію до фахівця.

НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 303. Організація занять у фокус-групі

ПІДГОТОВКА ЗАНЯТТЯ

- **Виберіть тему для заняття.**
- **Відберіть учасників групи.**
 - Важливі критерії для відбору — вік та освіта. У деяких випадках краще підібрати групу однорідного складу. Проявляйте обережність і не включайте до складу групи людей, які не хочуть говорити в присутності інших (наприклад, дружин або тещ осіб, які зникли безвісти).
 - Рекомендується організовувати невеликі групи (не більше десяти учасників), щоб люди могли вільно обмінюватися думками і у кожного була можливість висловити свою точку зору.
- **Сформулюйте питання.**
- **Виберіть людину, яка буде вести заняття.**
 - На роль ведучого слід вибирати людину, здатну завоювати повагу інших членів групи.
 - Бажано, щоб ведучому допомагав хтось, хто зможе робити нотатки під час заняття.

ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТТЯ У ФОКУС-ГРУПІ

- **Привітайте учасників.**
- **Поясніть:**
 - свою роль;
 - чому саме ці учасники були відібрані;
 - яка причина їхньої присутності на цьому занятті;
 - чому їхня думка так важлива.
- **Повідомте тему (теми) заняття.**
 - Ніяких обмежень для тем, що обговорюються в рамках фокус-групи, не існує.
 - Приклади:
 - 1 **тема:** Яким чином слід згадувати про осіб, зниклих безвісти; наприклад, в результаті подібного обговорення може бути підготовлений проєкт щодо організації пам'ятних заходів.
 - 2 **тема:** Ставлення оточуючих і повсякденне життя сім'ї зниклого безвісти родича.
- **Створіть атмосферу довіри між учасниками.**
 - Представте їх один одному.
- **Заохочуйте до дискусії.**
 - Ставлячи питання, пропонуйте нове формулювання ідей, спонукайте учасників до вираження своїх думок.
- **Дайте можливість всім взяти участь в обговоренні.**
 - Не дозволяйте будь-кому з учасників відігравати домінуючу роль в обговоренні.
- **Не дозволяйте учасникам відволікатися від обговорюваного питання.**

В КІНЦІ ЗАНЯТТЯ

- Завершуючи заняття, повторіть ще раз його основні теми й обговорені питання.
- Подякуйте учасникам за їхній цінний внесок.
- Нагадайте їм, яким чином може бути використана отримана інформація.

НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 303. Організація занять у фокус-групі (продовження)

ЗРАЗОК ДЛЯ СКЛАДАННЯ ЗВІТУ

Дата _____

Місце _____

Ім'я організатора заняття _____

Інформація про учасників _____

Хто брав участь _____

Представники сімей або ключові представники місцевої громади _____

Вікова група (якщо це має значення) _____

Ким вони є для осіб, зниклих безвісти (матері, дружини, тощо) _____

Кількість учасників _____

РЕЗУЛЬТАТИ ОБГОВОРЕННЯ У ФОКУС-ГРУПІ (ПРИКЛАДИ ДЛЯ СКЛАДАННЯ ЗВІТУ)

	Питання, що обговорювалися	У чому полягали проблеми?	Які пояснення цих проблем (причин) давали учасники?	Які рішення пропонувалися учасниками?
Приклад	Доступ до існуючих послуг для членів сімей зниклих безвісти.	Сім'ї не отримують інформацію про наявні послуги. Навіть якщо вони мають таку інформацію, то неохоче користуються такими послугами.	Вони виявилися в незнайомій для них обстановці. Вони неохоче користуються послугами, оскільки вважають, що люди не розуміють їхніх турбот.	Поширення інформації. Проведення зустрічей з консультантами та інформування їх про проблеми, з якими стикаються родичі осіб, зниклих безвісти.
Приклад	Відсутність діалогу всередині сім'ї про зниклого безвісти родича.	Члени сім'ї не діляться один з одним своїми емоційними проблемами і не допомагають один одному виконувати обов'язки, що може призвести до конфлікту і відсутності взаєморозуміння всередині сім'ї.	Побоювання поранити почуття один одного. Дітей не вважають достатньо дорослими. Труднощі, що виникають при обговоренні емоцій.	Поясніть представникам сімей позитивний вплив, який чинить обговорення своїх емоцій та інших питань з іншими членами сім'ї. Організуйте для всієї родини, включаючи чоловіків, якийсь захід розважального характеру. Організуйте групове обговорення з представниками інших родин, які стикаються з аналогічними проблемами. Організуйте семінари, щоб допомогти матерям почати розмову з дітьми про їхнього зниклого безвісти родича.

НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 304.
Складання плану дій

Виявлена проблема (потреба)					
Конкретна задача					
Стратегія					
Заходи	Де	Коли	Необхідні матеріальні ресурси	Необхідні людські ресурси	Бюджет
Показники для моніторингу (якісні і кількісні)					

НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 304. Складання плану дій (продовження)

Приклад 1

Виявлена проблема (потреба)	Сто сімей з районів А, В і С недостатньо поінформовані про існування послуг з підтримки сімей осіб, зниклих безвісти, або ж не хочуть звертатися по допомогу.				
Конкретна задача	Упевнитися в тому, що сім'ї знають про ресурси (соціальну підтримку, систему охорони здоров'я і юридичні консультації), наявні в кожному з районів, знають про пропоновані послуги і користуються цими послугами, якщо в тому виникає необхідність.				
Стратегія	Інформаційні заняття і брошури.				
Заходи	Де	Коли	Необхідні матеріальні ресурси	Необхідні людські ресурси	Бюджет
Підготувати і провести інформаційні заняття з основними респондентами або цільовими службами (соціальної підтримки і системи охорони здоров'я, з юридичними консультаціями і т. ін.).	Медичні центри в районах А, В і С. Служби соціального забезпечення в тих самих районах.	Лютий (3 одинденних курси; 10 осіб в кожному курсі).	Аудиторія (повинна вміщати як мінімум 15 осіб). Обід і перерви на каву. Фліпчарт. Канцелярське приладдя.	Особи, які здійснюють супровід. Організатор. Добровольці. Перекладач (в разі необхідності).	Транспортні витрати. Оренда аудиторії. Їжа, напої.
Випустити брошуру, яка містить необхідну інформацію і контактні дані.	Не застосовується.	Кінець лютого. 150 брошур.	Папір, принтер.	Перекладач (в разі необхідності).	Вартість паперу, струменевого принтера і т. ін.
Підготувати і провести інформаційні заняття з представниками сімей осіб зниклих безвісти.	Служби соціального забезпечення в районах А, В, і С.	Березень-квітень (10 одинденних курсів; по 10 осіб у кожному).	Аудиторія (повинна вміщати як мінімум 15 осіб). Обід і перерви на каву. Фліпчарт. Канцелярське приладдя.	Особи, які здійснюють супровід. Ведучий. Основні респонденти. Перекладач (в разі необхідності).	Транспортні витрати. Оренда аудиторії. Їжа та напої.
У тих випадках, коли це необхідно, сприяти відвіданню служб підтримки.		Необхідно уточнити.			Транспортні витрати і вартість послуг.
Показники для моніторингу					
– Кількість сімей, які відвідали інформаційні заняття. – Кількість сімей, що звернулися за підтримкою до різних служб та сервісів.					

Приклад 2

Виявлена проблема (потреба)	Родичі проявляють постійну тривогу про долю своїх близьких і самоізолюються від місцевої громади.				
Конкретна задача	1. Встановити контакт між ними та іншими сім'ями, що мають аналогічний досвід, щоб вони могли ділитися один з одним своїми проблемами і труднощами. 2. Забезпечити залучення членів таких сімей до інших сфер суспільного життя.				
Стратегія	Групові дискусії і заходи на відкритому повітрі.				
Заходи	Де	Коли	Необхідні матеріальні ресурси	Необхідні людські ресурси	Бюджет
Збирати інформацію про діяльність та заходи, що проводяться на рівні місцевої громади (релігійного і традиційного характеру і т. ін.).	Офіс національного товариства. Місцевий центр.	Вересень—листопад.	Аудиторія (повинна вміщати як мінімум 15 осіб). Легкі закуски.	Особа, яка здійснює супровід. Організатор заходу.	Витрати на персонал (транспортні послуги, тощо).
Організувати шість групових дискусій з різних питань, актуальних для сімей зниклих безвісти осіб. В кінці заняття учасники отримають інформацію про заходи, що проводяться на місцевому рівні. Необхідно обговорити в групах питання вибору і підготовки трьох заходів на відкритому повітрі.	Офіс національного товариства. Місцевий центр.	Січень—березень.	Аудиторія (повинна вміщати як мінімум 10 осіб). Легкі закуски.	Особа, яка здійснює супровід. Основні респонденти (в разі необхідності).	Оплата оренди шести аудиторій. Транспорт. Харчування.
Організувати три заходи на відкритому повітрі для трьох груп по 15 осіб кожна.	Необхідно уточнити.	Січень—березень.	Залежить від характеру заходу.	Особа, що здійснюють супровід.	Транспорт. Обід та інші витрати.
Показники для моніторингу					
– Кількість учасників (кількісний показник). – Рівень задоволеності учасників. – Відвідуваність і (або) рівень активності учасників (якісний показник: використовуйте шкалу).					

НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 305. Розробка проєктної пропозиції

1. Назва проєкту.
2. Кому виявиться корисним цей проєкт і скільки буде таких людей?
3. З якими проблемами стикається ця конкретна група і як визначити їхню пріоритетність? (Поясніть.)
4. Як були виявлені зазначені проблеми? (За допомогою фокус-групи, спостереження і т. ін.)
5. Чого ви прагнете досягнути? (Задачі.)
6. Як ви збираєтеся досягти цього? (Стратегія.)
7. Які види діяльності допоможуть вам виконати поставлені задачі? (Зіставте зі стратегією.)
8. Які знадобляться ресурси (внутрішні та зовнішні), щоб підготувати зазначену діяльність?
9. Які передбачаються витрати? (Надайте докладну інформацію щодо кожного виду діяльності.)
10. Яким чином ви зможете зрозуміти, що поставлені задачі виконані?
11. Яка є роль і відповідальність всіх учасників проєкту, включаючи партнерів?
12. Графік виконання.

НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 306. Бесіди з родичами осіб, зниклих безвісти

ЯК ПОЧАТИ

Завданням супровідника є створити атмосферу, сприятливу для вільного спілкування

- **Назвіться, розкажіть про свою організацію і поясніть, у чому полягає ваша роль.**
Супровідник повинен дуже чітко пояснити мету, яку має кожне подальше обговорення або інтерв'ю. Пояснення своїх функцій допоможе вам з самого початку показати, що вам можна довіряти як зараз, так і в майбутньому.
- **Виділіть спеціальний час для неформальної розмови.**
Обговорення повсякденних турбот допоможе встановити відносини довіри: ваші співрозмовники побачать, що вони вам цікаві не тільки з професійної точки зору, і ви усвідомите, що пошуки родича, який зник безвісти, — тільки частина їхнього життя.
- **Запитайте людину, чи ви вибрали зручний час для розмови.**
- **У тих випадках, коли це необхідно і доречно, попросіть про приватну бесіду.**
Членам сім'ї (особливо чоловікам) може бути важко обговорювати особисті питання в присутності інших людей, а дружинам — обговорювати питання, що стосуються їхньої сім'ї, за відсутності родичів (дружинам може знадобитися присутність батьків чоловіка). Проте іноді потрібна розмова віч-на-віч — це дає людині можливість вільно говорити на делікатні теми і про себе саму.
Якщо ви збираєтеся обговорювати делікатні або складні моменти, переконайтеся, що поруч немає дітей.

РОЗМОВА АБО ДИСКУСІЯ ВІЧ-НА-ВІЧ

Залежно від ваших цілей, завжди пам'ятайте про наступні правила.

- **Будьте відкритими і проявляйте готовність слухати,** уникайте висловлювань незадоволення або бажання змінити тему розмови. Співрозмовники, бачачи явні спроби змінити тему розмови, можуть вирішити, що їхні сповнені болу розповіді є обтяжливими для вас.
- **Ніколи не показуйте, що розповідь вам нецікава,** бо ви її вже чули.
- **Будьте чесними у своїх відповідях.**
- **Слідкуйте за своїми жестами і рухами тіла.**
- **Зберігайте спокій і намагайтеся підбадьорювати співрозмовника.**

Проявляйте...

- **підтримку:** коли ви просите члена сім'ї розповісти про його потреби, навіть якщо ви не зможете задовольнити всі з них, знаки участі — такі фрази, як «Зрозуміло», «Ясно», «Дуже цікаво», — покажуть вашому співрозмовнику, що ви уважно слухаєте його; схвалюйте те, що людина вже зробила, за допомогою таких фраз, як «Схоже, ви вже багато чого зробили»;
- **зацікавленість:** перефразовуючи сказане співрозмовником, щоб упевнитися в тому, щови правильно його зрозуміли, використовуйте фрази типу «Якщо я вас правильно зрозумів (зрозуміла), ви хочете сказати, що...».

Уникайте...

- **нав'язувати співрозмовникові власну думку:** не потрібно говорити: «Вам слід приймати речі такими, як вони є». Замість цього спробуйте більше дізнатися про те, що думає ваш співрозмовник і яким чином він пояснює свій досвід. Розуміння замість схвалення або несхвалення його дій може принести більше користі;
- **передбачати слова вашого співрозмовника:** вставляючи в свою мову зауваження, подібні до таких, як «Я знаю, що ви хочете сказати», або завершуючи за співрозмовника те, що він збирався виголосити. Навпаки, дайте співрозмовнику повну свободу у вираженні своїх думок і почуттів і не перебивайте його;
- **займати оборонну позицію:** той, хто здійснює супровід або вислуховує розповідь представника сім'ї, повинен правильно реагувати на емоційні реакції співрозмовника, наприклад, гнів, і не приймати їх на свій рахунок. Може трапитися, що після довгих років очікування вашому співрозмовнику вперше випала нагода висловити свої почуття. Цілком природно, якщо людина виляє свій гнів на першого, хто проявить хоч якийсь інтерес до його проблем. У подібній ситуації оборонна позиція («Я всього лише виконую свою роботу!») не приведе ні до чого доброго — розумніше проявити розуміння: «Після всього, що вам довелося пережити, ви маєте право на роздратування».

З'ясуйте...

- **безпосередні потреби співрозмовника,** уважно слухаючи його розповідь;
- **потенційні ресурси** в безпосередньому оточенні сім'ї зниклого безвісти, ресурси всередині самої сім'ї та особисті ресурси окремих її представників;
- **можливості для зміни ситуації на краще:**
 - у кожної людини є ресурси, необхідні для того, щоб справлятися з труднощами;
 - запитання на кшталт «Як ви думаєте, що б ви могли зробити для того, щоб полегшити своє становище?» часом допомагають людині виявити наявні в неї ресурси і діяти більш рішуче.

Повідомте...

Під час зустрічі із сім'ями зниклих безвісти буває корисно витратити час на те, щоб пояснити їм існуючі юридичні процедури та інші питання практичного характеру. Може також виявитися корисним підготувати для цих цілей проспективну листівку. Надаючи інформацію, супровідник повинен постійно наголошувати на тому, що сім'я не зобов'язана поспішно приймати необхідні рішення або погоджуватися з тими заходами, які можуть заподіяти їй біль.

Порадьте...

- **членам сім'ї** в разі необхідності **звертатися по допомогу** до існуючих служб (служб соціального захисту, державних служб, асоціацій сімей і т. ін.). Конче необхідно, щоб супровідник мав інформацію про те, які послуги можна отримати в даній конкретній місцевості;
- **обговорювати з іншими членами сім'ї** всі питання, що стосуються зниклого безвісти родича, а також те, як його зникнення позначається на житті родини;
- **усвідомити факт відсутності свого зниклого безвісти родича і змінити життя сім'ї відповідним чином,** перерозподіливши обов'язки і завдання серед інших її членів;
- **відновити участь в релігійних церемоніях, важливих сімейних подіях і громадських заходах,** щоб зберегти зв'язок з оточуючими людьми і відновити відчуття нормального життя.

Для багатьох членів сімей буває важливо почути від сторонньої людини, що продовжувати вести звичайне життя — прийнятно і нормально. Це допоможе їм впоратися з почуттям провини, що обтяжує багатьох людей, які вважають, що, приймаючи рішення жити звичайним життям, вони тим самим зраджують свого зниклого безвісти родича.

НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 307.

Організація інформаційних занять

ДЛЯ ЧОГО ПОТРІБНО НАДАВАТИ РОДИЧАМ ІНФОРМАЦІЮ

- Щоб дати їм можливість дізнатися чи отримати більше інформації про існування тих чи інших процедур, а також про їхні права.
- Щоб допомогти їм зайняти більш активну позицію і скористатися існуючою допомогою і підтримкою.
- Щоб знизити рівень стресу, обумовленого тими труднощами (матеріального, емоційного та іншого характеру), з якими їм доводиться стикатися.
- Щоб допомогти їм замислитися про власні потреби.

ХТО МОЖЕ НАДАТИ ІНФОРМАЦІЮ

- **Супровідник** може розповісти родичам про все, що знає сам, а також визначити ті області, щодо яких інформації немає і щодо яких вона є.
- **Фахівці:** наприклад, можна запросити юриста для консультації щодо ситуації, в якій опинилася сім'я.
- **Ключові місцеві релігійні діячі.** Це також дасть можливість членам сім'ї налагодити зв'язки з авторитетними представниками своєї спільноти.
- **Національні НУО** (в тому числі асоціації сімей зниклих безвісти і національне товариство Червоного Хреста або Червоного Півмісяця), **міжнародні організації та представники місцевих органів влади** можуть поінформувати родичів про їхні права та роз'яснити, як цими правами користуватися.
- **Інші члени сім'ї**, які бажають поділитися наявною у них інформацією.

ПІДГОТОВКА ДО ЗАНЯТТЯ

- Визначте основні проблеми, інформацією щодо яких знайомі вам сім'ї не володіють.
- Визначте, хто найбільшою мірою підходить для надання подібної інформації.
- Складіть список цілей, яких ви хочете досягти.
- Визначте потенційне місце зустрічі (де б родичі відчували себе комфортно, куди їм зручно добиратися і т. ін.).
- Якщо ви маєте намір запросити когось ще для розмови з родичами (юриста, релігійного діяча), зустріньтеся з такою людиною заздалегідь і поясніть їй, в чому полягають цілі організованого вами заняття.
- Переконайтеся в тому, що ніщо в цьому занятті не буде суттєво суперечити вже сказаному вами раніше.
- По можливості заздалегідь підготуйте матеріали, які треба буде роздати (наприклад, брошури, списки з контактною інформацією).

ПОЧАТОК ЗАНЯТТЯ

- Назвіться, поясніть, що ви збираєтеся робити, і розкажіть про цілі поточного заняття.
- Представте запрошених виступаючих (якщо такі є) і поясніть, які перед ними стоять завдання.
- Якщо заняття проводиться з невеликою групою, попросіть усіх присутніх сказати про себе кілька слів.
- Розкажіть про тему заняття і поясніть, чому ви вибрали саме її.
- **Під час заняття постарайтеся, щоб:**
 - всі пояснення були чіткими і висловлювалися тією мовою, яка зрозуміла всім присутнім;
 - залишився час на питання і відповіді;
 - учасники мали якомога більше можливостей розповісти про свій власний досвід (відповідно до теми заняття) і висловити свою точку зору.

📖 Див. ЧАСТИНА 3, Настанови до дії 303. Організація занять у фокус-групі, с. 107.

ЗАВЕРШЕННЯ ЗАНЯТТЯ

- Переконайтеся в тому, що учасники зрозуміли все, що було сказано. Можна попросити їх в одному реченні підсумувати все, що вони дізналися на занятті, або сформулювати основну ідею зустрічі.
- Зберіть пропозиції учасників про те, як проводити такі заняття.
- Роздайте брошури та списки контактних даних.
- Дайте учасникам зрозуміти, що ви готові відповісти на всі питання, які у них можуть виникнути в майбутньому, і (або) взяти участь в заходах.

НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 308.

Надання допомоги в процесі розшуку

ЗБИРАЙТЕ ІНФОРМАЦІЮ

Організуйте збір інформації:

- про осіб, зниклих безвісти, а також беріть участь у зборі їхніх прижиттєвих даних
☺ Див. ЧАСТИНА 3, Інформаційний листок 3.6. Основні правила управління інформацією, с. 101;
- про роль і діяльність МКЧХ, а також про мережі ВСЗ Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця;
- про чинні механізми розшуку осіб, зниклих безвісти;
- про процедури ексгумації та ідентифікації останків.

НАДАВАЙТЕ ІНФОРМАЦІЮ ТА ПІДТРИМКУ

Поінформуйте родичів:

- про наявні механізми розшуку осіб, зниклих безвісти;
- про процедури ексгумації та ідентифікації останків (див. Частина 4, с. 135).

Майте реальні очікування: попередьте родичів про те, що від них можуть вимагати хабар, про те, які поширюються чутки і на що вони можуть реально розраховувати; на вжиття дієвих заходів для з'ясування долі осіб, зниклих безвісти, може піти багато часу, на це іноді йдуть роки, а в деяких випадках і десятиліття.

ПЕРЕКОНУЙТЕ ОРГАНИ ВЛАДИ

Переконуйте органи влади та зацікавлені організації в необхідності зайняти чітку позицію щодо осіб, зниклих безвісти, підтвердити свою рішучість займатися цим питанням (в тому числі з'ясуванням долі осіб, зниклих безвісти, і їхнім місцем перебування), а також надати підтримку сім'ям зниклих безвісти осіб.

Зокрема, переконуйте їх:

- своєчасно надавати чітку, надійну, повну, чесну і прозору інформацію щодо долі осіб, зниклих безвісти;
- надавати родичам доступ до наявних речових доказів (фотографій, записів, документів і т. ін.);
- ексгмувати, ідентифікувати і повертати останки родичів;
- повертати родичам всі особисті речі, що опинилися в розпорядженні органів влади;
- сприяти участі представників сімей в процесі вилучення останків і надавати їм відповідну інформацію.

ПІДТРИМУЙТЕ КОНТАКТ З ТИМИ,

ХТО ВІДПОВІДАЄ ЗА З'ЯСУВАННЯ ДОЛІ ОСІБ, ЗНИКЛИХ БЕЗВІСТИ

Підтримуйте постійний контакт з тими, хто несе офіційну відповідальність за з'ясування долі осіб, зниклих безвісти, і ведіть з ними діалог від імені родичів. Офіційні відповідальні особи повинні залучати представників сімей до процесу з'ясування долі осіб, зниклих безвісти, і постійно інформувати родичів:

- про хід роботи, про труднощі, що виникають, і про досягнуті результати;
- про ймовірність виявлення живими осіб, зниклих безвісти, або про виявлення та ідентифікацію їхніх останків;
- про графік роботи;
- про можливість отримання компенсації та притягнення винних до відповідальності за скоєне.

НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 309.

Допомога родичам осіб, зниклих безвісти, у рішенні юридичних та адміністративних питань

ЗБИРАЙТЕ ІНФОРМАЦІЮ

- Збирайте інформацію і знайомтеся з положеннями національного законодавства, нормативно-правовими актами та процедурами, що стосуються проблеми осіб, зниклих безвісти, і їхніх близьких. Це можна зробити наступним чином:
 - за допомогою професійного юриста або НУО;
 - склавши список всіх НУО, що надають юридичну підтримку.
- Намагайтеся зрозуміти юридичні та адміністративні потреби сімей зниклих безвісти (*див. Частина 2, с. 31*).
- З'ясуйте, яким сім'ям може знадобитися юридична і (або) економічна підтримка, і зареєструйте їх.
- Визначте всі наявні ресурси, соціальні пільги та види допомоги.

СПОНУКАЙТЕ ЧЛЕНІВ СІМ'Ї ДО РЕЄСТРАЦІЇ ФАКТУ ЗНИКНЕННЯ ЇХНІХ РОДИЧІВ

- За наявності офіційного юридичного статусу для осіб, зниклих безвісти, порадьте близьким зареєструвати зникнення родича і подати заяву на отримання передбачених законодавством видів соціальної допомоги та пільг.
- Поясніть їм, в чому полягає завдання і які повинні бути виконані процедури:
 - чому це важливо;
 - куди і яким чином треба повідомити про зникнення людини;
 - яка потрібна інформація і що таке довідка про відсутність.
- З'ясуйте, чи немає у родичів побоювань, що з ними стануть погано поводитися, що їхнє повідомлення буде прийнято ворожо, і чому.
- У разі необхідності супроводжуйте родичів осіб, зниклих безвісти, під час процесу реєстрації.

НАДАВАЙТЕ ІНФОРМАЦІЮ

- Поінформуйте родичів про переваги, які дає реєстрація особи, зниклого безвісти, і в чому полягає сама процедура.
- Складіть листівку, яка містить інформацію про права родичів, про те, які їм необхідно виконати процедури і які для цього є ресурси; мета полягає в тому, щоб проінформувати сім'ю про наявні послуги і допомогти отримати до них доступ.
 - Переконайтеся в тому, що ви надаєте родичам актуальну інформацію.
 - Контактні дані повинні включати телефонні номери та (або) адреси компетентних і кваліфікованих постачальників послуг.

ПЕРЕНАПРАВЛЯЙТЕ

- Перенаправте родичів на консультацію і прослідкуйте, як розвиваються події (можуть виникнути перешкоди адміністративного, практичного і політичного характеру, а також інші труднощі).
Видача направлення означає, що буде вжито всіх необхідних заходів для подачі заяви на отримання допомоги, видів соціальної допомоги та пільг.
- Встановіть оперативну мережу служб та сервісів для перенаправлення сімей зниклих безвісти. У тих випадках, коли існують національні постачальники якісних послуг, слід вибирати їх, а не міжнародні організації. В даному відношенні найменше, що можна зробити, — це надати контактні дані наявних висококваліфікованих постачальників послуг.
- Перш ніж переадресувати/перенаправити родичів зниклих безвісти, вам необхідно переконатися, що родичі фізично в змозі приїхати і отримати необхідні їм послуги. У тих випадках, коли люди не мають доступу до таких послуг, можуть знадобитися спеціальні заходи, наприклад:
 - зателефонувати у відповідну службу і пояснити ситуацію;
 - забезпечити людину транспортом для поїздки туди і назад;
 - забезпечити людину необхідними коштами для оплати послуги;
 - супроводити людину в тих випадках, коли необхідно подати заяву.

ПОІНФОРМУЙТЕ І ПЕРЕКОНАЙТЕ ОРГАНИ ВЛАДИ

- Поінформуйте органи влади про ті потреби, які є в сімей зниклих безвісти, і переконайте їх в необхідності надати цим людям допомогу.
 - Захищайте інтереси близьких особи, зниклої безвісти, щоб дотримувалося їхнє право на інформацію і доступ до всіх видів необхідної їм підтримки.
 - Підтримуйте органи влади у забезпеченні дотримання існуючого законодавства.
 - Заохочуйте органи влади до надання родичам осіб, зниклих безвісти, тієї підтримки, якої вони потребують.
 - Підтримуйте органи влади у дотриманні принципу рівності у визначенні пільг і видів допомоги сім'ям осіб, зниклих безвісти (включаючи цивільних осіб).
- Зв'яжіться з організаціями, які розробляють конкретні проєкти з надання підтримки сім'ям зниклих безвісти.
- Організуйте і проводьте зустрічі, привертайте увагу громадськості і обговорюйте подібні питання, щоб спонукати людей до дій.

НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 310. Організація груп підтримки

Цілі

- Дати родичам осіб, зниклих безвісти, зрозуміти, що вони не одні.
- Підтримати їхню здатність справлятися з ситуацією за допомогою спільних дій, заохочення до взаємодопомоги і вільного обміну думками та досвідом.

Керівники/організатори груп підтримки

Залежно від поставлених завдань, будь-яка особа з нижченаведеного списку може виступати в ролі керівника групи підтримки (можна використовувати двох або трьох осіб).

- **Особи, які здійснюють супровід.**
- **Ключові партнери зі сторони** — в залежності від обговорюваної тематики (включаючи фахівців в галузі психічного здоров'я, якщо ставляться терапевтичні завдання).
- **Представники сімей зниклих безвісти**, які хочуть поділитися пережитим, допомогти іншим людям і добре знайомі з емоційною атмосферою в інших сім'ях.

Як діяти

(Для отримання більш детальної інформації див. розділ «Розробка проєкту дій із супроводу сімей осіб, зниклих безвісти», с. 76.)

1. ПІДГОТУЙТЕ ЗАНЯТТЯ (ОДНЕ АБО ДЕКІЛЬКА)

Визначте задачі

- Які теми слід або було б корисно обговорити?
- Завжди краще вести дискусію, вибравши ті теми, які цікавлять родичів осіб, зниклих безвісти (див. ЧАСТИНА 3, Настанови до дії 311. Тематика для групових дискусій, с. 122).
- На який результат ви очікуєте?
- Може виявитися корисним принести з собою інформаційні матеріали для роздачі учасникам занять (в яких містилася б інформація про послуги і т. ін.).

Вирішіть, яким чином ви будете виконувати поставлену задачу (поставлені задачі)

- Підготовка занять*.
- Які групи ви хотіли б сформувати (наприклад, чи будуть вони завжди відкриті для нових учасників)? Скільки занять вам може знадобитися?
- Чи потрібна підтримка фахівця або будь-якого іншого партнера зі сторони?
- Чого ви від них чекаєте?
- Яким чином ви будете оцінювати результативність занять?
- Для кожного заняття підготуйте форми для проведення оцінки (на той випадок, якщо в цьому виникне необхідність).

Виберіть місце проведення заняття та визначте часові рамки

- По можливості виберіть місце для проведення заняття десь поблизу, де учасники будуть почувати себе розкуто.
- Переконайтеся в тому, що під час занять учасників ніхто не буде турбувати.
- Перевірте, чи легко представникам сімей буде добиратися до місця проведення заняття.
- Постарайтеся самі заздалегідь побувати в обраному вами місці для проведення заняття, щоб переконатися в тому, що воно відповідає всім вищевказаним вимогам.

* Одні групи можуть зустрічатися регулярно протягом тривалого періоду, інші ж обмежаться обговоренням заданих тем під час заздалегідь визначеної кількості занять. Важливо вирішити, яку групу ви хочете створити, однак у будь-якому випадку вам необхідно проявляти достатню гнучкість щодо потреб учасників.

2. ВІДБЕРІТЬ УЧАСНИКІВ ТА ВИБЕРІТЬ КЕРІВНИКА (КЕРІВНИКІВ) ЗАНЯТТЯ

Кількість учасників

- Кожна група повинна складатися з 12—15 осіб.

Профіль учасників

- Це повинні бути особи, які:
 - розуміють завдання групового заняття і згодні з ними;
 - мають високий ступінь мотивації;
 - переконані в тому, що участь в роботі подібних груп може їм допомогти;
 - готові вислухати історії інших людей і розповісти їм свою власну.
- Члена групи, який користується довірою інших учасників, можна попросити допомагати супровіднику у веденні заняття або в організації наступних занять.

Види груп

- Під час набору груп варто надавати перевагу тим групам, які є однорідні за складом (наприклад, в усіх учасників є схожі проблеми), щоб сприяти свободі вираження поглядів та обміну думками і досвідом.
- Можна складати групи, до яких увійдуть учасники з різними очікуваннями і різними точками зору, однак під час дискусії ведучому доведеться весь час враховувати такі відмінності.
- Ось декілька прикладів неоднорідних груп:
 - поєднання різних членів сім'ї (наприклад, братів і сестер, а також матерів осіб, які зникли безвісти);
 - змішана група, що складається з осіб, які постраждали внаслідок зникнення родичів, і людей, що зіткнулися з іншими викликаними війною проблемами.

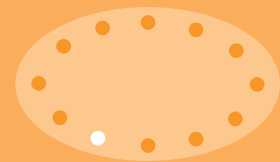
Профіль керівника заняття

- Керівником заняття повинна бути людина, яка:
 - може заслужити і зберігати повагу і довіру з боку учасників;
 - вміє утримувати увагу учасників на заданій темі;
 - здатна стримувати емоції учасників, які переливаються через край.
- Відносно запрошених виступаючих (наприклад, професійних консультантів або авторитетних представників місцевої громади):
 - вони повинні отримати згоду на участь від сімей зниклих безвісти;
 - причину запрошення консультантів та інших запрошених осіб необхідно пояснити родичам зниклих безвісти і самим виступаючим;
 - бажано виступаючого завчасно поінформувати про ту ситуацію, в якій перебувають родичі.

3. ПРОВЕДІТЬ ЗАНЯТТЯ (ДЕКІЛЬКА ЗАНЯТЬ)

Організація простору

Організація простору для занять має велике значення. Досвід показує: якщо учасників розділяє велика кількість предметів (столів, наприклад) або людей, це може перешкодити вільному перебігу дискусії. Бажано, щоб члени групи розташовувалися колом або півколом. Це дозволяє краще бачити один одного і легше спілкуватися. Керівник заняття може сидіти обличчям до групи або, якщо він того забажає, перебувати серед учасників (див. наведену вище схему).

Ведення дискусії

- **Знайомство**
 - Назвіться і розкажіть про свою роль під час заняття.
 - Повідомте мету (цілі) дискусії, чому вони були обрані та чого ви чекаєте від учасників.
 - Організуйте знайомство учасників між собою.
 - Оголосіть правила: повага один до одного, конфіденційність і рівність.
 - Розкажіть, як буде організовано заняття, скільки воно триватиме.

НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 310.

Організація груп підтримки (продовження)

- **Поясніть і поставте питання**
 - Тема (теми) для обговорення на занятті.
 - *Див. ЧАСТИНА 3, Настанови до дії 311. Тематика для групових дискусій, с. 122.*
 - Організація занять: їхня тривалість та частота, з якою вони будуть проводитися.
 - Очікування учасників.
 - Участь запрошених виступаючих.
- **Переконайтеся у дотриманні наступного**
 - Ваші очікування і очікування учасників заняття повинні збігатися.
 - Всі учасники дотримуються правил.
 - Атмосфера на заняттях доброзичлива і довірлива: уникайте зайвого формалізму.
 - Неприпустимо, щоб дискусія переросла у суперечку.
 - Обговорення не повинно перериватися надмірним проявом емоцій.
 - Всі учасники повинні мати можливість висловити свою думку: не допускайте, щоб дискусію монополізували одна або дві особи.
 - У разі необхідності учасники мають право зробити перерву під час заняття.
- **Необхідність вашого втручання**
 - Лише для того, щоб прояснити те чи інше питання; в решті випадків давайте можливість говорити іншим.
 - У разі відхилення від теми дискусії (не можна перетворювати дискусію на діалог між двома учасниками або у вилив емоцій).
 - Для залучення до дискусії інших учасників, якщо розмову починають монополізувати один або два учасники.
 - Для пояснення, узагальнення сказаного і (або) підкреслення основного висновку дискусії.
 - Для спрямування дискусії до підведення підсумків та прийняття певних зобов'язань.
- **Завершення заняття**
 - Нагадайте групі про найважливіші висновки, яких вони дійшли (попросіть учасників самих самостійно узагальнити сказане).
 - Подякуйте всім учасникам заняття.
 - Запитайте їх, що їм сподобалося, а що не сподобалося в занятті.
 - Роздайте анкети (якщо такі є), щоб учасники могли оцінити заняття.
 - Підготуйтеся до наступного заняття (виберіть тему, вирішіть, хто візьме в ньому участь і т. ін.).

4. НАСТУПНІ ЗАНЯТТЯ

Все сказане вище стосується і подальших занять. Крім цього вам необхідно буде:

- представити нових учасників (якщо їхня участь входить у ваші плани);
- почати з короткого повтору того, що було зроблено на попередньому занятті. Попросіть учасників висловити свої враження від попереднього заняття;
- поцікавитися, наскільки комфортно вони себе відчують в даній групі і в даному місці і чи не хочуть запропонувати будь-які зміни. Щоб почати обговорення, можна використовувати інформацію, що міститься в анкетах для оцінки попереднього заняття;
- зустрітися з усіма учасниками і попросити кожного розповісти про те, чи відбулися з ними будь-які зміни після останнього заняття; ви можете попросити учасників починати відповіді наступними фразами:

«Після останньої зустрічі я відчуваю, що...»

«Я думаю, що участь в роботі групи допоможе мені...»

«Знайомство з іншими учасниками дозволило мені зрозуміти, що...»

- залишити час на те, щоб люди могли більше розповісти про себе: на другому занятті вони відчують себе більш розкуто, ніж на першому;
- якщо тема заняття обрана заздалегідь, зробіть до неї вступ; якщо тема заздалегідь не була обрана, запитайте учасників, що конкретно вони хотіли б обговорити; що стосується вибору теми для обговорення, групи підтримки відрізняються від фокус-груп: у групі підтримки, навіть якщо тема була обрана заздалегідь, важливо дати учасникам можливість обговорити ті питання, які їх хвилюють; безумовно, важливо, щоб всі учасники заняття висловили згоду з вибором предмета для обговорення;

- так само, як і в кінці першого заняття, важливо, щоб на наступному занятті учасники мали можливість узагальнити те, що вони дізналися, чи то була інформація про інших учасників, чи про себе;
- варто поцікавитися в учасників, наскільки плідною виявилася дискусія;
- після проведення декількох занять проаналізуйте схему зустрічей і поставлені завдання, щоб переконатися в тому, що ви на вірному шляху. Проаналізуйте, які виникали проблеми з представниками сімей.

ІНФОРМАЦІЯ

- Проведення групових дискусій можна чергувати з іншими видами діяльності (наприклад, з організацією творчої діяльності).
- Навіть якщо група прийняла рішення проводити зустрічі щотижня, учасники повинні пам'ятати, що в кінці кінців групи розпадутся. Заплануйте провести огляд виконаної роботи після закінчення одного-двох місяців, щоб подивитися, чи варто продовжувати роботу і якщо варто, то протягом якого часу.
- Керівник не повинен розраховувати на те, що представники сімей відразу, на першому ж занятті, почнуть вільно говорити про свої труднощі. Тому важливо допомогти людям, які найбільш схильні до інтроверсії, відчувати себе досить розкуто, щоб вони почали говорити про себе (а не тільки про свого зниклого безвісті родича).
- У тих випадках, коли керівник заняття не є фахівцем в галузі психічного здоров'я, важливо передбачити той чи інший вид контролю за його роботою. Таким керівникам буде корисна регулярна допомога з боку фахівців в галузі психічного здоров'я; це зміцнить їхню впевненість у своїх силах й умінні справлятися з групою, а також дозволить їм зрозуміти, який вплив заняття справляють на групу; це також допоможе їм розібратися з усіма складнощами, які можуть виникати в ході занять. Може принести користь й організація зустрічей для розбору занять з іншими керівниками груп.

Що робити, якщо:

- **хтось з учасників так нічого і не сказав**
 - Зверніться до такої людини (не примушуючи її говорити):
«Не всім учасникам вдалося сьогодні висловити свою точку зору. Може, хтось хоче щось іще сказати?»
«Не хотіли б ви повідомити нам ще що-небудь про себе або щодо тих питань, які привернули вашу увагу під час сьогоднішнього обговорення?»
- **учасники відволіклися від теми дискусії**
 - «Будьте ласкаві, давайте повернемося до того, що ми вирішили обговорити сьогодні!»
 - «Давайте постараємося закінчити тему, яку сьогодні почали, і поговоримо про...»
 - Повторіть останнє висловлювання, яке стосувалося обраної для обговорення теми.
- **хтось один не дає говорити іншим учасникам**
 - Подякуйте людині за її внесок в дискусію і ввічливо запропонуйте їй дозволити іншим учасникам висловити їхню точку зору.
 - Нагадайте, що завданням групового заняття є обмін думками і необхідно вислухати всіх учасників.
- **обговорення набуло занадто емоційного характеру**
 - Спробуйте перервати роботу на п'ять або десять хвилин.
 - Відновіть заняття і запитайте, що інші учасники думають з цього приводу.
 - Після заняття постарайтеся поговорити з учасником, який опинився під владою емоцій, і запропонуйте, якщо це необхідно, звернутися за консультацією до фахівця
(див. ЧАСТИНА 3, Настанови до дії 320. Привернення уваги громадськості, с. 132).
- **обговорення набуває занадто гострого характеру**
 - Нагадайте учасникам, що всі вони перебувають в однаково складному становищі і що зібралися вони тут для того, щоб допомогти один одному.
 - За необхідності запропонуйте влаштувати перерву.

НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 311.

Тематика для групових дискусій*

ПОГЛЯД З БОКУ НА ПРОБЛЕМУ ЗНИКНЕННЯ ЛЮДЕЙ І ТРУДНОЩІ, З ЯКИМИ СТИКАЮТЬСЯ РОДИЧІ ОСІБ, ЗНИКЛИХ БЕЗВІСТИ, — ПОРАДИ

Запитайте учасників:

- Як, на думку сімей зниклих безвісти, оточуючі сприймають їхню ситуацію?
- Чи говорять вони про тих, хто зник безвісти, і якої форми набувають їхні розмови?
- Якщо вони не говорять про зниклих безвісти, чи не здається їм, що це слід робити?
- Що можна зробити щодо цього, що б принесло їм користь?
- Якої саме підтримки вони чекають від інших людей (представників влади, населення, сусідів, друзів і т. ін.)?
- Що потрібно зробити, щоб оточуючі виявляли більше розуміння щодо осіб, зниклих безвісти? Цю тему можна також обговорити під час виконання вправи (*див. ЧАСТИНА 3, Настанови до дії 306. Бесіди з родичами осіб, зниклих безвісти, с. 112*).

УЧАСТЬ В ЗАХОДАХ ІЗ ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ — ПОРАДИ

Запитайте учасників:

- Як вони ставляться до заходів вшанування пам'яті, які організовує місцева громада та органи влади?
- Чи вважають вони їх корисними? Чому?
- Чи радять вони іншим сім'ям зниклих безвісти брати участь у подібних заходах або якимось іншим чином вшановувати пам'ять своїх близьких?
- Які заходи або церемонії вони хотіли б організувати на честь своїх зниклих безвісти родичів?

ЩО МИ МОЖЕМО ЗРОБИТИ, ЩОБ ДОПОМОГТИ ОДИН ОДНОМУ — ПОРАДИ

- Допоможіть учасникам проаналізувати та сформулювати свої особисті потреби (крім тих проблем, які пов'язані зі зникненням родича).
- Допоможіть їм зосередити увагу на тому, що вони можуть зробити для себе самі, не покладаючись на зовнішні чинники.
- Постарайтеся підкреслити значимість спілкування з іншими сім'ями зниклих безвісти і корисність обговорення своєї ситуації з людьми, які перебувають у подібному становищі.
- Яку конкретну підтримку вони можуть надати один одному?

ЯК ГОВОРИТИ З ДІТЬМИ ПРО ЗНИКЛИХ БЕЗВІСТИ РОДИЧІВ — ПОРАДИ

Запитайте учасників:

- Чи вважають вони, що їхні діти повинні знати про зниклого безвісти родича?
- Чи під силу їм самим говорити зі своїми дітьми? Що вони хотіли б сказати їм?
- Чи хтось обговорював це питання зі своїми дітьми? Що з цього вийшло? Як би вони порадили діяти іншим людям?

* Тематика нижче наводиться як приклад, вона може також використовуватись для обговорення у фокус-групах.

НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 312. Вправи для розминки

Бажаємо починати всі групові заняття з вправ, метою яких є створення дружньої атмосфери.

Приклади

1. Керівник заняття просить учасників представитися один одному попарно, а потім на п'ять хвилин виходить з кімнати. Після повернення він просить кожну пару представити один одного всій групі, і так доти, поки всі не познайомляться один з одним.
2. Керівник заняття швидко зачитує список імен учасників. Він дає групі десять хвилин на те, щоб представитися один одному. Потім керівник ставить ряд смішних запитань, наприклад, таких:
 - У кого в групі найбільший розмір ноги?
 - Хто не любить рибу?
 - Хто в школі добре встигав з математики (або з якого-небудь іншого предмету)?Після цього учасники намагаються відгадати правильну відповідь на поставлені запитання.
3. Кожному учаснику видається аркуш паперу, на якому він повинен написати своє ім'я і три прикметники, які б характеризували його особистість, наприклад: «Мартін — цікавий, нетерплячий і з гарним почуттям гумору». Потім учасники по черзі представляються всій групі, даючи короткі пояснення, чому, описуючи себе, вони вибрали саме такі характеристики.
4. Покладіть на стіл кілька предметів (ручку, картинку із зображенням якоїсь тварини, тощо). Потім попросіть учасників по черзі вибрати той предмет, який би його характеризував найкращим чином, і представитися групі, пояснивши, чому він вибрав саме цей предмет.

НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 313. Діяльність груп підтримки

ЯК СТАВИТИСЯ ДО ТОГО, ЩО ГОВОРЯТЬ ЛЮДИ

Найчастіше людям з безпосереднього оточення сімей зниклих безвісти важко спілкуватися з такими сім'ями. Такі сім'ї часто чують банальні фрази (на кшталт поради «прийняти реальність такою, як вона є»).

Цілі

- Подивитися, яким чином родичі сприймають те, що говорять оточуючі.
- Обмінятися наявним досвідом з цього приводу.
- Допомогти родичам налагодити спілкування з людьми зі свого безпосереднього оточення.

Необхідні матеріали

- Невеликі кольорові картки.
- Настінна дошка.
- Скотч (щоб прикріплювати картки до дошки).
- Маленькі кольорові кружечки (червоні і зелені).

Організація роботи

Групова дискусія

1. Представників сімей ділять на дві групи, і кожна група отримує завдання скласти список різних усталених суджень і кліше як позитивного, так і негативного характеру, які вони чують від людей про свою ситуацію.
2. Всі ці вирази записують на картках, які прикріплюють до дошки.
3. Всі учасники повинні прокоментувати кожен вираз, підкресливши, чи допомагають їм ці слова і вирази в їхній ситуації або навпаки (поставте червоні мітки поруч із тими висловлюваннями, які не допомагають, а зелені — поруч із тими, які допомагають).
4. Для всіх слів і виразів, які позначені червоною міткою, всі групи повинні підібрати альтернативні слова і вирази, які б допомагали їм реагувати і відповідати належним чином.

НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 313.

Діяльність груп підтримки (продовження)

Рольова гра

1. Розіграйте діалог або ситуацію, яку ви хотіли б обговорити.
2. Попросіть учасників вибрати сценарій і дійових осіб, а потім — розіграти сценку.
3. Обговоріть, як почувалися ті, хто брав участь у рольовій грі, чи домоглися вони бажаного у відтвореній ними ситуації; що для них виявилось корисним, а що ні.
4. Обговоріть враження, які група отримала від рольової гри, і спробуйте сформулювати ключові ідеї.

Описану вправу можна адаптувати і до інших тем: наприклад, провести рольову гру, відтворивши ситуацію, коли дітям потрібно розповісти про те, що їхній родич зник безвісти.

ПІДТРИМКА ОДИН ОДНОГО У БАЖАННІ ЗАЙМАТИСЯ РЕЧАМИ, ЯКІ ПРИНОСЯТЬ РАДІСТЬ

Представники сімей, які беруть участь у групі підтримки, заохочують один одного до відпочинку від тривог та присвячення часу для самих себе, не відчуючи при цьому почуття провини.

Цілі

- Підвищити вміння справлятися з ситуацією, заохочуючи людей приділяти час собі і піклуватися про власні потреби.
- Створити умови для динамічної роботи в групах.
- Сприяти самовираженню і взаємній підтримці.

Необхідні матеріали

- Невеликі аркуші паперу і ручки.
- Чаша.
- Настінна дошка.

Організація роботи

1. Дайте кожному учаснику аркуш паперу — нехай він напише на ньому назву свого найулюбленішого заняття.
2. Покладіть всі аркуші в чашу.
3. Кожен з учасників дістає з чаші аркуш паперу.
4. Учасники по черзі за допомогою міміки зображують те заняття, назва якого написана на аркуші, що їм дістався, а інші намагаються відгадати, що мається на увазі.
5. Після кожної пантоміми людина, яка назвала цю дію своїм улюбленим заняттям, встає і повідомляє, що це її вибір, а потім виймає з чаші наступний аркуш.
6. Потім інші учасники просять її (а в разі необхідності пропонують свою допомогу), щоб у проміжок між цією і наступною зустріччю вона якомога більше часу приділила своєму улюбленому заняттю. Тому учаснику, який витягнув з чаші аркуш, дається завдання під час наступної зустрічі дізнатися, чи вдалося автору записки зайнятися тим, що приносить йому таке задоволення.

Варіант: Як справлятися зі стресом

1. Учасники пропонують один-два способи, як справлятися зі стресом, і записують їх на папері.
2. Керівник заняття зачитує пропозиції і прикріплює аркуші паперу на дошку.
3. Група обговорює різні пропозиції і вирішує, яка з них найбільш оригінальна і корисна.
4. Кожен член групи вибирає для себе один із методів, запропонованих іншими учасниками, і обіцяє до наступного заняття його випробувати.

ГРАФІТІ НА СТІНІ

«Прикріпіть до стіни великий аркуш паперу і набір фломастерів (на мотузці). Кожен, хто захоче, зможе там щось написати або намалювати. Це чудовий спосіб випустити пару й анонімно висловити свої думки» (Liebmann, 2004).

Аркуш паперу може висіти на стіні протягом усього періоду існування групи. Час від часу керівник і учасники можуть обговорювати все те, що на ньому написали або намалювали.

НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 314.

Культурно-оздоровчі заходи

ЗАХОДИ НА ВІДКРИТОМУ ПОВІТРІ*

Цілі

Заходи, що проводяться на відкритому повітрі, дають можливість членам сімей зниклих безвісти хоч ненадовго відволіктися від складнощів повсякденного життя й отримати задоволення. Однак такі заходи служать також іншим цілям, і це ще важливіше. Передбачається, що вони дадуть сім'ям можливість обмінятися інформацією з тими, хто знаходиться в подібній ситуації, і встановити з ними більш міцні контакти.

Зустрічі з представниками інших родин під час подібних заходів підвищують рівень взаємодопомоги, оскільки люди будуть отримувати інформацію й обмінюватися своїм досвідом в невимушеній обстановці, беручи участь у діях, які не передбачають скарг на труднощі життя і тривоги.

На допомогу організатору заходів

- Організацією заходу може займатися комітет, до якого увійдуть представники сімей зниклих безвісти, тим самим вони будуть залучені до активної участі у вирішенні практичних питань, пов'язаних із підготовкою заходу.
- Бажано узгодити з учасниками, куди буде їхати і чим буде займатися група.
- Після завершення заходу можна провести колективне обговорення досягнутих результатів.

Необов'язково родичі будуть говорити про своїх зниклих членів сім'ї. Проте навмисно уникати цієї теми не слід. У невимушеній і неофіційній обстановці люди можуть згадати своїх зниклих безвісти родичів в позитивному ключі, і цьому не варто перешкоджати.

* Будь-який вид культурно-розважальних заходів, організованих на відкритому повітрі.

НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 315.

Організація творчої діяльності

Цілі

- Залучити людей до діяльності, від якої вони можуть отримувати задоволення і яка допоможе їм знайти нові інтереси.
- Сприяти тому, щоб члени сімей зниклих безвісти*:
 - отримали уявлення про невербальні засоби вираження своїх думок і почуттів; це, перш за все, допоможе тим із них, хто відчуває труднощі з вербальною комунікацією;
 - могли вільно висловити досить болючі емоції, зробивши це властивим їм чином, що принесе деяке полегшення;
 - отримали уявлення про ту частину своєї особистості, яка колись, можливо, залишалася в тіні, і вивільнили свою творчу енергію. Якщо вони будуть регулярно брати участь у подібній діяльності, можливо, їм вдасться більш ефективно справлятися з повсякденними труднощами. Задоволення, яке вони отримують під час творчої діяльності, може вплинути і на інші сфери їхнього життя;
 - спілкувалися і могли висловити власні думки (особливо якщо їхні твори демонструються всій групі і обговорюються з іншими учасниками);
 - розкрилися один перед одним і зміцнили в собі почуття солідарності (особливо за допомогою спільної діяльності, наприклад, беручи участь у театральних виставах).
- Підвищити почуття самоповаги, створюючи щось своє.
- Привернути увагу громадськості (якщо дана діяльність передбачає якусь публічність: виставки, театральні постановки і т. ін.).

* Для отримання додаткової інформації див. Hill, M.A. *Healing Grief through Art: Art Therapy Bereavement Group Workshops*.

НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 315.

Організація творчої діяльності (продовження)

ХТО МАЄ ОРГАНІЗОВУВАТИ ПОДІБНУ ДІЯЛЬНІСТЬ І КЕРУВАТИ НЕЮ

Діячі мистецтв покажуть учасникам, як користуватися художніми засобами для створення малюнка, живопису, літературного твору, театральної постановки і т. ін., щоб висловити свої думки і почуття.

Особи, які здійснюють супровід, створять умови (нададуть приміщення і матеріали) для творчої діяльності; вони також можуть заохотити людей спробувати себе на цьому поприщі, оскільки дорослі люди можуть думати, що подібні заняття підходять дітям, а їм уже не личить займатися цим.

Фахівці в галузі психічного здоров'я, які працюють з убитими горем людьми, також використовують мистецтво в терапевтичних цілях.

ПОРАДИ

- Нікого не можна примушувати до участі у виступах і до вираження своїх почуттів за допомогою мистецтва, якщо люди до цього не готові.
- Подібна діяльність може викликати спалах емоцій. Якщо у супровідника немає спеціальної підготовки, він не повинен намагатися займатися нею.
- Кількість учасників для групового заняття: від 5 до 10 осіб.

НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 316.

Творча діяльність: малювання

Опис

- ВІЛЬНИЙ МАЛЮНОК: учасники можуть малювати все, що захочуть.
- КОЛЕКТИВНИЙ МАЛЮНОК: вся група малює один малюнок.
- ТЕМАТИЧНИЙ МАЛЮНОК: група або керівник заняття вибирають тему.

ВІЛЬНИЙ І ТЕМАТИЧНИЙ МАЛЮНОК

Необхідні матеріали

- Папір, матеріали для малювання (акварельні фарби, кольорові олівці, пастель, тощо).
- Губки.

Організація процесу

З ЧОГО ПОЧАТИ

- Керівник заняття представляється учасникам і пояснює ціль заняття. Оголошуючи тему заняття, він говорить приблизно наступне:
«Сьогодні ми спробуємо зайнятися чимось абсолютно незвичайним. Дехто з вас скаже, що ніколи не пробував малювати, що олівцями і фарбами користуються лише діти, однак варто лише вам захопитися малюванням, як ви виявите, наскільки воно заспокоює та розслабляє людину. Живопис допомагає нам виразити себе так, як ми ніколи не зробимо словами. Він може допомогти нам передати іншим людям важливу інформацію про себе. Весь секрет у тому, що не потрібно прагнути створити витвір мистецтва, потрібно лише намалювати — олівцями або фарбами — щось, що дійсно виражає ваші почуття. Я б хотів попросити вас усіх спробувати себе в цьому. І ще: не висловлюйте оціночних суджень про те, що роблять інші».

ДІЯЛЬНІСТЬ

- Учасників просять намалювати що-небудь за їхнім власним вибором або що-небудь на певну тему. Тематичні малюнки можуть бути надзвичайно різноманітними. До малюнків, які безпосередньо стосуються особистої ситуації учасників, слід ставитися з великою обережністю.
- Супровіднику не слід намагатися самому інтерпретувати малюнки.
- У кінці заняття, якщо учасники того побажають, вони можуть дати своїм малюнкам назви і пояснити оточуючим, що вони намагалися виразити.

- Учасників запрошують висловити свою думку про малюнки інших учасників. Однак їм слід нагадати, що погляди кожної окремої людини формувалися на основі її досвіду і що думка однієї людини не завжди збігається з тим змістом, який хотіла вкласти в свою роботу інша людина.

ВИСНОВОК

- Учасників просять поділитися своїми враженнями. Чи ця вправа відрізнялася від того, на що вони розраховували? Чи допомогла вона їм? Яким чином?
- Підхід, описаний вище, може бути застосований і до занять з виготовлення колажів. Замість використання матеріалів для малювання учасники можуть вирізати зображення з газет та журналів і комбінувати їх на аркуші паперу.
- Може виявитися корисним виділити час для індивідуального спілкування з тими учасниками, у яких дана вправа викликала труднощі.

ВАРІАНТ 1: МАЛЮВАННЯ ПІД МУЗИКУ

Опис

- Малювання в процесі слухання музики. Це заняття дуже розслабляє і заспокоює.

Необхідні матеріали

- Папір, матеріали для малювання (акварельні фарби, кольорові олівці, пастель і т. ін.), губки, столи та стільці, музика.

Як організувати заняття

1. Протягом деякого часу слухайте музику.
2. Послухайте ту ж саму музику ще раз і попросіть групу намалювати те, на що вона надихає (наприклад, абстрактну картину із зображенням ритмів музики).
3. У кінці заняття обговоріть з учасниками їхні відчуття під час цієї вправи.

ВАРІАНТ 2: ВЕСЕЛІ АВТОПОРТРЕТИ

Учасники малюють гумористичні малюнки і картини із зображенням самих себе і дають їм назви. Після цього малюнки і картини вивішують на стіну. Ця вправа чудово розслабляє людей і створює невимушену атмосферу. Її також можна використовувати в якості розминки.

ВАРІАНТ 3: ПЕЙЗАЖІ

Олівцями або фарбами учасники малюють пейзажі, які є своєрідним символом їх самих (острів, берег моря і т. ін.). Потім кожен пояснює групі, чому він вибрав саме цей краєвид. Дана вправа — хороший спосіб змусити людей розповісти про себе докладніше.

КОЛЕКТИВНИЙ МАЛЮНОК

Опис

- Кожному учаснику відводиться певна роль у створенні малюнка:
 - можна вибрати для себе невелику частину паперового аркуша або ділянку стіни;
 - можна закінчити малюнок, розпочатий іншим учасником;
 - кожен етап створення малюнка може бути поділений між членами групи (малювання, розфарбовування, відображення тієї чи іншої події або предмета, тощо).

Необхідні матеріали

- Аркуш паперу або стіна, в залежності від малюнка, фарби та пензлики, губки, олівці і т. ін.

Як організувати процес

З ЧОГО ПОЧАТИ

- Запитайте учасників групи:
 - Який предмет вони вибрали і як збираються виконувати малюнок?
 - Чи хочуть вони висловити будь-які конкретні ідеї та (або) почуття?
 - Де буде зберігатися закінчений малюнок або картина і кому її будуть показувати?
 - Який вони припускають ефект від картини?

НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 316.

Творча діяльність: малювання (продовження)

ДІЯЛЬНІСТЬ

- Дайте учасникам групи великий аркуш паперу або виберіть місце для муралу (відповідну стіну можна знайти в тому ж самому населеному пункті, де проходить заняття, залучивши до її пошуку велику кількість людей).
- Розподіліть завдання відповідно до того, що передбачається зробити: наприклад, кожен учасник вибирає для себе той чи інший кут малюнка або картини або будь-яку іншу його (її) частину, де він буде малювати (розфарбовувати).
- Учасники можуть працювати в парах.
- Спостерігайте за тим, як члени групи спілкуються один з одним.

ВИСНОВОК

- Запитайте учасників:
 - Чи відповідала вправа їхнім очікуванням і чи вдалося їм передати свої основні ідеї та думки (особливо в тому випадку, якщо процес малювання і розфарбовування носив взаємодоповнюючий характер)?
 - Що вони думають про цю вправу? Чи допомогла вона їм? Яким чином?
 - Які у них склалися враження про динаміку роботи в групі?
 - Чи залишилися вони задоволені рівнем співпраці в групі?
 - Наскільки відрізняється робота в групі від індивідуального малювання?
- Заплануйте наступні етапи, якщо такі передбачені (особливо якщо завершена робота повинна бути десь виставлена).

ПОРАДИ

- Картина або настінний живопис можуть бути продемонстровані під час будь-якої особливої події (наприклад, Міжнародного дня зниклих безвісти).
- Подібна діяльність може становити особливий інтерес для підлітків, для яких вона є часом єдиним способом зрозуміти, що сталося. Наприклад, створюючи мурал, вони починають ставити питання і більш докладно цікавитися минулим.

ВАРІАНТ 1: ПОСЛІДОВНИЙ ЖИВОПИС

Учасники можуть малювати по черзі, при цьому кожен буде додавати щось від себе: наприклад, один член групи малює на аркуші паперу якісь фігури і передає його сусідові праворуч, який додає щось своє, і так далі, доки робота не буде закінчена.

У кінці вправи можна організувати обговорення, щоб з'ясувати, що могла мати на увазі перша людина, яка малювала, як далі йшла робота і чим вона закінчилася.

ВАРІАНТ 2: КЛАПТИКОВА ТЕХНІКА

Аркуш паперу розділяється на квадрати. Кожен учасник малює в квадраті щось, що символізує його самого. Після цього група обговорює отриманий результат.

ВАРІАНТ 3: НАМАЛЮЙ, ПОРВИ І ВІДНОВИ (LIEBMANN, 2004)

Учасники малюють щось нерозбірливе на великому аркуші паперу, який вони потім рвуть на шматочки. Після цього кожен учасник бере кілька шматочків і намагається придумати, що на їхній основі можна зробити цікавого.

ВАРІАНТ 4: КОЛЕКТИВНЕ РІШЕННЯ ЗАВДАННЯ (LIEBMANN, 2004)

Один учасник зображує на малюнку будь-яку важку ситуацію, а потім її описує. Решта членів групи намагаються підправити його малюнок, після чого внесок кожного обговорюється доти, доки для цієї ситуації не буде знайдено найкраще вираження.

Ця чудова вправа дозволяє підкреслити роль взаємодії, співпраці та взаємодопомоги.

НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 317.

Вираження на письмі: складання оповідань

Складання оповідань і вираження на письмі

1. Читання й обговорення оповідань у групах.
2. Виклад власного досвіду у вигляді оповідання (або вірша).
3. Спільне написання оповідання силами всієї групи.

Цілі

- Дати учасникам можливість розповісти про те, що з ними сталося, поділитися своїми історіями з оточуючими і (або) висловити свої емоції і тривоги.
- Стимулювати обговорення проблеми й обмін емоційним досвідом між учасниками.
- Дати людям можливість вшанувати пам'ять зниклих безвісти родичів і тим самим відновити їхнє місце в історії сім'ї та спільноти.
- Привернути увагу суспільства до проблеми і до того впливу, який справляє зникнення родича на його сім'ю (можливо лише в тому випадку, якщо оповідання і вірші будуть надруковані).

Ресурси

- Літературні джерела для складання оповідань, які можуть стимулювати дискусію.
- Особистий досвід учасників.
- Талановитий оповідач (літня людина, професійний читець і т. ін.) або письменник, який допоможе керівнику заняття, показавши учасникам, як можна виразити себе і як написати оповідання.

ЯК ОРГАНІЗУВАТИ ПРОЦЕС

Читання оповідань

- Представник групи, керівник заняття або запрошена для виступу людина читають оповідання, яке потім обговорюється учасниками.
 - Ситуація оповідання повинна мати щось спільне з тією ситуацією, в якій знаходяться самі учасники, і (або) в ньому повинні міститися відповідні ідеї, які учасники можуть обговорити. Так, дуже корисними виявляться оповідання про людську стійкість.
 - Можна також використовувати статті, в яких йдеться про подібні ситуації, що мали місце в інших країнах.
- Обговорення можна вести за наступними напрямками:
 - що учасники думають про героїв оповідання;
 - що, на їхню думку, особливо надихає;
 - які елементи оповідання можна порівняти з їхнім власним досвідом;
 - як би вони вчинили, самі опинившись в тій ситуації, що й герої;
 - які висновки для себе можна зробити з оповідання (постарайтесь виділити найбільш важливі ідеї).

Написання оповідання

- Група буде писати оповідання спільними зусиллями: після того як хто-небудь з учасників запропонує початок, інші по черзі додають щось від себе.
- Колективне складання оповідання, як усного, так і письмового, дає можливість представникам різних сімей зосередитися на спільному для них досвіді. Воно дозволяє їм відчувати себе частиною єдиної групи і переконатися в тому, що їхня власна історія — лише частина загальної історії їхнього краю.
- **Варіант 1: Створення картини на основі оповідання.** Те саме оповідання може бути зображене у вигляді картини, намальованої спільними зусиллями групи (*див. ЧАСТИНА 3, Настанови до дії 316. Творча діяльність: малювання, с. 126*).
- **Варіант 2: Постановка оповідання на сцені.** За допомогою драматурга (або без такої допомоги) оповідання може бути представлене публіці в якості театральної постановки, можливо, в рамках особливого заходу.
- Темою оповідання чи п'єси не обов'язково має бути зникнення людини.

Вірші та оповідання

Вірші та оповідання, написані будь-якою однією людиною, можна читати для групи вголос, обговорювати з учасниками, а потім навіть опублікувати в інформаційному листку, місцевій газеті і т. ін.

Оповідання про осіб, зниклих безвісти

У коротких біографіях осіб, зниклих безвісти, та оповіданнях про їхнє життя головне місце може займати сама людина, а не факт її зникнення. Подібна біографія або оповідання можуть бути надруковані в інформаційному листку або місцевій газеті, а також поширені серед учасників спеціально організованих заходів та важливих церемоній.

НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 318.

Допомога сім'ям в організації символічних, традиційних і релігійних церемоній і ритуалів

ОПИС

Урочисті заходи та ритуали — це дії, які кодифіковані в рамках культурних переконань і соціальних установок. Їхня мета — привнести смисл у ту чи іншу ситуацію або подію.

З точки зору сімей зниклих безвісти, урочисті церемонії і ритуали **можуть служити певній конкретній меті щодо:**

- **зниклої безвісти людини:** вшанувати і оспівати пам'ять про неї, умиротворити її душу, відзначити її зникнення або відсутність, висловивши при цьому своє співчуття і біль, повернути їй її місце в сім'ї і т. ін.;
- **спільноти:** публічно висловити печаль, продемонструвати, як високо люди цінують зниклу безвісти людину, і підтвердити її місце у спільноті, висловити повагу до спільних цінностей і вірувань, проявити співчуття, висловити розуміння і т. ін.

Окремі сім'ї можуть створювати власні невеликі ритуали, а також використовувати вже наявні, якщо це допомагає їм впоратися з болем. Залежно від традицій і релігійних догм це можуть бути церемонії суто особистого характеру або ж заходи за участю релігійних діячів та інших авторитетних представників спільноти.

Урочисті церемонії та ритуали можна проводити в колі сім'ї зниклих безвісти осіб; в них не обов'язково повинні брати участь представники інших сімей, які перебувають у схожій ситуації.

ЦІЛІ

- Дати родичам можливість виконати свої обов'язки, про які йшла мова вище (наприклад, вшанувати пам'ять і (або) згадати зниклу безвісти близьку людину).
- Сприяти спілкуванню між представниками сімей зниклих безвісти (наприклад, поділитися спогадами про зниклих безвісти людей).
- Заохочувати родичів до повернення у суспільне життя.
- Дати їм можливість знову знайти відчуття нормального життя, без почуття провини за прагнення вести таке ж життя, що й інші члени спільноти.
- Зміцнити в них почуття своєї приналежності до певної групи людей.

ПОРАДИ

Для проведення урочистої події спільно з представниками інших родин

- Важливо пояснити родичам, які задачі стоять перед подібною спільною урочистою церемонією.
- Спільна урочиста церемонія набуде ще більшого значення, якщо представники сімей організовуватимуть її самі.
- Релігійні заходи необов'язково мають бути організовані супровідниками. Насправді, якщо їх будуть організовувати представники спільноти, які не входять до безпосереднього кола помічників, це може зблизити родичів з їхнім власним оточенням.

НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 319. Мобілізація кола підтримки

ЦІЛІ

- Поліпшити або полегшити доступ до наявних послуг.
- Допомогти сім'ям вирішувати проблеми, що постають перед ними (медичного, соціального, правового та іншого характеру).
- Підвищити у спільноті розуміння проблем, з якими стикаються сім'ї зниклих безвісти, і тим самим створити атмосферу підтримки таких сімей.

ЯК ОРГАНІЗУВАТИ ПРОЦЕС

Зв'язатися з постачальниками послуг і створити мережу

- Визначити постачальників послуг, що представляють державний сектор, асоціації і т. ін.
- Визначити відповідальних осіб в усіх організаціях, що надають послуги, і встановити з ними контакт.
- Дати постачальникам послуг можливість дізнатися і зрозуміти суть проблеми, пов'язаної з родичами осіб, зниклих безвісти, роз'яснюючи їм, в чому полягають труднощі, з якими стикаються ці люди; разом із постачальниками послуг знайти шляхи, як допомогти сім'ям скористатися наявними послугами.
- Підготувати списки контактних даних (див. нижче) і надати інформацію про постачальників послуг родичам осіб, зниклих безвісти, та іншим партнерам.
- Запросити ключових представників постачальників послуг до участі в інформаційних заняттях, щоб встановити контакт між ними і сім'ями зниклих безвісти.

Зв'язатися з представниками сімей

Дії, пропонувані для поширення інформації щодо існуючих послуг

- Організація регулярних інформаційних занять, присвячених різним видам послуг.
- Візити додому.
- Роздача інформаційних листівок і списків із контактними даними, де міститься вся необхідна інформація.
- Підготовка матеріалів для роздачі, де описуються існуючі послуги.
- За необхідності — супровід родичів для отримання послуг.
- Допомога у разі виникнення проблем.

ЗРАЗОК СПИСКУ КОНТАКТНИХ ДАНИХ (ДЛЯ ОСОБИ, ЩО ЗДІЙСНЮЄ СУПРОВІД)

Назва асоціації (державної служби або НУО)

Контактна особа (особи)

Види послуг, що надаються

Ким надаються послуги (які є фахівці, психологи та ін.) та їхні контактні дані

Як вони працюють (плата за послуги, години роботи і т. ін.)

Наявний у них досвід роботи з родичами осіб, зниклих безвісти

Ставлення одержувачів допомоги до подібних послуг

Заходи, які необхідно здійснити для того, щоб:

- постачальники послуг краще зрозуміли ситуацію, в якій перебувають родичі осіб, зниклих безвісти;
- підвищити рівень користування послуг родичами (доступу до послуг).

НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 320. Привернення уваги громадськості

ЦІЛІ

- Привернути увагу до проблеми і розширити спектр допомоги, яка надається.
- Посилити розуміння суспільством тих труднощів, з якими стикаються родичі осіб, зниклих безвісти, і домогтися їхнього визнання для того, щоб сім'ї могли одержувати підтримку від свого безпосереднього оточення.
- Мобілізувати місцеві органи влади і міжнародне співтовариство для вирішення проблем, пов'язаних зі зникненням людей.
- Активно заохочувати створення на національному рівні механізмів для вирішення даного питання.
- Полегшити тягар, який лежить на родичах (збереження і вшанування пам'яті про зниклу безвісти людину).

ДІЯЛЬНІСТЬ

- Виставки та публікації (оповідань, віршів, фотографій).
- Ток-шоу (на телебаченні і радіо), інтерв'ю.
- Плакати та інформаційні листівки.
- Статті в газетах.
- Документальні фільми.

Виставки та книги

Можна організувати **виставки творів, автори яких — члени сімей, де є зниклі безвісти родичі** (наприклад, під час творчих занять). Можна опублікувати збірки віршів і фотографії створених членами таких сімей творів, які згодом будуть поширюватися і навіть продаватися. Родичі осіб, зниклих безвісти, які прийдуть на виставку, можуть при бажанні за допомогою засобів масової інформації розповісти людям про те, що з ними сталося.

Ток-шоу

Телебачення і радіо: для обговорення проблеми зникнення людей і його наслідків можна запросити фахівців (наприклад, психологів, юристів, людей, які надають допомогу сім'ям, тощо) і родичів тих, хто зник безвісти. Це дасть можливість слухачам і глядачам (в тому числі і родичам інших зниклих безвісти осіб) зателефонувати до студії під час передачі і безпосередньо поговорити з ними.

Фільми

Широкий публіці можна продемонструвати **документальні фільми** про зниклих безвісти (такі фільми є в МКЧХ*). У разі, якщо під час перегляду будуть присутні представники сімей, вони отримають можливість висловити перед публікою свою точку зору і розповісти про пережите. Захід отримає ще більший суспільний резонанс, якщо на ньому будуть присутні представники засобів масової інформації.

Газетні статті

Статті, присвячені життю тих, хто зник безвісти, допоможуть зберегти пам'ять про них в серцях людей. Такі статті можуть також привернути увагу до важкого становища, в якому після зникнення родичів опинилися їхні близькі.

Плакати і листівки

Для передачі найважливішої інформації можна використовувати **плакати, де виражена основна ідея** або представлені імена і фотографії тих, хто зник безвісти.

- Заходи для привернення уваги громадськості можуть бути проведені в будь-який обраний організаторами день, проте є дати, які дають для цього очевидні переваги:
 - Міжнародний день осіб, зниклих безвісти (30 серпня);
 - Важливі національні річниці (День пам'яті загиблих, День перемир'я і т. ін., а також аналогічні дати).

Як організувати роботу

- **Створіть комітет, до складу якого увійдуть представники сімей зниклих безвісти.** Їх участь має величезне значення, оскільки саме вони будуть перебувати в центрі всього процесу.

*Для отримання більш докладної інформації див. вебсайт МКЧХ: www.icrc.org

- **Запитайте представників сімей** (не обмежуючись тими, хто входить до складу комітету):
 - яким чином краще пригадати або згадати тих, хто зник безвісти? Переконайтеся в тому, що, якщо родичі висловлять таке побажання, їх анонімність (конфіденційність інформації) буде дотримана;
 - на яких ключових повідомленнях вони хотіли б наголосити?

За можливості зберіть пропозиції під час візитів додому або під час зустрічей з родичами.

- **Простежте за тим, щоб в усіх заходах враховувалися місцеві культурні традиції** і щоб вони слугували обговоренню нагальних потреб сімей зниклих безвісти.
- Якщо це можливо або послужить інтересам справи, залучіть до організації заходу представників місцевих органів влади та авторитетних представників спільноти.

Не забувайте, що історії, розказані членами сімей зниклих безвісти, можуть використовуватися в політичних цілях.

НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 321.

Направлення на консультацію до фахівця в галузі психічного здоров'я

УСТАНОВІТЬ КОНТАКТ

- Перед наданням рекомендації необхідно зв'язатися з фахівцем і роз'яснити йому ваші функції і ситуацію, з якою ви зіткнулися. Не забувайте, що не всі фахівці знайомі з проблемами, які є у тих чи інших груп населення.
- Постарайтеся зрозуміти, чим дана людина може вам допомогти.
- Той, хто перенаправляє до фахівця, повинен бути впевнений, що даний фахівець здатний надати допомогу родичам осіб, зниклих безвісти.

ПРОАНАЛІЗУЙТЕ, НАСКІЛЬКИ ПІДХОДИТЬ РОБОЧЕ МІСЦЕ СПЕЦІАЛІСТА ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ КОНСУЛЬТАЦІЇ

- Переконайтеся, що приміщення, в якому здійснює прийом фахівець, не викличе негативних емоцій у членів сім'ї зниклих безвісти. Наприклад, психіатрична клініка не може вважатися придатним приміщенням для консультування родичів осіб, зниклих безвісти.

ВИЯВЛЯЙТЕ ТАКОВНІСТЬ

- «Іноді людям важко говорити з оточуючими про те, що їм доводиться переживати. Таке може трапитися з кожним; тому іноді корисно, щоб нас вислухав хтось сторонній, намагаючись зрозуміти наші проблеми і дивлячись на всю ситуацію в іншому світлі: добре, якби це була людина з досвідом, яка знає, як допомогти людям, що відчувають такі страждання. Це зовсім не означає, що ви збожеволіли»*.
- Супровідник має бути готовий до різкої реакції і, перш за все, до відхилення його пропозиції.
- Він повинен:
 - перенаправляти людину лише після того, як досягнутий певний рівень довіри, і лише тоді, коли він впевнений в тому, що пропоновані фахівцем послуги відповідають потребам людини і будуть їй корисні;
 - чітко пояснювати, яким чином фахівець у галузі психічного здоров'я може допомогти цій людині;
 - уникати поспішних тверджень на кшталт «Це вирішить всі ваші проблеми!».

Якщо родичі особи, зниклої безвісти, відмовляються йти на прийом до фахівця, дайте їм зрозуміти, що ви готові повернутися до цього питання пізніше, як тільки вони вважатимуть це за необхідне. Ви можете запропонувати їй інші рішення, наприклад, проконсультуватися у лікаря-терапевта.

* З документа МКЧХ, призначеного для внутрішнього користування: *A Training Tool for the Psychosocial Aspects Related to the Photo Book II, April 2001.*

4. СУПРОВІД СІМЕЙ ПІД ЧАС ЕКСГУМАЦІЇ ТА ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСТАНКІВ

Вступ

Для родичів осіб, зниклих безвісти, особливо болісною є відсутність ясності в тому, чи близька їм людина жива, чи вона загинула. Щоб відповісти на це питання і з'ясувати правду про долю зниклої безвісти людини, необхідно ексгумувати та ідентифікувати останки. Коли зникнення стало результатом збройного конфлікту або політичного насильства, ексгумація та ідентифікація останків також відповідають прагненню постраждалих з'ясувати, хто несе відповідальність за вчинені злочини, і домогтися справедливості в широкому сенсі слова.

Долю тих, хто зник безвісти, найчастіше активно з'ясовують саме їхні родичі. У більшості випадків родичі стикаються з подібною ситуацією вперше і нічого не знають про існуючі процедури та технічні аспекти процесу. Проте їхній внесок в пошуки й участь у процесі ексгумації та ідентифікації останків мають неабияке значення і повинні всіляко заохочуватися.

Остаточну відповідальність за ведення всіх справ, пов'язаних з розшуком, ексгумацією та ідентифікацією людських останків, несуть органи влади. У звичайній ситуації ідентифікація останків — це складова частина процесу кримінального розслідування, що ведеться паралельно із встановленням причини смерті. Однак у ситуації збройного конфлікту і політичного насильства, особливо коли розслідування включає ексгумацію масових захоронень, а причина смерті людей, можливо, вже відома, ідентифікація набуває більш складного характеру і вимагає залучення значно більших людських ресурсів. У таких випадках займатися цим питанням можуть інші організації, які залучать до його вирішення судово-медичних експертів. Термін «криміналістика» є загальним терміном для цілої групи дисциплін і включає одразу декілька з них (наприклад, судова патологоанатомія, судова археологія, судово-медична антропологія, судово-медична рентгенологія і т. ін.).

Для ідентифікації людських останків використовують три способи.

- I. **Візуальна ідентифікація** (звичайне, або загальноприйняте, впізнання, коли родичі та знайомі здійснюють огляд останків, коли в наявності є якісь документи або жетони).
- II. **За допомогою достатніх непрямих доказів** (звірення прижиттєвих даних з інформацією, зібраною в процесі вивчення останків).
- III. **Наукова (об'єктивна) ідентифікація**, коли використовується запис зубної формули, відбитки пальців або аналіз ДНК.

Три наведені вище методики необов'язково застосовуються послідовно, одна за одною; однак, зазвичай, у міру того, як візуальне впізнання стає ускладненим, дослідники поступово переходять від візуальної ідентифікації (I) до використання непрямих доказів (II) і наукової ідентифікації (III). У всіх випадках, коли це можливо, візуальне впізнання останків повинно доповнюватися даними, отриманими на основі двох інших методик¹³.

У цьому розділі основну увагу приділено останнім двом методам розслідування.

Основні етапи процесу виявлення та ідентифікації останків

Коли особа, що зникла безвісти, вважається загиблою, для прийняття рішення щодо справи часто об'єднують дві лінії розслідування:

- офіційне оголошення факту зникнення людини згідно із заявою сім'ї особи, що зникла, — цей процес починається з реєстрації запиту на її розшук;
- судово-медична ідентифікація останків.

У цілому весь процес зводиться до звірення інформації про осіб, зниклих безвісти, і про виявлені людські останки. Судово-медична ідентифікація людських останків складається з трьох основних етапів розслідування.

¹³ Див. *The Missing: Action to resolve the problem of people unaccounted for as a result of armed conflict or internal violence and to assist their families — Human remains & forensic*, © ICRC, October 2002.

ІНФОРМАЦІЯ

ПОПЕРЕДНЄ РОЗСЛІДУВАННЯ

Попереднє розслідування необхідне для того, щоб визначити місце перебування, оцінити, порівняти і звести воедино всю наявну інформацію про осіб, зниклих безвісти. Така інформація може сприяти процесу розслідування в декількох аспектах, наприклад, підтверджувати свідчення очевидців про те, де і коли в останній раз бачили зниклу безвісти людину; дозволяти визначити конкретні особливості зниклої безвісти людини, які необхідно зіставити з особливостями виявлених людських останків, і сприяти з'ясуванню координат можливих могил. Попереднє розслідування може базуватися на цілому ряді усних і документальних джерел, таких як свідчення свідків, родичів, органів влади і тих, хто винен у скоєних злочинах, а також на зборі та аналізі документів, що стосуються подій, про які йде мова. Важливо збирати всю інформацію, яка існувала про людину до того, як вона зникла безвісти. Подібна інформація, яка називається прижиттєвими даними, може бути отримана від членів сім'ї, а іноді — від близьких друзів і колег.

ЕКСГУМАЦІЯ ОСТАНКІВ

Правильна ексгумація останків і належне ведення всіх справ, пов'язаних з людськими останками і відповідними речовими доказами (наприклад, одягом та особистими речами померлих), мають першочергове значення для судово-медичної ідентифікації і здатні внести ясність у те, що сталося з тією або іншою людиною.

ЛАБОРАТОРНІ АНАЛІЗИ І ПОРІВНЯННЯ ДАНИХ

Лабораторні аналізи і порівняння даних передбачають отримання відповідей на п'ять основних питань.

- Чи є виявлені останки останками людини?
- Чи мають дані останки стосунок до конфлікту (стихійного лиха), про який йде мова?
- Якій кількості осіб належать виявлені останки?
- Кому належали останки?
- Що стало причиною смерті?

На практиці зазначені етапи не завжди йдуть у хронологічному порядку, а іноді різні етапи навіть накладаються один на одного. Наприклад, збір даних для попереднього розслідування може відбуватися в будь-який час (хоча чим швидше почнеться попереднє розслідування, тим краще) і тривати доти, доки зникла безвісти людина не буде знайдена або поки її останки не будуть ідентифіковані і повернені родичам.

Проте неправильно думати, що ексгумація останків — це найважливіший етап, який повинен відбуватися якомога раніше. Ексгумація останків не є ні початком, ні кінцем процесу. Якщо не будуть передбачені інші стратегічні напрямки розслідування, такий неправильний підхід може призвести до виявлення занадто великої кількості останків, які так і залишаться неідентифікованими, оскільки немає достатніх даних про те, що являє собою місце поховання і що це за жертви.

Власне ідентифікація останків зазвичай відбувається на стадії лабораторного аналізу, коли дані останків порівнюються з інформацією, отриманою від сімей зниклих безвісти.

Надання допомоги сім'ям протягом всього процесу виявлення та ідентифікації останків

Протягом всього процесу ексгумації та ідентифікації останків сім'ї будуть, безумовно, відчувати значні труднощі, тому що вони зіткнуться з імовірністю того, що їхніх близьких, можливо, вже немає серед живих. У цей час можуть нахлинати болючі спогади і виникнути гострі емоційні переживання, до чого сім'я може виявитися не готовою.

У першу чергу це стосується тих сімей:

- яких просять надати інформацію (фізичного характеру) про їхнього родича (збір прижиттєвих даних або опитування з метою отримання прижиттєвих даних);
- яких просять здати зразки крові (слини) для проведення аналізу ДНК;
- яких запрошують бути присутніми на ексгумації останків і (або) оглянути останки й особисті речі;
- які отримують повідомлення про смерть близької людини;
- які отримують останки близької людини.

Не на всіх людей і, зокрема, не на всіх представників сімей подібні події справляють однаковий вплив. У деяких людей є джерела підтримки (сім'я і друзі), і це допоможе їм пережити такі події, або вони вже підготовлені до того, що їхні родичі загинули; іншим в цей важкий для них час буде потрібно мати постійний супровід. Практика показує, що в такі моменти особливо важливою є підтримка з боку оточуючих, а також присутність людей, яких родина знає і яким може довіряти. Тому, хто ніяк не може впоратися з ситуацією, може знадобитися допомога фахівця в галузі психічного здоров'я.

Див. ЧАСТИНА 4, Настанови до дії 401. Функції особи, яка здійснює супровід, с. 156.

У такі важкі моменти особливо важливою є роль супровідника. Супровід сім'ї в цей час означає необхідність забезпечити такі моменти:

- родичі повинні бути готові до кожного етапу процесу, в якому вони будуть брати безпосередню участь (наприклад, вони братимуть участь в опитуванні для отримання прижиттєвих даних, вони повинні бути присутніми при ексгумації, ідентифікації та (або) передачі їм останків близької людини);
- вони повинні отримати адекватну інформацію і допомогу, якщо така можливість є;
- їх не можна залишати самих, вони повинні мати можливість розповісти про пережите оточуючим людям, які готові надати їм підтримку (наприклад, іншим сім'ям, де є зниклі безвісти родичі, іншим членам сім'ї, друзям, сусідам, членам тієї ж самої спільноти).

Супровідники повинні також визначити власну роль у процесі ексгумації та ідентифікації останків та наявні у них обмеження. Це може означати, що їм доведеться подумати, чи зможуть вони самі впоратися з настільки складними моментами, які можуть нагадати їм про їхні власні переживання (наприклад, якщо у супровідників теж є зниклі безвісти родичі).

1. Попереднє дослідження

Хоча зазвичай вважається, що збір попередніх даних є першим етапом судово-медичного розслідування, його можна починати в будь-який час (хоча чим швидше почнеться попереднє дослідження, тим краще) і продовжувати доти, доки зникла безвісти людина не буде знайдена або доки її останки не будуть ідентифіковані і передані родині¹⁴.

1.1. Попереднє слідство

Попереднє слідство потрібне для того, щоб знайти, порівняти і звести воедино усю наявну інформацію щодо осіб, зниклих безвісти. Така інформація може прискорити процес ідентифікації останків у декількох аспектах, наприклад:

- підтвердити свідчення свідків щодо того, коли і де вони в останній раз бачили зниклу безвісти людину;
- визначити характерні особливості зниклої безвісти людини, які можна було б порівнювати з характерними рисами виявлених людських останків;
- допомогти слідчим встановити місце розташування можливих поховань.

¹⁴ За додатковою інформацією про те, як збирати дані для попереднього дослідження щодо осіб, зниклих безвісти, і невпізнаних останків, необхідно звернутися до відділу з надання допомоги МКЧХ.

Попереднє дослідження може базуватися на цілому ряді усних джерел і документальних свідчень.

● УСНІ ДЖЕРЕЛА (ОПИТУВАННЯ):

- члени сім'ї;
- свідки;
- друзі;
- активісти;
- стоматологи;
- лікарі;
- інші.

● ДОКУМЕНТАЛЬНІ СВИДЧЕННЯ:

- юридичні звіти;
- поліцейська і військова звітність (архіви);
- протокол патологоанатомічного дослідження;
- відбитки пальців, фотографії;
- свідоцтва про смерть;
- книги реєстрації поховань;
- супутникові фотографії;
- повідомлення преси;
- звіти НУО;
- інші джерела.

1.2. Прижиттєві дані і біологічні зразки

Важливо збирати про людину інформацію, яка відноситься до періоду, що передував її зникненню. Подібну інформацію, яка називається «прижиттєві дані»¹⁵, можна отримати від близьких родичів, а іноді — від близьких друзів і колег. Прижиттєві дані про зниклу безвісти людину зазвичай містять наступну інформацію:

- загальну інформацію особистого і соціального характеру (ім'я, по батькові, прізвище, вік, домашня адреса, місце роботи, сімейний стан і т. ін.);
- фізичний вигляд (зріст, вага, колір очей, колір волосся і т. ін.);
- дані медичної карти і стоматологічного анамнезу (переломи кісток, перенесені захворювання, відсутні зуби, зубні коронки, пломби і т. ін.);
- індивідуальні особливості (звички — наприклад, куріння трубки, унікальні риси, такі як шрами і родимі плями);
- одяг, в який була одягнена зникла безвісти людина, коли її бачили в останній раз, і особисті речі, які у неї були з собою; обставини зникнення.

Опитування з метою отримання прижиттєвих даних — один із найперших важких моментів, з якими доводиться стикатися родичам, коли їх просять надати інформацію про фізичні особливості зниклої безвісти людини, а також про обставини її зникнення. Цю інформацію потім порівнюють з інформацією, отриманою в результаті патологоанатомічного дослідження останків. Відомості, отримані від близьких родичів, можуть мати першорядне значення для ідентифікації останків; крім цього, в процесі опитування члени сім'ї отримують можливість розповісти про те, що з ними сталося.

Для сприяння процесу ідентифікації останків, крім прижиттєвих даних, у родичів зниклої безвісти людини можуть бути взяті біологічні зразки (ДНК), а також зразки ДНК самої зниклої безвісти людини, які були отримані ще до її зникнення. У тих випадках, коли всі інші методи не працюють або є недостатніми, застосовується метод дослідження ДНК.

¹⁵ Відповідно до «Порядку денного для гуманітарних дій», прийнятого на XXVIII Міжнародній конференції Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, відділ з надання допомоги МКЧХ підготував «Стандартний формат для складання звітів», який передбачається використовувати під час збору прижиттєвих даних, а також механізм (базу даних) для управління прижиттєвими і посмертними даними осіб, зниклих безвісти.

Людина успадковує ДНК безпосередньо від своїх батьків, і у двох різних людей (за винятком однайцевих, тобто ідентичних, близнюків) не може бути одного і того ж профілю ДНК¹⁶. Унікальність ДНК для кожної окремої людини робить цей аналіз потужним інструментом в ідентифікації останків.

[!\[\]\(666e09182d4cd268646ea700ea60dcdf_img.jpg\) Див. ЧАСТИНА 4, Інформаційний листок 4.1. ДНК, с. 150.](#)

[!\[\]\(c3d993ca47bfe2a953c700506ce31fa0_img.jpg\) Див. ЧАСТИНА 4, Настанови до дії 402. Супровід родичів протягом всього процесу ексгумації та ідентифікації останків, с. 158.](#)

[!\[\]\(d66ff64371a51729ac8c1cdaa685ba6f_img.jpg\) Див. ЧАСТИНА 4, Настанови до дії 403. Правильна відповідь на емоційну реакцію, с. 162.](#)

ВИПАДОК ІЗ ЖИТТЯ

Протягом довгих 12 років Дзідза жила надією, що побачить живими двох своїх синів і чоловіка — вони зникли безвісти в Сребрениці в 1995 р. Коли з'явився метод аналізу ДНК, за яким зразок крові живого родича порівнюється зі зразком, вилученим з кісток людських останків, багато людей, як і Дзідза, або проявляли скептицизм, або відмовлялися дивитися правді в очі, боячись дізнатися, що їхніх близьких вже немає серед живих.

У 2005 р., після того як її вмовили сусіди, вона нарешті погодилася здати кров. Два роки по тому Дзідзі повідомили, що один з її синів впізнаний, однак сказати, хто саме з двох, неможливо, оскільки у них була занадто невелика різниця у віці (Алмір народився в 1977 р., а Азмір — у 1974 р.). Останки її чоловіка Абдулли теж ідентифікували завдяки одній-єдиній кістці — це все, що вдалося знайти в масовому похованні. У той момент світ втратив для неї всі фарби, оскільки отримали підтвердження її найстрашніші побоювання.

З вебсайту МКЧХ, Інформаційний бюлетень, квітень, 2008 р.

Проводячи опитування членів сім'ї для збору інформації про їхніх зниклих безвісти родичів, необхідно пам'ятати, що це може стати для них надзвичайно травмуючим процесом. Ті, хто збирає прижиттєву інформацію і біологічні зразки, повинні всіляко підтримувати родичів і пояснювати, яким чином все це буде використано в процесі судово-медичної ідентифікації останків.

Перед тим як зв'язатися з родиною особи, зниклої безвісти, той, хто збирає дані, і супровідник повинні вивчити всю процедуру, щоб бути в змозі відповісти на питання родичів. Вони повинні також підтвердити, що ті отримали всю необхідну інформацію для прийняття відповідального рішення — чи варто їм брати участь у процесі.

ІНФОРМАЦІЯ

У зборі прижиттєвих даних і біологічних зразків можуть брати участь і непрофесіонали, проте всі вони повинні бути підготовлені до цієї роботи, щоб забезпечити:

- високу якість і надійність інформації (помилки, зроблені під час збору інформації, можуть призвести до помилок в ідентифікації останків);
- розуміння процесу родичами і надання їм необхідної емоційної підтримки під час збору інформації;
- збереження власних фізичних і емоційних сил.

¹⁶ Сказане стосується лише ядерної ДНК. Мітохондріальна ДНК (мтДНК) успадковується від матері; вона є ідентичною для всіх родичів по материнській лінії.

1.3. Інші джерела інформації

Близькі родичі та друзі зниклих безвісти часто виявляються найбільш цінними джерелами інформації для попереднього дослідження. Зазвичай родичі зниклої безвісти людини вже доклали масу зусиль до проведення власного розслідування, щоб знайти якомога більше даних про зниклу безвісти людину, особливо якщо після її зникнення пройшло вже кілька років.

Важливим джерелом відомостей про осіб, зниклих безвісти, можуть також бути свідки, якщо вони надають такі дані:

- обставини зникнення;
- інформацію про поховання невпізнаних останків;
- дані, що стосуються виявлення невпізнаних останків в результаті:
 - операцій з розмінування;
 - будівельних або сільськогосподарських робіт;
 - інших обставин;
- інформацію про поховання, отриману від третіх осіб (в результаті чуток).

2. Ексгумація останків

Весь процес ексгумації останків складається з трьох основних етапів.

- Визначення місця перебування останків.
- Нанесення даного місця і всього об'єкта на карту і документування всієї важливої інформації.
- Правильне вилучення останків і підготовка їх до транспортування, що може представляти особливу складність у тих випадках, коли виявлено останки відразу кількох людей.

Людські останки можуть бути виявлені в будь-якому місці: всередині приміщень (наприклад, в будівлях, серед руїн зруйнованих будівель) або за їхніми межами (наприклад, у місцях поховань, на поверхні землі, у воді, в колодязях і печерах). Для пошуку останків розроблено багато методик і способів. Проте приладу, який можна було б використовувати в якості «детектора кісток», на сьогоднішній день поки що не існує. Часто найкорисніша інформація щодо місця перебування останків виявляється в показаннях свідків.

Правильне нанесення на карту і документування відомостей, так само як і створення карти на паперовій (і/або електронній) основі з метою отримання речового доказу, архівування та аналізу, дозволяють відтворити об'єкт, якщо з тієї чи іншої причини туди доводиться повертатися знову. Нанесення об'єктів на карту, документація даних і забезпечення належного функціонування в цій галузі грають величезну роль у процесі ексгумації останків і повинні здійснюватися лише спеціально підготовленими співробітниками.

Правильна ексгумація останків і належна робота з ними і виявленими на них речовими доказами (наприклад, одягом та особистими речами) надзвичайно важливі для процесу судово-медичної ідентифікації останків та з'ясування того, що сталося з даною конкретно людиною.

Найкраще, якщо до складу групи буде входити археолог-криміналіст, особливо в тих випадках, коли ексгумація останків відбувається за складних обставин (наприклад, у місцях поховань або за значної розкиданості останків по поверхні землі, як це буває в результаті авіаційних катастроф, і т. ін.). Спеціальні знання та навички таких експертів дозволяють забезпечити правильну ексгумацію останків і збір всієї можливої додаткової інформації на об'єкті, що буде сприяти процесу ідентифікації останків і всім іншим пов'язаним з цим діям. Неправильне вилучення останків без прояву достатньої до них поваги може призвести до втрати важливих даних і заподіяти серйозну травму родичам.

Правильне вилучення тіл має різні переваги:

- вилучаються всі біологічні і співвідносні з ними докази фізичного характеру:
 - щоб сприяти процесу ідентифікації останків;
 - оскільки це останки чийхось родичів;
- знижується кількість переплутаних (змішаних) останків у тих випадках, коли в одній могилі виявлені останки відразу кількох людей;

- можлива ідентифікація розкритих могил і порівняння відмінностей між первинним і вторинним похованням¹⁷;
- останкам заподіюється менше посмертних ушкоджень (ушкоджень, нанесених останкам вже після настання смерті);
- правильно документується все те, що було виявлено.

Ексгумація останків — важливий процес як для сімей зниклих безвісти, так і для їхнього оточення.

Див. ЧАСТИНА 4, Настанови до дії 402. Супровід родичів протягом всього процесу ексгумації та ідентифікації останків, с. 158.

Див. ЧАСТИНА 4, Настанови до дії 403. Правильна відповідь на емоційну реакцію, с. 162.

Див. ЧАСТИНА 4, Настанови до дії 405. Надання допомоги людині, яка перебуває в стані емоційного шоку, с. 163.

Для оточуючих

Ексгумація може зіграти дуже важливу роль у лікуванні завданих війною ран для тих спільнот, які хочуть розібратися з минулим, перейти до будівництва майбутнього і почати процес відновлення після всіх лихих подій воєнного часу. В результаті процесу відновлення люди іноді отримують можливість реконструювати факти, які від них довго приховувалися, що дає можливість викрити ту несправедливість, яку їм довелося пережити.

ПРИКЛАД

Надання допомоги на рівні окремої людини може виявитися недостатнім у тих випадках, коли така людина повертається до рідних місць, жителі яких перебувають в стані заціпеніння від пережитого горя. Наприклад, у Зімбабве родичі одного постраждалого, чиї останки були ексгумовані незадовго до цього, наполягали, що вбивство близької їм людини завдало образи не тільки їм, але і всім іншим жителям села, і тому процес відновлення повинен охоплювати і всіх інших.

З Міжнародного журналу Червоного Хреста. 2002. № 848, грудень

Для сімей зниклих безвісти належна ексгумація:

- допоможе реконструювати події, які призвели до смерті зниклої безвісти людини;
- дозволить відчувати свою причетність до того, що відбувається, а також відчувати себе ближче до своїх зниклих безвісти родичів;
- може стати етапом на шляху пізнання істини — цей болісний процес в рівній мірі є корисним.

За деяких винятків присутність сімей під час ексгумації є важливим для них моментом. Вони можуть на власні очі побачити те, чого так довго боялися і в що відмовлялися вірити. Подібний досвід можна розглядати як можливість усвідомлення того, через що вони пройшли. Коли ексгумація останків проводиться на хорошому професійному рівні, родичі мають можливість бачити, з якою обережністю це робиться і яка спеціальна технічна підготовка необхідна для цього, що дозволяє їм легше прийняти ситуацію і її результати в цілому.

¹⁷ Первинне поховання — це те місце, де були спочатку поховані останки. Вторинне поховання вказує на те, що останки вже були ексгумовані, принаймні — з попереднього поховання.

ПРИКЛАД

Під час зустрічей з родичами в Гватемалі супровідники іноді запрошують з інших населених пунктів людей, які вже брали участь в процесі ексгумації останків, щоб вони поділилися своїм досвідом з сім'ями, які ще тільки мають пройти через подібне випробування. Такий обмін досвідом допомагає родичам підвищити впевненість в своїх силах під час процесу ексгумації.

Коли ексгумацію проводили в конкретних селах, для їхніх жителів організовували інформаційні заняття в школах та інших громадських місцях, де їм розповідали про те, як все це буде відбуватися. На думку супровідників, заняття сприяли усвідомленню людьми важливості ексгумації останків і підвищенню рівня підтримки, яка надавалась постраждалим сім'ям.

З доповіді МКЧХ для внутрішнього користування, 2007 р.

Рішення про те, чи варто членам родини зниклого безвісти спостерігати чи навіть брати участь у ексгумації останків, може стати тяжким для супровідника. Дехто має думку, що кому, як не родичам, найкраще знати рівень стресу, з яким вони будуть в змозі впоратися. Однак інші вважають, що процедура дуже травмує психіку сімей, хоча вони заздалегідь були підготовлені до того, що побачать. Зрештою, приймати рішення мають родичі. Роль супровідника у цій ситуації зводиться до достатнього інформування та належної підготовки сімей зниклих безвісти.

ВИПАДОК ІЗ ЖИТТЯ

Як тільки показуються перші кістки, повертається біль. На обличчях людей можна бачити печаль, сльози і страждання. Напевно, найкраще почуття родичів описав Борис Айала Пайки: «Протягом 25 років я жив з болем в серці, не знаючи, що сталося з моїм батьком. Всі ці гіркі роки невизначеності — це роки відчаю, який я намагаюся приховати.

Все це дуже травмує. Тут багато молодих людей, які перебувають в такому ж становищі, що і я сам. Однак у той самий час ми не втрачаємо надії, що знайдемо останки своїх близьких, нарешті зможемо поховати їх і покласти квіти на могилу». Борис настільки охоплений горем, що не може стримати сліз.

З вебсайта МКЧХ, Перу, 2009 р.

Необхідно відзначити, що з цілої низки причин присутність родичів під час ексгумації останків не завжди є бажаною¹⁸. У багатьох країнах родичам дають можливість поглянути на останки своїх близьких лише після завершення процесу ідентифікації (див. *нижче «Огляд останків», с. 146*). Якщо приймається рішення, що участь родичів в тій чи іншій ситуації неможлива або небажана, краще сказати їм про це прямо, нічого не приховуючи і пояснивши причини подібного рішення.

Родичі мають право бути повністю поінформовані про хід розслідування безпосередньо або через своїх уповноважених представників.

¹⁸ Відсторонюють родичів від участі в процесі вилучення останків зазвичай через побоювання, що: 1) вони порушать процес розслідування, спробувавши вплинути на слідчих; 2) участь у процесі ексгумації представляє підвищений ризик в сенсі безпеки як для представників сімей, так і для слідчих; 3) даний процес ще більше травмує родичів; 4) знову спалахне ворожнеча між людьми. Ще однією причиною часто буває небажання влади та слідчих діяти відкритим і прозорим чином. Якщо приймається рішення, що в тому чи іншому конкретному випадку участь родичів є небажаною або незручною (наприклад, це небезпечно), їм необхідно пояснити це з усією відвертістю.

3. Ідентифікація тіл або останків осіб, зниклих безвісти

Після того як тіла було вилучено, їх відправляють в лабораторію для проведення аналізу і звірки даних. Огляд та ідентифікація останків здійснюються кваліфікованими фахівцями. Інформація, що стосується фізичних характеристик зниклої безвісти людини, її особистих речей та обставин смерті (прижиттєвих даних), порівнюється з відповідною інформацією, отриманою в результаті вивчення останків (посмертними даними).

У тих випадках, коли смерть відбулася не дуже давно, родичі можуть візуально впізнати тіло або фотографії тіла близької їм людини. Проте візуальне впізнання останків часто не є можливим, а в ряді випадків може призвести до помилки.

Відповідно, необхідно використовувати наукові методи ідентифікації, які також є складовою частиною збору прижиттєвих і посмертних даних. Це дозволить завершити процес ідентифікації останків з досить високим ступенем впевненості, що в багатьох юридичних системах вважається доведеністю за відсутності розумних підстав для сумніву.

Сюди входять¹⁹:

- зіставлення прижиттєвих і посмертних рентгенівських знімків порожнини рота;
- звірення прижиттєвих і посмертних відбитків пальців;
- порівняння інших розпізнавальних ознак, таких як унікальні фізичні риси або дані медичного характеру, включаючи рентгенівські знімки скелета, хірургічні імпланти і протези, які мають номер;
- звірення зразків ДНК останків і контрольних зразків.

Кінцевим етапом лабораторних аналізів і звірки даних в процесі судово-медичної ідентифікації останків є консолідація всієї отриманої інформації (дані з місця виявлення останків, результати порівняння прижиттєвих і посмертних даних і т. ін.) для проведення достовірної ідентифікації. Така ідентифікація, при якій порівнюються останки, що належать одній людині, з прижиттєвими даними тієї чи іншої особи, що зникла безвісти, дає позитивні результати. Слідчі можуть розглядати будь-яку інформацію, яка сприятиме ідентифікації тіла або останків, що належать одній людині, однак, як правило, чим надійнішою (тобто точнішою), повнішою, докладнішою та конкретнішою є інформація, тим вищі шанси, що останки будуть ідентифіковані правильно.

Після того як судово-медичні експерти ідентифікують останки, патологоанатом (або відповідним чином уповноважений орган) виписує свідоцтво про смерть. Для родичів ідентифікація останків є тим доказом, який їм так потрібен. Як вже говорилося, процес жалоби за померлим не може початися без точної інформації про смерть людини і наявності останків, які родичі можуть поховати.

Після проведення судово-медичної ідентифікації

1. Повідомлення про смерть

Після того як останки зниклої безвісти людини ідентифіковані, необхідно повідомити родичів про результати процесу ідентифікації. Офіційне повідомлення про смерть підтверджує з'ясування долі зниклого безвісти родича.

В ідеалі повідомлення достовірної інформації про смерть родича повинно бути обов'язком цивільних або військових (в разі, якщо людина зникла безвісти в бою) органів влади. У багатьох ситуаціях це завдання виконують інші організації (наприклад, представники Червоного Хреста і Червоного Півмісяця або члени асоціації сімей зниклих безвісти).

¹⁹ Більш детальну інформацію про системи класифікації, що застосовують для судово-медичної ідентифікації останків, див. *Посібник Інтерполу з ідентифікації жертв стихійних лих (Guide for Disaster Victim Identification)*, https://www.interpol.int/content/download/589/file/18Y1344%2520E%2520DVI_Guide.pdf

ІНФОРМАЦІЯ

«Видаючи свідоцтво про смерть, органи державної влади зобов'язані забезпечити достовірність інформації, яка в ньому надана. Свідоцтво має містити інформацію про причини смерті і про можливість отримати останки.

Органи влади та організації, що дають свідоцтво про смерть, повинні також мати інформацію про те, яку роль відіграє свідоцтво про смерть у місцевій культурі. Щоб свідоцтво про смерть було надійним документом, воно повинно: а) супроводжуватися свідченнями свідків; б) базуватися на надійній інформації; с) видаватися на індивідуальній основі; d) виписуватися і доставлятися негайно»*.

* Видання МКЧХ Позитивний досвід, рекомендований для використання нефахівцями у практичній роботі з останками і інформацією про померлих (призначається для військовослужбовців і співробітників гуманітарних організацій).

Повідомлення про смерть людини — питання делікатне і вимагає дуже обережного підходу. При цьому також надзвичайно важливі прозорість і чесність. Люди, яким доручено повідомити цю новину, повинні враховувати, як сім'я зможе впоратися з такою звісткою. Також необхідно передбачити, чи зуміє сама людина, яка повідомляє, виконати настільки важке завдання. Не завжди можна передбачити, що родичам необхідно знати і який обсяг інформації вони здатні сприйняти. Наприклад, для членів асоціації сімей зниклих безвісти виконання такого завдання може виявитися занадто болісним, оскільки змусить їх ще раз згадати про власну втрату.

«Кожного разу, коли мені доводиться повідомляти, що виявлені чийсь останки, я реагую так, немов знайшли мого власного брата», — каже один із членів асоціації сімей зниклих безвісти на Балканах.

Той, хто повідомляє родичам про смерть близької людини, повинен переконатися в тому, що поблизу немає дітей, які, можливо, навіть не знають про зникнення родича і яким могли сказати, що той скоро повернеться. Тому важливо спочатку поговорити з батьками, а потім попросити їх (допомогти їм) сказати правду дітям.

ВИПАДОК ІЗ ЖИТТЯ

«Мого чоловіка викрали в 2006 р. Він поїхав заправити машину і з черги подзвонив мені, що незабаром повернеться додому. Але так і не прийшов. Ми зробили все, щоб отримати хоч якусь інформацію, обдзвонили всіх, кого знаємо. Ми побували в морзі і показали там його фотографію. Одного разу нам зателефонували і попросили прийти на впізнання тіла, тільки це був не він. Юрист сказав нам, що його утримують під вартою в якомусь місці, і взяв за це п'ять тисяч доларів. Більше ми його не бачили. Коли дочка питала мене про батька, я не могла сказати їй правду і збрехала: сказала, що він поїхав за кордон. Вона серйозно захворіла. Лише через дев'ять місяців я набралася мужності сказати їй, що її батько зник безвісти і я не знаю, де він», — говорить Фатіма, 29 років, Багдад.

З вебсайта МКЧХ, Інформаційний бюлетень, березень 2009 р.

Відмова прийняти повідомлення про смерть родича

Члени сім'ї можуть не прийняти повідомлення про смерть близької людини з цілої низки причин.

- Довгоочікувана правда може виявитися жакливою, коли стане відомо, якою смертю помер зниклий безвісти родич, або ж тому, що сама думка про смерть просто не вміщається в їхню свідомість.
- Сім'я може відчувати сумніви з приводу джерела або характеру інформації, або її бентежить відсутність подробиць про обставини смерті.
- Родичі можуть відчувати недовіру до результатів ідентифікації, оскільки вона проводилася органами влади або експертами, яким родичі не довіряють, або оскільки процес ідентифікації був недостатньо прозорим.

- Деякі сім'ї, для яких питання визнання смерті їхнього зниклого безвісти родича є дуже болючим, не погоджуються прийняти звістку про смерть, якщо вона не супроводжується визнанням його заслуг (герой, мученик за віру, безневинна жертва і т. ін.).
- Деякі сім'ї вважають, що якщо вони погодяться прийняти звістку про смерть, вони не доб'ються справедливості.
- Коли сім'я отримує звістку про смерть і при цьому їй не передають останки зниклого безвісти родича, визнати факт смерті важче, особливо якщо чутки про те, що людина жива, продовжують поширюватися. У такій ситуації визнання факту смерті може сприйматися родичами як спроба змусити їх закрити справу. В результаті родичі відкидають офіційну звістку, щоб отримати більш відчутні докази смерті близької людини, спробувати домогтися справедливості і отримати її останки.

«Мене пригнічує, коли люди мені співчують у зв'язку із загибеллю чоловіка; я їм кажу: «У вас є докази?» — каже дружина чоловіка, зниклого безвісти у Вірменії.

У тих випадках, коли сім'я не погоджується прийняти звістку про смерть, може виявитися корисним зробити наступні дії:

- роз'яснити родичам, як проходила процедура ідентифікації останків (якщо така інформація є);
- показати їм, що ви розумієте, чому вони реагують подібним чином: «Я розумію, що вам важко покладатися виключно на цю інформацію»; «Ви не поспішайте і обміркуйте все те, що я вам зараз сказав(ла)»;
- запропонувати їм допомогти зв'язатися з іншими сім'ями: у багатьох ситуаціях, коли родичі ніяк не погоджувалися прийняти факт смерті, вони змінювали свою точку зору, поспілкувавшись з сім'ями інших зниклих безвісти;
- сказати, що вони в будь-який момент можуть звернутися до вас, якщо їм знадобиться ще раз обговорити це питання.

2. Огляд останків

Перед передачею родичам ідентифіковані останки і (або) особисті речі можуть бути ще раз пред'явлені для остаточного підтвердження.

Огляд останків близької людини є надзвичайно болючим досвідом: те, що бачать родичі, може радикальним чином відрізнятись від того, якою вони запам'ятали зниклу безвісти близьку людину. Це стосується і її фізичного вигляду, і їхніх уявлень про неї (її образу, що зберігся в пам'яті рідних). Останки можуть виявитися неповними, частково або повністю обгорілими і (або) мати сліди каліцтв і ран.

Усвідомлення смерті близької людини, а також обставин, за яких вона померла, може бути важким випробуванням. Проте багато сімей вважають за необхідне пройти через це випробування не тільки тому, що таким чином вони отримують доказ смерті близької людини, а й тому, що це дає їм можливість ще раз її побачити і відчувати близькість з нею.

Родичів необхідно найсерйознішим чином підготувати до огляду останків і особистих речей близької людини.

[!\[\]\(51514032c8ca341817228f39f1307b05_img.jpg\) Див. ЧАСТИНА 4, Настанови до дії 402. Супровід родичів протягом всього процесу ексгумації та ідентифікації останків, с. 158.](#)

[!\[\]\(c444627dab9fee9a1550c053ffaaaae2_img.jpg\) Див. ЧАСТИНА 4, Настанови до дії 403. Правильна відповідь на емоційну реакцію, с. 162.](#)

[!\[\]\(0d7ca0919e6c47bbd874bfa0189fe22e_img.jpg\) Див. ЧАСТИНА 4, Настанови до дії 405. Надання допомоги людині, яка перебуває в стані емоційного шоку, с. 163.](#)

ПРИКЛАД

На Балканах в процесі передачі родичам останків осіб, зниклих безвісти, деякі сім'ї, яких запросили бути присутніми під час ідентифікації, не мали уявлення про те, що на них чекає; інші ж думали, що їм покажуть лише особисті речі зниклого безвісти родича.

З доповіді МКЧХ для внутрішнього користування, Балкани, 2007 р.

Приготування сім'ї до процедури заздалегідь зовсім не означає, що родичів не захлеснуть емоції.

Деякі сім'ї, з якими співробітники МКЧХ зустрічалися в самих різних контекстах, перед тим, як безпосередньо зіткнутися із вказаною ситуацією, висловлювали зазначені нижче почуття.

ІНФОРМАЦІЯ

ЗМІШАНІ НАДІЇ

Надія на те, що сталася помилка і людина ще жива; і в той же час надія на те, що коли вони побачать останки, настане край болісній невизначеності.

ПОЧУТТЯ ПРОВИНИ

Провина за те, що вони прагнуть покласти край невизначеності і відчують щось на зразок полегшення.

СТРАХ ЩОДО ВЛАСНИХ РЕАКЦІЙ

Страх перед тим, що їм зараз належить побачити, і страх за власні реакції, перш за все, побоювання втратити контроль над собою. «Сподіваюсь, я не зганьблю батька і не втрачу контроль над собою в присутності всіх цих людей», — говорить 23-річна жінка, якій повинні показати останки її батька.

ВИПАДОК ІЗ ЖИТТЯ

Жінка нахиляється вперед і тихенько звертається до чоловіка, якого вона не бачила вже більше 30 років: «Ну, ось ти і повернувся. Ми тебе чекали». Відповіді немає, та її й не очікують. Жінка прийшла забрати останки чоловіка, який був убитий в 1974 році під час жорстокого насильства, що нищило Кіпр протягом останніх 50 років. Вона нахиляється вперед, цілує череп і кличе своїх трьох синів, чоловіків років сорока, підійти ближче. Зазвичай мужні, зараз вони не приховують сліз. Ця емоційна зустріч відбулася в липні 2007 р. в лабораторії міста Нікосії, в контрольованій силами ООН буферній зоні, яка простяглася вздовж «зеленої лінії», що розділяє острів на дві частини.

З доповіді МКЧХ для внутрішнього користування, 2008 р.

Після такого випробування сім'ям може знадобитися деякий час, щоб усвідомити те, що сталося; їм необхідно дати можливість висловити свої емоції. В цей час їм не варто залишатися на одинці. Якщо можливо, краще розділити цей важкий, але такий важливий для них досвід з іншими родичами і друзями.

3. Передача останків

Передача останків родичам може відбуватися різним чином, зокрема, під час:

- зустрічі у вузькому сімейному колі, спеціально організованої для того, щоб сім'я особисто отримала індивідуально ідентифіковані останки свого родича;
- груповій зустрічі, коли кожна сім'я отримує індивідуально ідентифіковані останки свого родича;
- груповій зустрічі, коли жителям населеного пункту передають індивідуально неідентифіковані останки, про які відомо лише, що це останки людей з даного населеного пункту.

У разі колективної передачі останків можливе виголошення промов офіційними представниками і (або) проведення заходу, присвяченого вшануванню пам'яті. Подібні заходи можуть позитивно впливати як на родичів, так і на мешканців. Це один із способів, що сприяють суспільному визнанню подій, які до цього, можливо, представлялися в спотвореному вигляді або не визнавалися взагалі, а також можливість відновити гідність тих, з ким несправедливо повелися²⁰.

Якщо передача останків відбувається в більш-менш офіційній обстановці, супровідник повинен підтримувати родичів протягом всієї процедури, роблячи все можливе, щоб вони почували себе якомога комфортніше. Важливим фактором підтримки також виявляється присутність друзів або інших представників родини.

Залежно від обставин, перед актом передачі родичам можуть дати (або не дати) можливість побачити останки. У ряді випадків останки передавали родичам без проведення ідентифікації на основі наукових методів.

ВИПАДОК ІЗ ЖИТТЯ

Ніна Кортіашвілі в останній раз бачила свого сина, коли той ішов на війну. Вона згадує, як потім до неї в будинок прийшли якісь чоловіки і принесли труну, де, за їхніми словами, знаходилися останки її сина. Вони зажадали грошей і сказали, щоб вона не відкривала труну, оскільки обличчя юнака сильно знівечене. Проте жінка відкрила кришку. Труна виявилася порожньою. «Я досі вірю, що він живий, — каже вона. — Кожного разу, коли чую, як відкривається хвіртка, я думаю, що це він».

З матеріалів МКЧХ *Зниклі безвісти. Прихована трагедія*

Одне з основних завдань особи, яка здійснює супровід, — з'ясувати, яку інформацію щодо процесу ідентифікації отримали родичі.

Супровідники повинні також упевнитися, що родичі мають досить повне уявлення про процедуру та юридичні аспекти передачі останків. Якщо раніше вони ніяких офіційних документів не отримували, родичів можуть попросити підписати такі документи або отримати свідоцтво про смерть. Тому вони повинні бути готові до подібного повороту подій і мати можливість проконсультуватися з людьми, які вже пройшли через подібну процедуру.

Визнання факту смерті і необхідність повернутися до «звичайного» способу життя означає величезні зміни в житті членів сім'ї. Подібні зміни особливо важкі для тих людей, для яких пошуки зниклого безвісти родича стали сенсом життя, а визначення «мати зниклого безвісти сина» перетворилося на свого роду візитну картку. З іншого боку, передача останків стане початком гнітючого етапу жалоби за загиблою людиною. Як і будь-яка інша втрата, цей момент є особливо болючим емоційно. Людям, що перебувають у подібному стані спустошеності, необхідні особлива увага та підтримка.

ВИПАДОК ІЗ ЖИТТЯ

«Після того як Рада знайшли, я відчула себе ще більш самотньою і ще більше потребувала підтримки. Поки я його розшукувала, я все ще залишалася його дружиною. Коли його не стало, не стало й ніякої підтримки, моя ноша зросла непомірно. А мені треба було продовжувати жити далі. Я хотіла жити далі», — каже дружина чоловіка, який зник безвісти на Балканах.

²⁰ Джерело: ICRC Report: the missing and their families. Summary of the Conclusions arising from Events held prior to the International Conference of Governmental and Non-Governmental Experts (19-21 February 2003), Section 8.

Після отримання останків близької людини сім'я має можливість оголосити жалобу. І хоча родичі могли вже давно передбачити такий момент, їм знадобиться якийсь час, щоб освоїтися із зміною ситуації. Як сім'я впорається з тим, що надії більше не залишилося, багато в чому залежить від того, як вона сприймала період невизначеності. Для деяких людей повернення їм останків близької людини може виявитися початком депресії.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТОК 4.1. ДНК

Людина успадковує профіль ДНК безпосередньо від своїх батьків. Дві різні людини (за винятком однайцевих, тобто ідентичних, близнюків) не можуть мати абсолютно однакову послідовність ДНК*. Оскільки профіль ДНК кожної людини унікальний, аналіз ДНК є дієвим способом ідентифікації останків.

В процесі судово-медичної ідентифікації дані ДНК можуть використовувати для того, щоб:

- отримати науково обґрунтовані дані для підтвердження збігів прижиттєвих і посмертних даних або
- у тих випадках, коли провідну роль в дослідженні відіграє ДНК-ідентифікація, провести процес наукової ідентифікації, дані якої потім підтверджують звірянням прижиттєвих і посмертних даних. (Коли є велика кількість осіб, зниклих безвісти, підтвердження збігів прижиттєвих і посмертних даних надзвичайно важливе у зв'язку з можливістю випадкового збігу ДНК або у зв'язку з суб'єктивною помилкою.)

Аналіз ДНК методом порівняння з контрольним зразком самої людини полягає у зіставленні зразків ДНК останків особи, зниклої безвісти, з послідовністю ДНК, що міститься в зразках, взятих в цієї людини до того, як вона померла, таких як волосся (наприклад, волосся, що залишилося на гребінці або щітці), зразки біологічних рідин (наприклад, тих, що могли зберегтися у лікаря), зуби (наприклад, молочні зуби) і т. ін.

Аналіз ДНК методом порівняння зі зразками родичів є найбільш поширеним способом, особливо в тих випадках, коли люди пропали безвісти в результаті збройного конфлікту чи іншої пов'язаної з насильством ситуації, а також в результаті стихійного лиха. Він означає порівняння ДНК, взятої з останків зниклої безвісти людини, з ДНК, що міститься у зразках (таких, як кров або слина), які здали біологічні родичі особи, зниклої безвісти. Ядерну ДНК нелегко використовувати для зіставлення із зразками, взятими у родичів, за винятком близьких родичів. В ідеалі для порівняння слід брати зразки, що належать дітям і батькам. Контрольні зразки, взяті у родичів, які не є біологічними, не можуть надати інформації, що стосується генетичного профілю зниклої безвісти людини.

Зразки ДНК можна збирати одночасно зі збором у родичів прижиттєвих даних зниклої безвісти людини.

Після того як зразок ДНК, узятий з останків зниклої безвісти людини, і ДНК контрольних зразків належним чином оброблені, експерти можуть порівняти та оцінити, наскільки значним є збіг між ДНК останків і ДНК контрольних зразків**.

Також корисно разом з експертами, які проводять аналіз ДНК, підготувати документ, в якому доступно для непрофесіоналів мовою давалося б пояснення, що таке ДНК, яким чином вона буде використана, чиї зразки будуть потрібні і в якій кількості.

* Це стосується лише ядерної ДНК. Мітохондріальна ДНК (мтДНК) успадковується людиною виключно від матері і зазвичай є ідентичною для всіх родичів по материнській лінії.

** Для отримання більш детальної інформації з ДНК-ідентифікації останків осіб, зниклих безвісти, див. *Missing people, DNA analysis and identification of human remains: A guide to best practice in armed conflicts and other situations of armed violence, Second Edition, 2009. ICRC*, <https://www.icrc.org/en/publication/4010-missing-people-dna-analysis-and-identification-human-remains-guide-best-practice>

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТОК 4.2.

Альбом особистих речей

Альбом особистих речей на зразок тих, що використовувалися на Балканах, — це фотоальбом, в якому представлені фотографії одягу та інших особистих речей, виявлених разом з останками. Слід підкреслити, що впізнання одягу та інших особистих речей не може вважатися методом ідентифікації, оскільки цілком можливо, що під час конфлікту або інциденту одяг і особисті речі використовувалися іншими людьми. Проте впізнання подібних розміщених в альбомі предметів — важливий момент для складання версії, яка могла б надати допомогу в процесі офіційної ідентифікації.

«Побачивши фотографії пом'ятих джинсів, сорочки і білизни чоловіка в «Альбомі особистих речей» МКЧХ, вона остаточно зрозуміла, що її чоловік вже більше ніколи не повернеться... Тепер, незважаючи на своє горе, ця жінка відчула щось на зразок полегшення, оскільки нарешті дізналася про долю, яка спіткала її чоловіка. Тепер вона може почати будувати нове життя на основі цієї нової реальності» (див. Керівний документ МКЧХ Addressing the needs of women affected by armed conflict).

У колишній Югославії переглядати подібні альбоми родичам допомагали пересувні бригади, що склались з волонтерів місцевого Червоного Хреста і представника асоціації сімей, де є зниклі безвісти. Члени пересувних бригад проходили спеціальну підготовку: їх навчали, як дати пораду і надати підтримку, оскільки сім'ям надзвичайно важко шукати інформацію, яка може допомогти їм у з'ясуванні долі своїх близьких.

Розглядаючи фотоальбоми, представники сімей можуть переживати почуття, аналогічні тим, які виникають у родичів в той час, коли їх опитують для отримання прижиттєвих даних і беруть контрольні зразки. Роль особи, яка здійснює супровід, в даному випадку багато в чому схожа на її роль в подібних ситуаціях, за одним лише винятком: розглядаючи альбом особистих речей, людина може впізнати якусь річ, що належала її родичу. Впізнання такого предмета здатне викликати емоційну реакцію, подібну до тієї, яка буває в момент отримання повідомлення про смерть.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТОК 4.3.

Звірення прижиттєвих даних і даних патологоанатомічного дослідження

Після завершення процесу ексгумації останки відправляють на лабораторний аналіз і звірення даних, що в першу чергу означає проведення патологоанатомічного дослідження. Патологоанатомічне дослідження проводять фахівці високої кваліфікації (судово-медичні експерти, антропологи, стоматологи і т. ін.), які збирають інформацію про останки, а також всі наявні непрямі докази. Отримана при цьому інформація називається «посмертні дані».

Посмертні дані можуть охоплювати наступну інформацію:

- загальні відомості про останки (приблизний вік, передбачувану стать, передбачуваний зріст і т. ін.);
- дані медичного характеру та опис порожнини рота, в тому числі індивідуальні особливості останків (сліди старих переломів кісток, ознаки перенесених хірургічних втручань, опис зубів і стоматологічного втручання, наприклад, наявність пломб і т. ін.);
- дані відбитків пальців;
- одяг і особисті речі, виявлені разом з останками;
- непрямі дані про останки (де були виявлені, яким чином опинилися в зазначеному місці, включаючи показання свідків і т. ін.).

Потім посмертні дані порівнюють з прижиттєвими даними зниклої безвісти людини (звірення прижиттєвих і посмертних даних). Це також здійснюють кваліфіковані експерти. Наприклад, родичі зниклого безвісти чоловіка повідомляють, що:

- коли він зник безвісти, йому був 21 рік, його зріст дорівнював 175 см, на одному з верхніх передніх зубів у нього була золота коронка, а у віці 12 років він зламав ліву руку;
- коли він зник безвісти, на ньому була смугаста біла з блакитним сорочка, чорні штани з золотими ґудзиками і золотий наручний годинник;
- в останній раз його бачили в грудні 1992 р.

Судово-медичним експертам і слідчим відомо, що:

- останки належать людині чоловічої статі, якій на момент смерті було приблизно 18—25 років, зростом приблизно 172—178 см; на лівому верхньому центральному різці — золота коронка; є ознаки того, що за кілька років до смерті був перелом плечової кістки лівої руки;
- один зі свідків стверджує, що бачив, як в лютому 1993 р. в селі ХХ відбувалося поховання тіла зниклої безвісти людини;
- останки були виявлені в похованні, що знаходиться в селі ХХ, де, за словами місцевих жителів, відбулося поховання в лютому 1993 р. На останках були: сорочка в білу і синю смужку, чорні штани з ґудзиками золотистого кольору і наручний годинник з жовтого металу.

ПРИЖИТТЄВІ ДАНІ	ПОСМЕРТНІ ДАНІ
Стать: чоловіча	Стать: чоловіча
Вік: 21 рік	Вік: 18—25 років
Зріст: 175 см	Зріст: 172—178 см
Золота коронка на верхньому центральному зубі	Золота коронка на верхньому лівому центральному різці
Зламана ліва рука у віці 12 років	Старий зрощений перелом лівої плечової кістки
Коли він пропав безвісти, на ньому були: сорочка з білими і блакитними смужками, чорні штани з золотими ґудзиками і золотий наручний годинник	Одяг: сорочка в білу і синю смужку, чорні штани з ґудзиками золотистого кольору і наручний годинник з жовтого металу
Останній раз його бачили в грудні 1992 р.	За повідомленнями свідків, проводилося поховання тіла зниклої безвісти людини в лютому 1993 р. в селі ХХ (останки виявлені в похованні, що знаходиться в селі ХХ, за повідомленням місцевих жителів, це відбулося в лютому 1993 р.).
Звірення прижиттєвих даних і даних патологоанатомічного дослідження	

Чим більше збігів між прижиттєвими і посмертними даними, тим імовірніше, що останки дійсно належать одній і тій самій людині. Наприклад, якщо єдині прижиттєві та посмертні дані, що збігаються, стосуються загальної характеристики останків (в наведеній вище таблиці вони позначені чорним шрифтом), тоді є велика ймовірність того, що вона буде збігатися з характеристикою великої кількості людей, зниклих безвісти. Однак за логікою можливий лише один дійсно правильний збіг. Випадкові збіги можуть бути особливо частими, якщо велика кількість людей пропали безвісти під час бойових дій. Проте якщо збігаються додаткові характеристики (наведені в таблиці синім шрифтом), тоді ймовірність точного збігу прижиттєвих і посмертних даних значно збільшується*. Методика звірення прижиттєвих і посмертних даних може бути доповнена самими різними методами, такими як реконструкція обличчя і зіставлення фотографій та людських останків.

* Для автоматизованого попереднього звірення даних, особливо якщо мова йде про велику кількість осіб, зниклих безвісти, може виявитися корисною база даних зниклих безвісти, наприклад, база прижиттєвих і посмертних даних МКЧХ.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТОК 4.4.

Почуття і реакція родичів у зв'язку з проведенням опитування і збором біологічних зразків

Опитування з метою отримання прижиттєвих даних і відбір контрольних зразків з усією очевидністю ставлять родичів перед імовірністю того, що розшукуваної ними людини вже немає серед живих. У подібній ситуації в них можуть виникнути такі реакції.

Критичне ставлення	Позитивне ставлення
- Відмова брати участь в процедурі. - Нездатність згадати подробиці. - Реакції емоційного і фізичного характеру. - Гнів. - Завищені очікування. - Страх зробити помилку. - Збентеження.	- Відчуття, що факт зникнення їхнього родича отримав визнання. - Мужність подивитися в обличчя минулого. - Готовність до найгіршого. - Можливість зробити свій внесок (в пошуки близької їм людини).

КРИТИЧНЕ СТАВЛЕННЯ

Можлива **відмова взяти участь у процедурі** може бути пов'язана з цілою низкою причин.

- Родичі або не готові прийняти факт втрати — в такому випадку їх не можна примушувати брати участь у подальшій процедурі, або не вірять в те, що ця процедура може призвести до якогось результату.
- Недовіра до використовуваних методик, що може бути пов'язано з недостатньою поінформованістю і (або) внутрішнім страхом врешті-решт дізнатися правду.
- Родичам часом також здається, що подібні процедури дадуть владі привід накласти печать мовчазного схвалення всього, що сталося в минулому, і тим самим позбавити їх можливості висловити свої почуття і вимагати відновлення справедливості. Тому відмова взяти участь у процедурі стає для них способом виявити протест і обурення. Важливо відзначити, що обурення і протест є нормальними реакціями на втрату близької людини.
- Родичі можуть також відмовлятися брати участь у процедурі в зв'язку з відсутністю згоди всередині сім'ї з приводу того, чи слід співпрацювати чи ні.
- Страх із приводу того, що їхня участь в процесі поставить під загрозу зниклу безвісти людину або інших родичів.

Нездатність згадати подробиці може бути викликана почуттям болісного занепокоєння, спричиненого хворобливими спогадами. Це також може бути пов'язано з тим, що з моменту зникнення родича пройшло багато часу, або з тим, що родичі ніколи не звертали увагу на подібні дрібниці: наприклад, одяг якої фірми був на людині, чи прорізалися у людини зуби мудрості і т. ін.

Спогади про зниклого безвісти родича можуть викликати страждання психологічного характеру, пов'язані з особистими переживаннями (наприклад, це може бути будь-яка конкретна подія, що відбулася під час війни, або саме зникнення людини). Подібні страждання проявляються у вигляді емоційних (наприклад, плач) і фізичних реакцій (наприклад, тремтіння).

Гнів часом проявляється лише тому, що родичі досі не мали можливості його висловити. Найчастіше він обумовлений браком підтримки і визнання, а також відчаєм, який з'являється у зв'язку з відсутністю відповідей. У певному сенсі той, хто збирає прижиттєві дані, дає родичам можливість висловити гнів і відчай, що накопилися у них.

Завищені очікування бувають викликані тим, що нарешті хтось намагається зробити хоч якісь дії і це раптово приводить родичів у стан наснаги. Їм може здатися, що нескінченному періоду невизначеності нарешті приходить кінець. Той, хто збирає прижиттєві дані, повинен абсолютно нічого не приховувати від родичів, проявляти реалізм щодо можливого результату процесу ідентифікації і не створювати у них хибних і нереалістичних очікувань.

Страх зробити помилку: люди можуть побоюватися дати неправильну відповідь, вважаючи, що така відповідь призведе до помилки в ідентифікації останків або покаже всім, як погано вони знають близьку їм людину. Крім цього родичі відчувають почуття провини за те, що не знають відповідей на ті чи інші питання. Їм здається, що інші люди знають відповіді на всі питання, інакше їх взагалі б не задавали. Якщо подібне трапляється, заспокойте родичів, пояснивши їм, що коли людина не пам'ятає всіх подробиць, це нормальне явище, і спробуйте отримати потрібну вам інформацію будь-яким іншим способом.

Збентеження: під час збору прижиттєвих даних доводиться ставити запитання, які носять вельми інтимний характер і можуть здатися неделікатними як тому, хто збирає інформацію, так і родичам зниклої безвісти людини. Наприклад, вважається неприпустимим цікавитися у батьків, чи не була їхня юна дочка вагітною, або ставити питання про те, яка білизна була на зниклому безвісти родичі, а також про деякі конкретні захворювання.

ПОЗИТИВНЕ СТАВЛЕННЯ

Відчуття визнання: для більшості сімей заспокійливим є вже сам факт, що хтось визнав їхні страждання і готовий проявити до них увагу і відповісти на їхні запитання.

Збір інформації про їхнього зниклого безвісти родича може також дати рідним можливість висловити свої думки і почуття, про які до цього часу вони не могли сказати. Розповідаючи власну історію і здаючи біологічний матеріал, родичі відчувають, що роблять дуже конкретний внесок в процес ідентифікації близької їм людини.

Мужність подивитися в обличчя минулого: якщо всі процедури виконуються з достатньою делікатністю, вони можуть додати родичам мужності подивитися в обличчя минулого, а також відверто поговорити один з одним.

«Я не знала, що сталося з моїм батьком... Коли до нас прийшли, щоб взяти зразок крові, мама, нарешті, розповіла нам про те, як він пропав безвісти», — розповідає молода жінка 24-х років.

Готовність до найгіршого: деяким людям важко навіть подумати про те, що близької їм людини вже немає серед живих. Проте важливо мати на увазі, що якщо зазначені процедури виконуються з розумінням і співчуттям, вони можуть допомогти родичам поступово підготуватися до болючої звістки про долю їхнього зниклого безвісти родича.

НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 401.

Функції особи, яка здійснює супровід

ЗБИРАЙТЕ І НАДАВАЙТЕ ІНФОРМАЦІЮ

Супровідник повинен бути знайомий:

1. з соціально-культурним контекстом, в якому відбуваються ексгумація та ідентифікація останків, з тим, щоб виявляти належну повагу до переконань родичів;
2. з конкретною ситуацією в сім'ї. Знання труднощів, з якими стикається сім'я, її потреб і сильних сторін допоможе супровіднику знайти найбільш адекватні рішення (*також див. Частина 3*);
3. з порядком отримання та ідентифікації останків (етапами і процедурами), з роботою служб і експертів, що відповідають за ці дії, щоб:
 - поінформувати родичів про всі етапи процедури;
 - звернути увагу місцевих партнерів і експертів, відповідальних за всі питання, пов'язані з останками, на те становище, в якому перебувають родичі.

Подібна інформація може бути недоступною для неспеціаліста. Супровідник повинен надати всю інформацію, до якої він сам має доступ, а також звернутися по допомогу до інших фахівців і партнерів (наприклад, до представників влади, місцевих лідерів, НУО, які надають юридичну підтримку, до міжнародних НУО).

ПОПЕРЕДЖАЙТЕ

- Родичам і місцевим жителям важливо знати, що результати ексгумації та ідентифікації останків можуть бути абсолютно не такими, на які вони сподівалися.
- Родичів також необхідно поінформувати про те, чим будуть займатися всі ті люди, які залучені до процесу ексгумації та ідентифікації (наприклад, ті, хто відповідає за збір інформації та біологічних зразків, судово-медичні експерти і т. ін.), і які можуть бути встановлені обмеження в їхній діяльності.
- Родичам і свідкам необхідно також пояснити, які існують ризики, пов'язані з порушенням закону, а також ризики з точки зору безпеки в разі розголошення інформації про місця проведення ексгумації і своєї присутності під час цього процесу.

ПІДГОТУЙТЕ

Бажання родичів ще раз побачити дорогу для них людину й отримати фізичне підтвердження її смерті настільки велике, що часом сім'ї переоцінюють свої можливості впоратися з подібною ситуацією. Хоча рішення про те, чи бути присутнім під час відповідних процедур чи ні, приймають самі члени сім'ї, важливо їх належним чином підготувати до того, що вони побачать і з чим зіткнуться (наприклад, це можна зробити за допомогою інформаційних занять, в яких могли б брати участь представники сімей, які вже пройшли через подібну процедуру, і (або) судово-медичні експерти).

СПРЯМОВУЙТЕ

Опинившись у такій незвичній і болючій ситуації, родичі часто відчують певне сум'яття почуттів. Супровідник може дати їм практичну пораду і надати інформацію, що допоможе їм витримати всю процедуру, не втративши при цьому контролю над своїми емоціями.

НАДАВАЙТЕ ЕМОЦІЙНУ ПІДТРИМКУ

- Поясніть родичам, що вони можуть розраховувати на вашу підтримку протягом всього процесу ексгумації та ідентифікації останків.
- Продемонструйте своє розуміння їхніх нелегких переживань. У разі необхідності постарайтеся їх заспокоїти (запропонуйте присісти і випити води). Вислухайте їхню розповідь. Без поспіху поговоріть із ними, утіште їх, пояснивши, що їхня реакція і почуття абсолютно нормальні.
- Уважно стежте за тим, як людина справляється з ситуацією, з тим щоб у разі необхідності запропонувати їй зробити перерву.
- У потрібний момент висловіть позитивну оцінку того, що вони зробили і що збираються зробити (в тому числі й дій, ніяк не пов'язаних зі зникненням їхнього близького родича). Своєчасно переведіть їхню увагу на проблеми їхнього власного повсякденного життя і на ті речі, які можуть принести задоволення їм самим.
- У разі необхідності негайно надайте допомогу тим, хто перебуває в стані шоку (підбадьорте їх, спрямуйте до медичного закладу) (див. *ЧАСТИНА 4, Настанови до дії 405. Надання допомоги людині, яка перебуває в стані емоційного шоку, с. 163*).
- Групові заняття за участю представників сімей дадуть родичам можливість поговорити про свої почуття й обмінятися інформацією. Це може створити динаміку взаємної підтримки.
- До настання важких для родичів подій і після їх завершення можна використовувати групову діяльність і (або) інформаційні заняття як привід для знайомства та встановлення контактів між представниками різних сімей.

СПРИЯЙТЕ НАДАННЮ ВЗАЄМНОЇ ПІДТРИМКИ І СТВОРЕННЮ КОЛА ПІДТРИМКИ

- Можна поінформувати соціальне оточення сім'ї про те, що передбачається почати процес ексгумації та ідентифікації останків. Подібна інформація зазвичай сприяє зростанню взаєморозуміння і підтримки, а також допомагає уникнути виникнення різного роду неправдивих чуток і очікувань. Крім усього іншого, результати ексгумації та ідентифікації останків можуть не тільки виявитися корисними для сім'ї, але і такими, що здатні пролити світло на деякі аспекти історії цієї спільноти.
- Вельми корисним виявляється присутність під час важких моментів інших членів сім'ї та (або) близьких друзів; це служить додатковим джерелом підтримки і додає родичам мужності, необхідної для того, щоб витримати всю процедуру ексгумації та ідентифікації останків.
- Участь у процедурі інших людей (фахівців в галузі психічного здоров'я, представників місцевого населення, релігійних діячів, представників національного товариства Червоного Хреста або Червоного Півмісяця і т. ін.) може сприяти процесу супроводу родичів осіб, зниклих безвісти, оскільки в разі потреби дасть їм додаткову підтримку.

НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 402.

Супровід родичів протягом всього процесу ексгумації та ідентифікації останків

	Збір прижиттєвих даних і біологічних зразків	Ексгумація останків
Забезпечте:	- Родичі розуміють, з якою метою збираються дані і біологічні зразки, а також весь пов'язаний з цим процес; вони дали свою згоду на ці дії. - Дотримуються прийняті в даному суспільстві звичаї і культурні особливості. - Особи, відповідальні за збір даних та зразків, поінформовані про те, в якому становищі перебувають сім'ї.	Дотримуються прийняті в даному суспільстві звичаї і культурні особливості. <i>У багатьох випадках ексгумація останків проводиться за відсутності представників родини.</i>
Підготуйте родичів до опитування або ексгумації останків, поінформовавши їх про наступне: <i>Інформація може бути передана всім членам групи або окремим представникам сімей. Рекомендується проведення групових занять для зміцнення соціальних зв'язків і взаємної підтримки.</i>	- Мета збору інформації і зразків — отримати інформовану згоду родичів і уникнути виникнення в них необґрунтованих очікувань. - Яку саме інформацію будуть збирати. - Які знадобляться документи. - Яким чином будуть використані прижиттєві дані і біологічні зразки (наприклад, судово-медичними експертами і прокурором). - Хто отримає до них доступ. <i>Коли будуть організовані інформаційні заняття, до участі в них можна буде запросити судово-медичних експертів.</i>	- Яка інформація була зібрана судово-медичними експертами під час і після ексгумації останків. - Яким чином будуть ідентифіковані останки. - Тривалість процедури ідентифікації останків і наступні етапи. - Хто буде мати доступ до останків і до зібраної інформації. - Де будуть зберігатися останки. - З ким можна зв'язатися для отримання більш докладної інформації. <i>Ви можете і не мати доступу до всієї інформації. Надайте лише ту інформацію, яку ви маєте в своєму розпорядженні.</i> Якщо сім'ї присутні на ексгумації, їм потрібно повідомити наступне. - Можливо, не всі останки вдасться знайти. - Ексгумація не обов'язково призводить до ідентифікації. - Вигляд останків дуже відрізняється від вигляду, що зберігся у спогадах про людину. - Бажано, щоб їх супроводжував той, кому вони довіряють.

	Повідомлення про смерть	Освідчення останків	Передача останків
Забезпечте:	- Повідомлення вручається особисто і в безпечних умовах. - Оголошення про смерть відбувається з урахуванням існуючих в даному суспільстві звичаїв і релігійних ритуалів. - Родичі отримали досить докладну інформацію про те, яким чином проводилася ідентифікація їхніх близьких і які були обставини їхньої смерті (при цьому враховується емоційний стан людини, яка отримує подібне повідомлення). - Особи, в чиї обов'язки входить повідомляти про смерть, розуміють стан, в якому перебувають родичі, і беруть до уваги ступінь їхньої вразливості.	- До останків виявляється необхідна повага; поховання проводиться відповідно до вимог даної культури. - Родичі отримали досить докладну інформацію про те, як проводилася ідентифікація їхніх близьких і що саме було виявлено (кістки, особисті речі, тощо).	- До останків виявляється необхідна повага; поховання проводиться відповідно до вимог даної культури. - Родичі отримали досить докладну інформацію про те, що їм буде передано (частини тіла, особисті речі і т. ін.). - Вони також отримали досить докладну інформацію про те, де саме були виявлені останки їхніх близьких, яким чином проводиться процес ідентифікації і які були обставини їхньої смерті (при цьому бралася до уваги ступінь емоційної вразливості членів сім'ї).
Підготуйте родичів до опитування або ексгумації останків, поінформували їх про наступне: <i>Інформація може бути передана всім членам групи або окремим представникам сімей.</i>	Краще, щоб під час отримання повідомлення про смерть людина була не сама. <i>Бажано заздалегідь визначити тих членів сім'ї, які отримають звістку першими. По можливості, постарайтеся зробити так, щоб вони були присутні і під час повідомлення іншим родичам про смерть близької їм людини.</i>	- Що являє собою процедура. - Стан останків — якщо ця інформація не була передана їм заздалегідь. - Яким чином будуть обходитися з останками і (або) особистими речами. - Хто буде присутній під час огляду останків. - Які будуть потрібні документи. <i>У разі колективного огляду останків рекомендується організувати інформаційне заняття з усіма родичами, які візьмуть участь у цій процедурі.</i> <i>Може також виявитися корисним попросити представників сімей, які вже пройшли через подібну процедуру, взяти участь в інформаційному занятті.</i>	- Що являє собою процедура передачі останків родичам, як і де вона буде відбуватися. Родичів можуть попросити підписати відповідні документи і (або) їм буде видане свідоцтво про смерть. - Яким чином їм будуть видані останки і (або) особисті речі. Стан останків — якщо про це їм не було повідомлено заздалегідь. - Хто буде присутній на процедурі передачі останків. - Які будуть потрібні документи (наприклад, документ, що засвідчує особу).

НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 402.

Супровід родичів протягом всього процесу ексгумації та ідентифікації останків (продовження)

	Збір прижиттєвих даних і біологічних зразків	Ексгумація останків
Під час опитування або самої процедури поясніть родичам, що:	- Опитувальний лист довгий і питання в ньому можуть повторюватися. - На деякі питання буде важко відповісти. - Вони можуть зробити перерву в будь-який час. - Якщо якийсь пункт вимагає уточнення, вони можуть поставити знак питання.	Якщо їм потрібні уточнення, вони можуть ставити питання.
Надайте родичам підтримку:	- Говоріть спокійно і не нервуйте. - Якщо родичі виявляють тривогу, нервозність або гнів, заспокойте їх. - Приділіть час відповідям на питання, якщо такі з'являться. - Дайте родичам можливість не поспішати і поговорити про те, що їм довелося пережити, розповісти про те, що пам'ятають про зниклу безвісти людину, і обговорити своє повсякденне життя. - Ваша реакція повинна бути незмінно позитивною.	- Якщо відповідна інформація у вас є, дайте відповідь на їхні запитання. - Вислухайте їхню розповідь. - Приділіть час для розмови про їхнього зниклого безвісти родича і для неформального спілкування. - Зберігайте спокій самі і заспокойте родичів, якщо вони проявляють тривогу, нервозність або гнів. - Ваша реакція повинна бути незмінно позитивною. - Всіляко показуйте їм, що ви завжди готові прийти на допомогу.
Після проведення опитування або процедури ексгумації зустріньтеся з родичами, для того щоб: <i>Зустрічі можна проводити на рівні групи або з окремими представниками сімей. Зустрічі на рівні групи кращі для зміцнення соціальних зв'язків і взаємної підтримки.</i>	- Обговорити їхні почуття й емоції; поради поговорити про це з ким-небудь, кому вони довіряють. - Обговорити, якими будуть їхні подальші кроки. - Визначити, хто з них потребує додаткової інформації або спеціалізованої допомоги. - Сприяти взаємній підтримці між членами однієї сім'ї, а також між різними сім'ями, де є зниклі безвісти родичі.	- Обговорити їхні почуття й емоції; поради поговорити про це з ким-небудь, кому вони довіряють. - Роз'яснити, що буде відбуватися далі; період очікування може виявитися дуже довгим, а результати зовсім не такими, на які вони розраховували. - Визначити, хто з родичів потребує додаткової інформації або спеціалізованої допомоги. - Сприяти взаємній підтримці між членами однієї сім'ї, а також між різними сім'ями, де є зниклі безвісти родичі.

	Повідомлення про смерть	Освідчення останків	Передача останків
Під час опитування або самої процедури поясніть родичам, що:	• Якщо їм потрібні уточнення, вони можуть ставити питання.	• Вони можуть не поспішати з ідентифікацією останків і (або) особистих речей. • Якщо їм потрібні уточнення, вони можуть ставити питання.	• Якщо їм потрібні уточнення, вони можуть ставити питання.
Надайте родичам підтримку:	• Дайте відповіді на їхні запитання, якщо є інформація. • Вислухайте їхню розповідь. Приділіть час для розмови про їхнього зниклого безвісти родича і для неформального спілкування. • Зберігайте спокій самі і заспокойте родичів. • Ваша реакція повинна бути незмінно позитивною. • Всіляко показуйте їм, що ви завжди готові прийти на допомогу. <i>Заспокоїливо може подіяти присутність релігійного діяча.</i>	• Дайте відповіді на їхні запитання, якщо є інформація. • Вислухайте їхню розповідь. Приділіть час для розмови про їхнього зниклого безвісти родича і для неформального спілкування. • Зберігайте спокій самі і заспокойте родичів. • Ваша реакція повинна бути незмінно позитивною. • Всіляко показуйте їм, що ви завжди готові прийти на допомогу.	• Постарайтеся заспокоїти родичів, проявляйте співчуття. • Спрямовуйте їхні дії протягом всього процесу передачі останків. • Всіляко показуйте їм, що ви завжди готові прийти на допомогу. <i>Важливим фактором підтримки може виявитися присутність близьких друзів або інших родичів.</i>
Після проведення опитування або процедури ексгумації зустріньтеся з родичами, для того щоб: <i>Зустрічі можна проводити на рівні групи або з окремими представниками сімей. Зустрічі на рівні групи кращі для зміцнення соціальних зв'язків і взаємної підтримки.</i>	• Визначити, хто з родичів потребує додаткової інформації або спеціалізованої допомоги. • Поінформувати їх про освідчення останків і (або) передачу останків родичам. • Якщо це доречно, обговорити організацію похорону. • Надати інформацію про проблеми адміністративного та правового характеру. • Поговорити про їхні почуття; вислухати спогади про зниклих родичів; перейти до проблем в їхньому повсякденному житті. <i>Якщо будуть організовані інформаційні заняття, на них можна запросити експертів в галузі права і представників влади, щоб вони безпосередньо відповіли на питання родичів.</i>	• Визначити, хто з родичів потребує додаткової інформації або спеціалізованої допомоги. • Обговорити їхні почуття й емоції; порадити їм поговорити про це з ким-небудь, кому вони довіряють. • Надати інформацію про передачу останків (якщо така є). • Якщо це доречно, обговорити організацію похорону. • Надати інформацію про проблеми адміністративного та правового характеру. <i>До участі в групових заняттях можуть бути запрошені релігійні діячі та (або) місцеві лідери.</i>	• Поділитися емоціями і почуттями. • Вшанувати пам'ять їхніх близьких. • Надати інформацію про проблеми адміністративного та правового характеру. • Визначити, хто з родичів потребує додаткової інформації або спеціалізованої допомоги: передача останків може стати для них початком періоду депресії. <i>Щоб дати родичам можливість розділити своє горе з оточуючими і публічно вшанувати пам'ять своїх близьких, можна організувати колективні заходи з ушанування пам'яті за участю всіх місцевих жителів.</i>

НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 403.

Правильна відповідь на емоційну реакцію

Реакції	Як треба реагувати	Як не треба реагувати
Плач і тремтіння	- Припинити опитування і почекати. - Запитати, чи хочуть вони продовжити опитування. - Сказати: «Ви не зобов'язані відповідати, якщо вам це занадто важко». «Не поспішайте».	Говорити: «Ну-ну, не треба плакати». «Ми можемо продовжити?» «Тримайтеся». «З часом все стане легше». «Я розумію, що ви відчуваєте».
Агресивна поведінка	Зберігати спокій, намагаючись пояснити, навіщо все це робиться; заспокоїти людей, сказавши, що їх збудження є цілком природною реакцією.	- Сприймати все це на свій рахунок. - Відповідати в тій самій манері: «Я всього лише роблю свою роботу!» «Заспокойтеся, будь ласка!»
Відмова брати участь в процедурі	- Пояснити людям, що вони мають повне право не брати участі, проте якщо вони раптом передумують, двері завжди залишаються відкритими. - Пояснити ще раз. Виявляти терпіння.	Змушувати їх змінити своє ставлення: «Але ж це для вас робиться!» і таке інше.
Страх упізнати свого родича на фото (страх здавати кров)	- Розповісти, що буде відбуватися далі, якщо вони упізнають людину, зображену на фотографії (упізнають особисті речі). - Переконатися, що вони все розуміють правильно.	Утішати їх словами: «Можливо, це буде не він»; «Таким чином, ви зможете його поховати».
Почуття полегшення, що вони не впізнають нічого на фотографіях	Неупереджено пояснити, що це означає.	Утішати їх, сказавши, що їм пощастило або що ви їм співчуваєте.

НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 404.

Повідомлення про смерть родича

ПРО ЩО ВАРТО ПОДУМАТИ ЛЮДИНІ, В ОBOB'ЯЗКИ ЯКОЇ ВХОДИТЬ ПОВІДОМЛЕННЯ СІМ'Ї ПРО СМЕРТЬ РОДИЧА

- Повідомляйте новину поступово. Наприклад, почніть словами: «У мене для вас сумна новина». Почекайте кілька секунд, перш ніж продовжити, щоб дати людям час підготуватися: «Вашого зниклого безвісті родича, якого ви розшукували (назвіть його ім'я і ступінь спорідненості), виявили мертвим». Ще трохи почекайте і потім скажіть: «Я дуже шкодую. Будь ласка, прийміть мої співчуття».
- Називайте покійного відповідно до місцевих культурних традицій (тільки ім'я, тільки прізвище або ім'я та прізвище): люди, які зазнали тяжкої втрати, дуже чутливо ставляться до ступеня поваги, який виявляють у подібні моменти до їхнього родича.
- Дотримуйтесь місцевих звичаїв.
- Не забудьте згадати джерело інформації (на чому заснована ця інформація).
- Дайте родичам час відреагувати на повідомлення: говоріть спокійно і розмірено.
- Запропонуйте їм присісти і випити склянку води.
- Проявіть тепле ставлення і співчуття.
- Підберіть такі слова, які висловлювали б розраду і підбадьорювали родичів у хвилини найбільшого емоційного потрясіння.

- Уникайте вживати метафори або неоднозначні слова, щоб бути впевненим у тому, що родичі розуміють: людина, про яку йде мова, дійсно померла.
- Не намагайтеся змінити тему розмови, якщо родич починає плакати або висловлює бажання поговорити про покійного.
- Приділіть час, щоб відповісти на питання й обговорити, що саме сім'я збирається робити і які у неї плани на найближче майбутнє.
- Якщо людина не проявляє ніякої реакції, переконайтеся, що вона зрозуміла ваші слова.
- Не виявляйте ознак безпорадності, так як не існує таких чарівних слів, які могли б полегшити страждання сім'ї.

НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 405.

Надання допомоги людині, яка перебуває в стані емоційного шоку

У різних людей різна психологічна реакція. Вона залежить від цілого ряду чинників, серед іншого й від характеру ситуації, з якою стикається людина, ступеня її обізнаності, а також її індивідуальних особливостей. Деякі люди можуть бути повністю пригнічені своїми емоціями і впасти в шоківий стан. Подібна гостра реакція на стрес не є патологічною, та її не можна порівнювати з різними посттравматичними розладами, якими займаються медики і фахівці в галузі психічного здоров'я. Безпосередній прояв емоційного шоку в різних людей також відрізняється; зазвичай, у таких випадках достатньо лише надати людині підтримку*.

Серед ознак емоційного шоку можна навести такі:

- скляний погляд;
- відсутність реакції на запитання або пропонувану інформацію;
- втрата орієнтації;
- екстремальні емоційні реакції (наприклад, неконтрольовані ридання, напад паніки);
- неконтрольована фізична реакція (наприклад, тремтіння, тремор, гіпервентиляція);
- сильне збудження або шаленість поведінки; неконтрольована агресія або ризиковані вчинки.

Супровіднику, у першу чергу, необхідно вжити наступних заходів:

- зберігати спокій, контролювати власні емоції, говорити тихим голосом, намагатися дивитися людині в очі;
- якщо член сім'ї перебуває разом із іншими родичами або близькими друзями, то попросити їх надати йому підтримку;
- відвести людину вбік і спокійно з нею поговорити; якщо це необхідно, запропонувати запросити когось ще;
- запропонувати людині присісти і випити склянку води;
- допомогти людині заспокоїтися;
- зайнятися питаннями, які вимагають негайного вирішення (наприклад, відповісти на питання або заспокоїти), і надати конкретну інформацію;
- якщо людина надзвичайно збуджена, говорить занадто швидко і створюється враження, що вона втрачає зв'язок з реальністю, попросіть її повільно і глибоко дихати;
- запропонуйте людині сконцентрувати увагу на безпосередній ситуації; поставте конкретні питання, які можуть допомогти їй зібратися (наприклад, попросіть розповісти, де вона знаходиться і що вона бачить і чує; спробуйте з'ясувати, що сталося і яка є послідовність подій); запропонуйте побути з людиною, якщо це їй необхідно, або супроводжувати її протягом усього процесу.

Якщо непомітно ніяких ознак поліпшення стану, людині буде потрібна подальша (медична) допомога.

* Також див. *Psychological First Aid: Field Operations Guide (2005), National Centre for PTSD and National Child Traumatic Stress Network.*

5. СТРЕС, ОБУМОВЛЕНИЙ ПРОФЕСІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

Що таке стрес

Стрес — це нормальна і в більшості випадків корисна реакція. Він дає можливість людям реагувати на ситуацію і пристосовуватися до змін у навколишньому середовищі. У деяких ситуаціях сильний стрес, який люди відчувають протягом довгого часу, може призвести до виснаження (емоційного вигорання) і мати негативний вплив на трудову діяльність і на особисте життя людини. Відповідно, необхідно вміти розпізнавати перші ознаки надмірного стресу і вживати адекватних заходів.

Інтенсивність і форми стресу (ступінь тривожності) визначають:

- події та зміни, що відбуваються в навколишньому світі;
- сприйняття самої людини. Різні люди можуть по-різному сприймати одні й ті ж чинники стресу: ситуація, яка є нестерпною і викликає стрес в однієї людини, може бути стимулом для іншої людини;
- способи реагування на стрес (індивідуальні можливості людини).

Що може викликати стрес в осіб, які здійснюють супровід

Під час супроводу сімей зниклих безвісти можуть виникати різні обставини, які викликають стрес.

- Вислуховування сумних розповідей, особливо в тих випадках, коли супровідник вже сам пережив подібний досвід або стикався з іншими ситуаціями, пов'язаними з війною. Супровідник може виявляти схильність до того, щоб ідентифікувати себе з людьми, які переживають біду.
- Важкі враження і сцени (такі як людські останки).
- Постійна фрустрація, почуття безсилля і марності, що викликані:
 - завищеними очікуваннями родичів щодо ролі супровідника, відчуттям постійної необхідності надавати допомогу, яка знаходиться за межами його можливостей;
 - завищеними очікуваннями родичів, які сподіваються, що супровідник візьме на себе відповідальність за ті дії, які необхідно зробити для поліпшення становища сім'ї;
 - проблемами, обумовленими зовнішньою ситуацією (відсутністю закону про осіб, що зникли безвісти, повільним веденням справ), які можуть підірвати значимість хоч і малих, але важливих справ.
- Надмірне занурення в розв'язання проблем, з якими стикаються родичі, невміння зберігати необхідну дистанцію.
- Ізоляція на роботі або покладання всієї відповідальності за надання допомоги сім'ям на власні плечі.
- Відносини з колегами, відсутність зовнішньої підтримки.
- Проблеми особистого і сімейного характеру.

Як розпізнати ознаки стресу

Стрес — це індивідуальне відчуття. Одна і та ж подія в одних людей викликає стрес, а в інших — ні. Те ж саме можна сказати і про реакцію людини на стрес. Проте щоб уникнути емоційного виснаження, людина повинна вміти розпізнавати в собі симптоми стресу (надмірного), звертаючи особливу увагу на ті зміни, яким піддаються її:

- **почуття й емоції:**
людина починає відчувати зайву тривожність, печаль, легко дратується і навіть стає агресивною;
- **думки:**
виявляються підвищений рівень стурбованості, проблеми з концентрацією;
- **фізичний стан:**
з'являються головний біль, втома, болі в спині, проблеми зі сном;
- **поведінка:**
починається надмірне вживання алкоголю і (або) тютюну.

Всі описані вище реакції абсолютно нормальні і з часом, після вжиття відповідних заходів, поступово зникають. Якщо рівень стресу не знижується, звернення по медичну допомогу не є ні ознакою слабкості, ні симптомом некомпетентності.

Як впоратися зі стресом

Рішення проблеми стресу — питання суто індивідуальне. У кожної людини є для цього ресурси, навіть якщо деякі люди і забувають користуватися ними, коли починають відчувати вплив стресу.

Для зниження рівня стресу можуть виявитися корисними наступні дії.

- Визначення чинників, що викликають стрес (особиста ситуація, реакція сімей, де є зниклі безвісти родичі).
- Підтримка гарного фізичного й емоційного стану. Цього можна досягти, якщо приділяти достатньо часу заняттям, які приносять задоволення, правильно відпочивати, а також дотримуватися здорового харчування.
- Самовираження (вербальне або за допомогою занять мистецтвом, спортом та іншою діяльністю).
- Планування свого часу і розстановка пріоритетів.
- Оволодіння технічними прийомами саморегуляції.
- Звернення по допомогу до інших (з особистих і професійних питань) — взаємодопомога, робота в групах або спостереження.

Важливо приділяти час роздумам про ситуації, що викликають стрес, думати про те, яким чином слід на них реагувати і, відповідно, які дії можуть запобігти появі стресу. Розв'язання проблеми стресу — процес суто індивідуальний.

 Див. ЧАСТИНА 5, Настанови до дії 501 і 502. Вправи, що сприяють поглибленому самоаналізу і зниженню рівня стресу, с. 168 і Група самоконтролю, с. 170.

НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 501.

Вправи, що сприяють поглибленому самоаналізу і зниженню рівня стресу

ВПРАВА № 1. ВЛАСНІ РЕСУРСИ

Перебуваючи в спокійному стані, спробуйте зосередитися, щоб зафіксувати цей стан для себе. І в той момент, коли ви будете засмучені, вибиті з колії або відчуватимете стрес, згадайте цей стан спокою. Напишіть собі самому (самій) лист «на чорний день»*.

1. Перерахуйте види діяльності, які приносять вам задоволення.
2. Нагадайте собі про сильні сторони своєї особистості.
3. Нагадайте собі про те, які у вас є таланти, здібності та інтереси.
4. Нагадайте собі про свої мрії і надії на майбутнє.
5. Дайте самому собі корисну пораду або нагадайте собі про щось важливе.
6. Ви також можете записати імена і телефони тих друзів і родичів, які можуть в потрібний час надати вам підтримку.

ВПРАВА № 2. ПОЗИТИВНІ ЯКОСТІ

Уявіть собі мудрого й повного співчуття друга, який знає вас від самої вашої появи на світ.

Цей друг повинен виявляти і відзначати всі позитивні сторони і риси вашої особистості**.

Уявіть собі, що протягом наступних 15 хвилин цей друг буде диктувати вам перелік ваших позитивних якостей.

- Запишіть все, що спаде вам на думку; складіть список рис, які, як вам здається, міг би відзначити цей ваш друг.
- Які риси своєї особистості ви цінуєте більш за все? Які свої риси ви б обрали для того, щоб вони продовжували впливати на ваше ставлення до життя?

ВПРАВА № 3. ФІЗИЧНЕ РОЗСЛАБЛЕННЯ***

Першим кроком стане систематичне фізичне розслаблення м'язів тіла. Для цього можуть виявитися корисними найрізноманітніші техніки. Спробуйте наступну.

Влаштуйтеся зручно, лежачи на спині або сидячи в кріслі, де є опора для голови. Випростуйте ноги. Покладіть руки вздовж тіла.

Зосередьте увагу на кінчиках пальців лівої ноги. Від них повинна піти хвиля розслаблення, яка потім пройде далі вздовж ступні, через литку, коліно і стегно і зупиниться в лівому кульшовому суглобі. Розслабте всі м'язи ноги. Повторіть те ж саме, починаючи з кінчиків пальців правої ноги і закінчуючи правим кульшовим суглобом.

Після цього почніть розслаблення в кінчиках пальців лівої руки.

* Див. Dolan, Y., *Beyond Survival: living well is the best revenge*. BT Press, 2004.

** Там же.

*** Цитується за документом МКЧХ для внутрішнього користування (*Stress prevention module for detailed data collection (DDC) on missing person*), 2007 р.

Хвиля розслаблення повинна пройти вздовж п'ясті руки, через зап'ястя, передпліччя, лікоть і плече і зупинитися в лівому плечовому суглобі. Повторіть те ж саме з правою рукою.

Наступну хвилю розслаблення почніть в задній верхній частині лівої ноги, спрямуйте через ліву сідницю, уздовж нижньої лівої частини спини, через поперек і верхню частину спини і закінчіть в лівому плечовому суглобі. Повторіть те ж саме з правою стороною спини. Після цього ще одну хвилю розслаблення почніть між сідницями і спрямуйте вгору вздовж середини спини і задньої частини шиї.

Потім хвиля розслаблення повинна пройти від зовнішньої частини лівої ноги вздовж лівої сторони тіла і закінчитися в лівому плечовому суглобі. Повторіть те ж саме з правого боку.

Тепер хвиля розслаблення має початися в передній внутрішній частині лівої ноги і йти вгору лівою передньою стороною тіла до лівого плечового суглоба. Виконайте те ж саме з правого боку. Потім хвиля розслаблення повинна починатися з задньої частини області геніталій і йти вгору вздовж середини передньої частини тіла, черевної порожнини і грудей до передньої частини шиї.

Наступна хвиля розслаблення має рухатися навколо шиї наліво, вниз через ліве плече, огинаючи шию ззаду. Звідти вона продовжується, огинаючи шию, до правого боку тіла і далі через праве плече, нарешті, повертається в передню частину, звідки потім рухається вгору вздовж обличчя.

Спрямуйте хвилю розслаблення вгору через підборіддя, губи, ніс, ліве око, праве око, вздовж лівої сторони обличчя і м'язів в районі лівого вуха, вздовж правої сторони обличчя і м'язів в районі правого вуха. Потім вона має рухатися вгору лівою стороною чола, зліва від маківки, вниз лівою стороною потилиці і лівою стороною шиї до лівого плечового суглобу. Подібну хвилю розслаблення спрямуйте від правого боку чола вгору вздовж правої частини голови і вниз до правого плечового суглобу. Насамкінець спрямуйте хвилю розслаблення від середини чола вгору через маківку голови і вниз уздовж потилиці і шиї.

Поверніться до тих ділянок тіла, де все ще відчувається напруга, і розслабте їх.

Під час виконання вправи в голові можуть виникати різні думки. Не чиніть їм опору! Опір не дозволить вам розслабитися. Ніколи не намагайтеся позбутися думок: це тільки буде сприяти їхній появі. Рішення «більше не думати про роботу» по суті справи гарантує, що ви будете неухильно міркувати про роботу. Краще вирішити для себе, що думки про роботу можуть прийти, це не страшно. Як тільки ви дозволите якійсь думці залишитися, незалежно від того, подобається вам це чи ні, вона може зникнути. Після будь-якого моменту, що відволікає, просто поверніться до вправи з фізичного розслаблення.

НАСТАНОВИ ДО ДІЇ 502.

Група самоконтролю

Ще один спосіб подолати стрес, викликаний професійною діяльністю, — це час від часу збиратися зі своїми колегами, обговорювати проблеми, з якими вам доводиться стикатися, і знаходити для них спільне рішення: подібна методика також відома під назвою «інтермісія».

ОСНОВНІ ЕЛЕМЕНТИ САМОКОНТРОЛЮ*

Самоконтроль — це методика, за допомогою якої група людей може спостерігати за собою, не вдаючись до допомоги професійного методиста.

Група самоконтролю — це група, члени якої можуть:

- **обмінюватися своїм досвідом і думками** з іншими людьми зі свого професійного оточення (в більшості випадків — з такими ж професіоналами, як вони самі);
- **звертатися по допомогу у зв'язку з тим чи іншим питанням** або у зв'язку зі складною ситуацією і проводити аналіз силами всієї групи;
- **виразити себе і свої емоції в питаннях**, що стосуються їхньої професійної діяльності;
- **обговорити проблеми, які стосуються діяльності організації**, і спробувати спільними зусиллями знайти для них рішення в атмосфері **взаємної підтримки, поваги і взаємодопомоги**.

Для забезпечення атмосфери довіри необхідно дотримуватися двох принципів.

- Конфіденційність стосовно інших членів групи і щодо питань, обговорюваних у групі: ніщо, обговорюване в рамках групи, не повинно виходити за її межі.
- Щоб не допустити висловлювання оціночних суджень, всі члени групи повинні погодитися обговорювати **ЛИШЕ** ситуації та питання, які виносяться на обговорення, і **НЕ** висловлюватися про людину, яка виносить їх на обговорення. Мета групи — допомогти людині знайти рішення, а **НЕ** оцінювати роботу того чи іншого працівника.

ГАРАНТ

Один з членів групи виконує роль гаранта. Його авторитет повинен бути визнаний всією групою — тоді буде забезпечено належну якість обговорення. Такого гаранта можна порівняти з людиною, що тимчасово виконує обов'язки начальника, у якого немає влади над іншими людьми, але є їхня довіра.

Гарант не повинен вказувати, які питання підлягають обговоренню. Тому гарант повинен:

- утримуватися від висловлення власної думки, оціночних суджень і внесення пропозицій;
- вітати висловлювання членами групи своєї думки, оскільки кожна думка являє собою цінність; гарант сприяє появі нових ідей, які б допомогли у розв'язанні поставлених проблем;
- стояти осторонь тоді, коли група працює плідно і здатна сама регулювати дискусію, **проте стежити за тим, щоб усі мали можливість висловити свою думку**;
- надавати слово для виступу;
- керувати динамікою роботи групи і розбиратися з конфліктними ситуаціями;
- забезпечувати рівну участь усіх членів групи в обговоренні питання;
- в разі відхилення від теми повертати дискусію в попереднє русло;
- стежити за регламентом, нагадуючи учасникам про ліміт часу і відповідним чином регулюючи хід дискусії;
- підсумовувати результати обговорення.

* Див. Laumont, B. Tadjét, A., *L'Intervention ou la fin de la solitude du travailleur psychosocial*. Bruxelles: Medecins Sans Frontieres Belgique, 2000.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Aid India, Oxfam India, Nymans, Books for Change India.

Bacque, M-F. (2003), *Apprivoiser la Mort*, Odile Jacob.

Bacque, M-F. (2005), Psychotherapie analytique des deuils post traumatiques. In *Stress et Trauma*, 5 (3). pp. 153—160.

Blaauw, M. (2002), Denial and Silence or Acknowledgement and Disclosure in International Committee of Red Cross. *The Missing: Action to resolve the problem of people unaccounted for a result of armed conflict or internal violence and to assist their families. Support to Families of people unaccounted for*, ICRC publications.

Boss, P. (1999), *Ambiguous loss: Learning to Live with Unresolved Grief*. Cambridge, Massachusetts, London, England.

Boss, P. (2006), *Loss, Trauma and Resilience. Therapeutic Work with Ambiguous Loss*. W.W. Northon.

Brown, T. Mitchels, B. *Loss, Bereavement and Trauma Resource Pack*, Watershed Publications.

Chauvenet, A. and Lemaire, J-M. (1996), *Clinique de la reconstruction. Une experience avec des refugies en ex-Yougoslavie*, L'Harmattan, Paris.

Cohen, J.A, and all (2001), *Cognitive Behavioural Therapy for traumatic bereavement in children, Treatment Manual* November 2001, centre for traumatic Stress in Children and adolescents Department of psychiatry, Allegheny General Hospital, Pittsburgh, PA.

Dolan, Y. (2004), *Beyond Survival: living well is the best revenge*, BT Press.

Dawson, S. Manderson, L. (1993), *Le manuel des groupes focaux*. International Nutrition Foundation for Developing Countries (INFDC), Boston, MA, USA. Source: <http://www.unu.edu/Unupress/food2/UIN10F/uin10f00.htm>

Denis, B. (2000), *De la transmission orale aux defis de l'ecrit. Psychosocial: planification et evaluation*. MSF Brussels — Departement medical (document interne).

Ernault, A. (2003), *Deuil et lien social, le groupe d'entraide et le soutien de deuil a domicile*, centre de ressources national Francois-Xavier Bagnoud.

Fustier, P. (2005), Le lien d'accompagnement. In *Dossier pratiques d'accompagnement Rhizome*, N° 20.

Garcia Castro, A. (1996—1997), Hors themes: La Memoire des Survivants et la revolte des ombres: les disparus dans la societe chilienne (1973—1995). *Culture et conflits*, No 24—25.

Guay, J. (1992), *Therapie Breve et intervention du reseau, une approche integree*, Ecole de Psychologie, Universite Laval, Les presses de l'Universite de Montreal.

Hardy, P. *Deuil normal et deuil pathologique*. Module 6.

Question 70. Cours de psychiatrie du CNUP, College National des Universitaires en Psychiatrie.

Hill, M.A. *Healing Grief through: art therapy bereavement group workshops*.

International Committee of Red Cross, *Cadre de Reference sur les violences sexuelles dans les situations de conflit arme et d'autres situations de violence*. Document interne.

International Committee of Red Cross (2007), *Stress prevention module for detailed data collection (DDC) on missing person*, internal document.

International Committee of Red Cross, de Barros-Duchene, L. *Mental Health: a concept paper*, internal DRAFT document.

International Committee of Red Cross (2007), *Accompanying families of Missing Persons: A Practical Handbook*.

International Committee of Red Cross (2004), *Addressing the needs of Women affected by Armed conflict An ICRC guidance document*, Charlotte Lindsey-Curtet; Florence Tercier Holst-Roness, Letitia Anderson, Geneva, 2004.

International Committee of Red Cross (2002), *The Missing: Action to resolve the problem of people unaccounted for a result of armed conflict or internal violence and to assist their families. Mourning process and recommendations*, ICRC publications.

International Committee of Red Cross, Dr Pierre Perrin (1996), *War and Public Health*, ICRC publications.

International Committee of Red Cross, *Missing people, DNA and identification of human remains*, ICRC, (2009). Available at: https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/icrc_002_4010.pdf

International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (1st edition 2003), *Community-based psychological support: a training manual*.

International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (2nd edition 2007), *Community-based psychosocial support: a training manual* (Draft).

INTERPOL's *Guide for Disaster Victim Identification*, available at: https://www.interpol.int/content/download/589/file/18Y1344%2520E%2520DVI_Guide.pdf

Ireland, Marie (2001), *Apprivoiser le deuil, surmonter la mort d'un etre cher*, Presses du Chatelet.

Josse, E. et all (2004), *Trauma, a guide for psychosocial care*, MSF Belgium.

De Jong, K. (2001), *Focusgroup Discussion Guidelines*, MSF Holland (internal document).

- Laumont, B. Tadjat, A. (2000), *L'Intervision ou la fin de la solitude du travailleur psychosocial*, Medecins Sans Frontieres Belgique, Alger (internal document).
- Liebmann, Marian (2004), *Art Therapy for groups, A handbook of themes and exercises*. Second Edition, Routhledge.
- Leclercq, C. and Hayez, J.Y (1998), *Le deuil complique et pathologique chez l'enfant*, *Louvain Medical*, 09/1998, n°7, Louvain, Belgique, pp. 293—306.
- Medical Reserve Corps, National centre for PTSD, The National Child Traumatic Stress Network: *Psychological first aid, field operations guide*.
- Metraux, J-C. (1995), *Children victims of war*. Vol.1. Radda Barnen. Swedish Save the children.
- Miller, K.E. (1999), *Rethinking a familiar model: Psychotherapy and mental health of refugees*, *Journal of contemporary Psychotherapy*, Vol. 29 No 4.
- Missing persons: A Handbook for parliamentarians*. International committee of Red Cross — IPU, 2009.
- Monitoring of the community and psychosocial impact of exhumation process of mass graves in Latin America, an international collaborative project based on local NGO's work*
An academic — NGO proposal for collaborative Research by: Resource centre for Mental Health and Human rights — Community Action group Spain, Community studies and psychosocial Action team—ECAP, Guatemala Salomon ASCH centre for the study of Ethno political conflict, University of Pennsylvania, USA Child Mental health program — PASMI, Peru.
- MSF Holland. (2011), *Psychosocial and mental health interventions in areas of mass violence*: Source: https://www.msf.org/sites/msf.org/files/msf_mentalhealthguidelines.pdf
- Richman, Naomi (1995), *Comment communiquer avec les enfants*, Save the Children, Manuel de developpement.
- Rogers, N. *The Path to Wholeness: Person-Centred Expressive Arts Therapy*. Source: <http://www.psychotherapy.net>
- Sironi, F. (2007), *Psychopathologie des violences collectives*, Odile Jacob, Paris.
- Sen Dave, A. et all. (2003), *Psychosocial care for children*, Riots, Information Manual Action.
- Subilia, Laurent, Sylvie, Rombaldi, Juan-Torres (2005), *Families de Disparus... un deuil Possible?*, *Stress et Trauma*; 5 (3), pp. 167—173.
- Terre des Hommes (2008), *Child Protection: manual for intervention in humanitarian crisis*. Source: https://www.tdh.ch/sites/default/files/prot_en.pdf
- Tully, S.R. (1995), *A painful Purgatory: Grief and the Nicaraguan mothers of the disappeared*, *Social Sciences Med* Vol. 40, No 12, pp. 1597—1610.
- Unicef, Mona Macksoud (1993), *Helping Children Cope with the Stresses of War: a manual for parents and teachers*. Unicef publications.
- World Health Organization (WHO). *Working with street children, Module 10: Implementing a street children project. Mental health determinants and Substance dependence*, Geneva Switzerland. Source: http://whqlibdoc.who.int/hq/2000/WHO_MSD_MDP_00.14_Module10.pdf
- Доповіді МКЧХ, призначені для внутрішнього користування**
- Bachman, A.M. (2001), An evaluation of the specific needs of family of missing in Kosovo. Sahar Hasan-Staehlin (March 2000 to December 2001), End of mission report BiH.
- Hasan-Staehlin, Sahar (2001), Report: a Training Tool for the Psychosocial Aspects Related to the Photo-Book.
- Robins, Simon (2004), East Timor missing File: A summary.
- Robins, Simon (2007), Office Memo: Needs of the Families of the Missing, Nepal.
- Labaume, Cendrine (2008), Families of missing, Needs assessment final report, South Caucasus.
- Mathiew, Virginie (2008), Families of missing, Needs assessment report, North Caucasus.
- Додаткова література**
- Dagnini, N. Valls, P. (2004), *Enfants Refugies du Monde Malle de jeux internationale: restaurer l'activites ludique des enfants en situation de crise*. Collection pratique, Fondation de France.
- Terre des Hommes (2006), *Movement, Games and Sport Manual*.
- Terre des Hommes (2006), *Manual of 20 games*.
- Yaconelli, M. Rice, W. (2000), *Best of play it! Over 150 Great games for Youth Groups* (Youth Specialities S.) Zondervan, Publishing house.

ЦІЛІ ТА ЗАВДАННЯ

Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ) є неупередженою, нейтральною та незалежною організацією, цілі й завдання якої мають виключно гуманітарний характер і полягають у тому, щоб захищати життя і гідність людей, які постраждали через збройні конфлікти та інші ситуації насильства, і надавати їм допомогу. Поширюючи та зміцнюючи гуманітарне право й універсальні гуманітарні принципи, МКЧХ докладає усіх зусиль до того, щоб запобігти стражданням людей. МКЧХ, заснований у 1863 році, стоїть біля витоків Женевських конвенцій та Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. МКЧХ керує діяльністю Руху щодо надання міжнародної гуманітарної допомоги в ситуаціях збройних конфліктів та інших ситуаціях насильства, а також координує її.

МКЧХ